

„Ukraine und

die Welt“

УКРАЇНА
і СВІТ

ЛІТЕРАТУРА, НАУКА, МИСТЕЦТВО І ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ

Остання світлина св. пам. Гетьманової
Олександри Скоропадської

З М І С Т

	Стор.
Ілля Сапіга — Чуйність і активність	3
Ігор Костецький — Етюди про католичний світогляд	7
Newfryingpan — З щоденника людини, що її оточення не розуміє, не хоче, або й не може розуміти	14
Яр Славутич — З книги «Оаза»	16
Федір Коваль — * * *	16
Петро Кізко — Вона і я	16
Петро Кізко — Бажання	17
Ювілей Михайла Ореста	17
Михайло Орест — З записів у нотатнику	17
До 25-ої річниці смерті Р. М. Рільке (В. Д.)	18
Райнер Марія Рільке — дві поезії	19
Райнер Марія Рільке — Одна зустріч	19
Поль Верлен — шість поезій	21
В. Державин — Поезія Поля Верлена	22
С. Г. — М. Зеров у Київському університеті за 1933—34 рр.	24
В. Державин — Поезія і проза Леоніда Лимана	29
Проф. д-р В. Щербаківський — Дещо про церковну архітектуру	34
Народна гумористика замість сатири (В. Державин)	39
З надісланих видань	42
До Його Високопреосвященства Високопреосвященнішого Архиєпископа Н. Н. (А. В.)	42

Зошит шостий—сьомий

Чуйність і активність

В повені різноманітних писань, викликаних моїми статтями на релігійні теми, слід відмітити відкритий лист до мене під заголовком «Кілька рефлексій в справі порозуміння православ'я з католицизмом» п. Євгена Бачинського, теолога з Женеви. Цей лист формою і змістом заслуговує хоч на коротку відповідь.

На всі ж інші писання, подібні до еляборатів директора митрополичої канцелярії п. Лисянського, відповідати не буду. Не буду відповідати не тому, що більшість тих писань — звичайнісінькі пасквілі особистого характеру, що й побачили світ завдяки певній пресі, яка не цілком ще засвоїла західню журналістичну етику і властиве розуміння демократії та хоче коштом несправедливих сенсацій і інсинуацій здобути собі свіжого, малокультурного і безкритичного читача. Відповідати не буду тому, що не хочу приписувати Митрополитові Полікарпу однобічності і більшої симпатії до однієї лише політичної групи, фанатичним прихильником якої є п. Лисянський. Відповідати не буду також і тому, що затверджені Митрополитом Полікарпом ухвали Паризької православної парафії про «правдомовність» і «відвагу» пп. Вальченка і Лисянського, як рівно ж обіжний лист до всіх Церковних управлінь УАПЦ в справі «чуйности» і «активности», хоч і підписаний Митрополитом Полікарпом, вважаю заінсценованим директором митрополичої канцелярії п. Лисянським, відомим інтриганом.

Всім нашим опонентам ми хотіли б поставити передумову: розглядати питання поєднання Церков в площині чисто релігійній і шукати на ній того, що Церкви роз'єднує і що їх з'єднує. Якщо ж будемо розглядати це питання в площині національно чи державно-релігійній, тоді ніколи не знайдемо модусу нашого порозуміння. Речі побічні будуть завжди притемняти основну проблему, і ми знов упремося в два сакраментальні слова: чуйність і активність.

Серед вірних ми шукаємо не активності і чуйности, яку рекомендує обіжник Митрополита Полікарпа, а шукаємо релігійного горіння і релігійної екстази, шукаємо християнської любови, покори, самопожертви і всепрощення. Чуйність і активність мають в своїй основі тільки ненависть. На превеликий жаль, я в цій статті змушений зачепити і нерелігійні питання, за що прошу згори вибачення.

Обов'язком не «новоявлених братів во Христі» є уникання всяких конфліктів. Християни повинні шукати, що їх об'єднує, а не того, що їх роз'єднує. Ми знаємо, що в історії всіх Церков

були світлі моменти, але були й помилки. Послуговуватися тільки темними сторонами якоїсь одної Церкви, нічого не кажучи про її світлі сторони, було б несправедливим і антихристиянським. Казати, що хочемо єдності, і рівночасно писати, що та єдність прийде, коли буде створена одна раса на землі — означає бажання відсунути момент можливого поєднання якнайдалше.

Сьогодні переживаємо надзвичайні часи, які навіть приблизно не дадуться порівняти з часами, що відійшли до історії. Якщо сьогодні західний світ не знайде спільної мови, він буде розтощений власними відцентровими силами. Те саме може бути і з нез'єдиненим християнством, яке змушене буде піти в підпілля.

Головна причина, що Римська Церква не входить до Світового Союзу Церков, лежить, на нашу думку, в тому, що Протестантська Церква, член Світового Союзу Церков, не визнає таїнства священства та основної догми християнства про Божу Матір і не почитає святих. Неясне становище Світового Союзу Церков до Советського Союзу, треба думати, збільшує настороженість Риму. Аджеж годі виправдувати подорож «червоного декана» до Москви і вихвалання ним Советського Союзу, як годі виправдати подорож до Москви голови Протестантської Церкви п. Німеллера і його захоплення московським православ'єм. А ще більше насуває прикрих припущень оголошення Світовим Союзом Церков подяки п. Німеллерові за нав'язання контакту з московським православ'єм. Правда, зреформовані релігії ніколи не були осередками протибольшевицьких сил. В свій час православний А. Столипин писав: «Латвія — країна лютеранська, то й думостворення її не може бути центром антикомуністичних сил, як це має місце в Угорщині, в Польщі і в інших католицьких країнах». Однак, сьогоднішній протестантизм мусить зрозуміти стан речей в світі і перестати шукати союзника і приятеля в советському православ'ї. Бо ж це православ'я є тільки відділом міністерства внутрішніх справ, а протестантизм, хоч і признає себе переможеною релігією, не має права наражати своїх вірних і своїх західних союзників на ще більші і непотрібні нікому терпіння.

Точкою зору шкільного лютеранства є цілком свідомо капітуляція перед злом і недосконалістю світу цього. Лютеранізм легко ділить моральне життя на дві в основі моралі: внутрішню, євангельську і зовнішню, яка цілком добровільно підкоряється існуючим правопорядкам і навіть таким, які противні сумлінню християнина. Вони кажуть, що послух перед Богом наставленим

порядком знімає відповідальність з окремих осіб.

Протестантизм по-нашому мав слухність, коли клав притиск на вільному контакті душі з Богом, організуючи домашні церкви, такі притягаючі і такі інтимні в молитві. Але той же протестантизм, кладучи в основу Біблію, відсунув немов би в тінь ту новозавітну Радість, той Міст, що був перекинутий між Небом і Землею, ту безграничну Любов Божу, виявлену в Сині Божім, виявлену в тому, що тепер є Центром всього християнського благовістя. Через невизнання таїнства священства Церква для протестанта робиться розпливчастою, невидимою, або просто громадою вірних чисто земної організації. Відмовою від Христа як від Сина Божого протестантизм сам себе засуджує. бож апостол Іван сказав: «Віруючий в Сина Божого має життя; невіруючий в Сина Божого не має життя».

Не зважаючи на таке велике догматичне розходження між православ'ям і протестантизмом, Православна Церква знайшла можливим порозумітися з Світовим Союзом Церков, а з Римською Церквою, не зважаючи на однаковість сакральної сторони християнства у нас з католиками і на спільність літургічну, Православні Церкви не знайшли спільної точки порозуміння. Мабуть, православний професор Федотов мав рацію, коли писав, що марксизм у соціально-класовій своїй свідомості переходить потенції православ'я. Це останнє — зближення православ'я до матеріалізму — перешкоджає йому поборювати марксизм, навіть у комуністичній його формі, і є основною причиною, яка змушує його уникати порозуміння з Римом.

П. Бачинський пише, скільки попереджень і впрост злого умислу може виявити католицький діяч проти Православної Церкви тільки тому, що вона простує власним християнсько-національним шляхом, і що коректності від папської держави ніяк не можна очікувати. Вважаю подібні твердження ні на чому не опертими. Процесу національного усвідомлення народів ніхто не в силі зупинити, і тим більш не зможе це зробити Католицька Церква, в інтересах якої лежить незалежна свободна людина. Мені видається, що Католицька Церква прискіпує національне досягання. Як приклад до мого твердження, наведу Ірландію. Країна, що забула свою власну мову, країна жебраків, але приналежна до Католицької Церкви, виборола собі незалежність. Також яскравим прикладом можуть служити з часів визвольних змагань дві армії: УНР і УГА. Унерівська Армія, зложена з православних, становила властиво окремі загони окремих, може й талановитих, отаманів, але без військової дисципліни і свідомості свого завдання, а Галицька Армія була правдивою армією, карною і нерозполітикованою.

Помилується п. Бачинський, коли твердить, що тільки Православна Церква крокує національним шляхом. Православні Церкви більш державні, як національні. В умовах державних Православна Церква розвивається, а в умовах еміграції вона хиріє і легко впадає в сектарство. Для розвою націоналізму найліпшим

середовищем, без сумніву, є Католицька Церква, де всякий націоналізм проявляє найактивнішу творчу силу. Православну Церкву москвини називають соборницькою церквою, бо вона, як церква державна, завжди допомагала їм підбивати інші народи, а їх територію собирати в єдину Росію. Але часи рабства давно минули, і теперішнє творення різних «православних комітетів» не допоможе московським імперіялістам затримати в неволі немосковські народи. Клаттяна імперія, як пережиток страшної минувшини, розвалиться навіть тоді, коли Вашингтон, Лондон і Рим не захочуть причинитися до розвалу цього витвору людської ненависти. І не допоможе тут і підтримка деяких православних патріархів Сходу.

П. Бачинський питає мене, звідки я взяв, що ми, православні українці, не хочемо порозуміння з християнськими Церквами, а з Римом зокрема. Взяв я це з відповідей православних ієрархів і православної інтелігенції в 1942 р. на пропозицію покійного митрополита Андрея Шептицького знайти модус взаємного порозуміння. Крім того, взяв я це з писань православного священника Кудрика, з «Канадійського Православного Вістника», з «Українського Православного Слова», що його редагує Гундяк, який в 1945 р. зустрічав хлібом і сіллю советського міністра Вишинського, з писань Митрополита Іларіона і з публічних заяв Митрополита Полікарпа в Гайденаві і в Парижі. Виняток становить тільки російська зарубіжна Церква, яка в особах своїх богословів визнає великі догматичні заслуги Римської Церкви і Папу Римського вважає першим єпископом. П. Бачинський одну з причин, що заваджає поєднання з Римською Церквою, вбачає в творенні Римською Церквою нових догматів — і одночасно в такому ж творенні нових догматів виправдує Соборноправну Церкву, пишучи, що Дух Божий буває де і як схоче. Чому тоді Дух Божий не може бути в більшій мірі у Римській Церкві? Заперечувати це останнє було б просто непошануванням християнства в цілому.

Повертати сьогодні до справ «Філіокве», «Непорочного Зачаття», «Чистилища» чи то «Пургаторія» не має абсолютно жадної потреби, бо такої міри православні богослови, як покійний професор отець Сергій Булгаков, називали це неістотним в справі церковного порозуміння. Треба сказати, що «Філіокве» і при розділі Церков не відіграло великого значення. До розділу Церков більш спричинилася, як зрештою слушно п. Бачинський пише, різниця культур: західня (римсько-германська) і східня (візантійсько-слов'янська). Україна до XIV віку була в засягу впливів західньої культури, і тому її Православна Церква намагалася ще довший час не поривати зв'язків з Римом, а її ієрархи в більшості своїй отримували освіту в католицьких школах. П. Бачинський схильний був би перевести порозуміння з Римською Церквою, але тільки в сфері теологічній, без вмішування в церковно-державну справу. Тут брак ясности. Можливо, що цим п. Бачинський застерігається від присилки на Україну окремих і незалежних від УАПЦ

католицьких місій. Але ж я у всіх своїх публікаціях підкреслюю, що вважаю доконечним негайне порозуміння з Римом, щоб уникнути приєднання до нас різних незалежних місійних проповідників. Мені здається, що добре організована УАПЦ, маючи порозуміння з Римом, сама впорається з усіма труднощами на Україні, і не буде потреби для Риму посилати туди незалежні від УАПЦ місії. Брак такого порозуміння буде цілковито оправдувати Рим в його незалежній від Української Церкви місійній праці на Україні.

Ніякі кордони, ніякі гістичні вигуки новоявлених братів во Христі а la п. Лисянський не перешкоджають появі на Україні католицьких місій; тільки щира угода з Ватиканом допоможе уникнути цього. Не треба забувати, що часи китайських мурів зникають, і не для того західній світ проллє кров своїх людей, щоб будувати нові китайські мурі.

Не входить в мій обов'язок оборона Католицької Церкви, але хочу бути об'єктивним і сказати, що закид п. Бачинського, що тільки Православна Церква є Церквою толерантною, а Католицька, мовляв, нетолерантна, не цілком відповідає правді. Православна Церква проявляла і проявляє велику активність в нищенні своїх гаданих ворогів. Тому то проповідує чуйність і активність серед своїх вірних. Палення старовірів разом з дїтьми і анагема на гетьмана Мазепу, в Глухові оголошена — це також православна толеранція? Саме виховання православного духовенства провадилося під кутом найбільшої ненависти і нетерпимости в стосунку до католицизму. Духовні семінарії в Кам'янці Подільській, в Києві, в Полтаві були спеціально протикатолицько наставлені. З цих семінарій виходили навіть майбутні комуністи і безбожники, але ніколи не вийшов духовний, який би бажав порозуміння з християнським Римом. Так бажалося Росії, яка прагнула витруїти залишки симпатій українців до Заходу. Так хотіли єпископи Євлогій і Антоній, які в своїй місійній праці на Холмщині не гребували послуговуватися царською охранкою. На жаль, і тут на еміграції доводилося нам бачити українського православного священика, який давав другий шлюб перейшлим на православ'я українцям католикам, не питаючи українського католицького священика, до парафії якого ті особи належали, чи був другоженцем даний розвід в їх сьбряді, чи ні. Удїляючи другий шлюб без попереднього розводу в обряді тої Церкви, до якої перед тим вірні належали, український православний священик впроваджував деморалізацію і легковажив засади християнства. Ми любимо нарїкати, коли те саме роблять католицькі священики, — тим більш мусимо до себе бути вимогливішими.

Про перехід греко-католиків на православ'я, та й ще перехід, як пише п. Бачинський, масовий, я не чув. Натомість чув про те, що польська адміністрація на землях, нею окупованих, охоче запроваджувала так зване польське православ'я там, де треба було поборювати греко-католицтво. Дійсно, така акція була перепроваджена в Карпатах, зокрема на Лемківщині. Також на Вар-

шавському Університеті був відділ православної теології. Люди з м'якими головами охоче переходили на польське православ'я, бо це давало для перехриста певні привілеї. Однак 1940 рік довів, що православ'я може бути лише російським, бо всі перехристи зголосилися тоді добровільно на виїзд до Советів. Не заперечую, що були і добровільні переходи греко-католиків на православ'я. Але це було викликано або причинами особистого характеру, або, як для молоді, бажанням національно усвідомлювати православних. Зате ми знаємо також, що тисячі православних переходять на греко-католицизм. Серед них багато інтелектуалістів. В Канаді і США в останній час занотовано перехід на греко-католицтво цілих православних парафій. І це останнє є більш узададненим. Визволена від московських наверхствувань, українська психіка шукає наближення до єдиного християнського центру — Риму, і коли душпастирі стоять цьому на перешкоді, тоді людина міняє свій обряд. П. Бачинський питає, чому я пишу про потребу наближення до Риму, а не навпаки. Я в своїх публікаціях завжди пишу про потребу наближення до Риму тому, що наше православ'я, православ'я російське, сербське і навіть грецьке так марксизмом розторощене, що говорити про наближення Риму до поодиноких, часто непов'язаних з собою Православних Церков рівнялось би говоренню про наближення до фатаморгани. Правда, вони існують, бо є членами Світового Союзу Церков, який, відчуваючи свою слабкість, прагне за всяку ціну нав'язати контакт з Москвою. Знаючи ментальність українців, можу зрозуміти прагнення деяких православних ієрархів і богословів, щоб Рим, шукаючи до них наближення, зійшов до такої ницости, в якій вони самі знаходяться. Їх ідеалом був би такий папа, який розложив би Римську Церкву так, як марксизм розложив Православну і Протестантську Церкви. Такого папу назвали б ми геніальним і великим, байдуже, що розкладу Католицької Церкви і Сталін прагне.

Закид п. Бачинського, що Римська Церква живе ще в монархічному періоді християнства, мені видається, щонайменше, необоснованим. Християни не можуть наслідувати модні політичні течії, бо ці політичні модні течії (комунізм) є завжди антихристиянські. Правда, Митрополит Теодорович пропагував колективізм як останній прогресивний вияв християнської думки. «На вкус і цвет товарища нет» — відповідаю Митрополиту Теодоровичу московським прислів'ям. Хто хоче православ'я збільшевити, для того ми не можемо бути перешкодою. Але нам видається, що раз Богом установлений порядок існувати мусить, хоч би й нагадував він нам немилі для нашого збільшевизованого смаку форми земного правління. Кожній безсторонній людині відомо, що монархізм прийшов разом з появою життя на землі, як логічне завершення діла Творця. Що його спотворено, це ще не значить, що він, монархізм, перестав в природі існувати. Монархізм тоді перестане існувати на землі, коли на землі цій не залишиться ні одного живого ества. Людина часто віддаляється від законів природи,

законів Божих — і тоді звичайно наближається до Антихриста. Антихрист — особа геніяльна. Він власне вважає себе надлюдиною (Гітлер—Сталін). Він же є найбільшим аскетом в світі і ту свою аскетичну наставу впроваджує часом силоміць в підвладні йому маси. Будучи сам неправдомовцем, Антихрист доводить, що найліпшою формою правління є республіка. Антихрист ніколи не виказує ознак християнської покорности, ані тим більш християнської любови, але може пишатися своєю приналежністю до найдемократичнішої Церкви колективного керування. Він буде намовляти душпастирів впроваджувати до церкви чуйність, а також буде поборювати ті церкви, які йому не підпорядкувалися. Вкінці з колективних церков Антихрист зробить «печери розбійників». (Св. Ап. Маттеї, 24, 10).

Республіканізм, який постав з моментом відпаду диявола від Бога, є вірним союзником Антихриста. Люди це починають розуміти і потроху відвертаються від республік, які вже терплять на старечу неміч. Доказом цього може служити республіка УНР, в формах якої (бо території немає) республіканує ніколи і ніким не вибраний президент уже близько 30 років.

Монархізм послуговується любов'ю, республіканізм — ненавистю. Монархізм це повна неограничена свобода людини, республіканізм це Колима і концтабори. В монархізмі влада за все відповідає перед народом. В республіках: народ за все відповідає, а влада зі всього користує.

П. Бачинський нарікає на минулу діяльність оо. єзуїтів. На жаль, в минулому діяли серед українців єзуїти-поляки, і коли б тепер серед нас діяли єзуїти-москвини, то погоджусь, що чин монаший, певно, не позбавить їх національного почуття і бажання зберегти від розпаду «клаптяну імперію»; але оо. єзуїти інших національностей (я сам таких спотикав) ставляться до нас, українців, дуже сердечно, і думаю, що будуть боронити нас від зазіхань наших сусідів. Я думаю, що ми, українці, маємо серед католицьких монахів більше щирих приятелів, як нам сьогодні здається.

П. Бачинський пише, що поєднання Церков внесе не мир і порозуміння між українцями, а дальшу боротьбу. Всім відомо, що до церковного поєднання дуже ще далеко; не можемо домовитися до порозуміння, не то що до поєднання. Боротьба між Православними Церквами і між нашими партіями почалася куди раніш від появи думок про єднання Церков.

Справу ж міжцерковного порозуміння можна розглядати по-різному. Залежно від кута зору дискутанта: згори, знизу, з боків, зсередини і, звичайно, з-за кордону. Від з-за кордонських кутів, та ще й через протестантські окуляри, ми й виначаємо наше відношення до Риму. П. Бачинський, перебуваючи 48 років за кордоном, рекомендує не вірити словам Папи, а наш бідний нарід, що терпить на Батьківщині, знає з власного досвіду, що все те, що не подобається Сталінові і Московському Патріярхові (вони були

і є противниками Риму), є чесним, порядним і людяним.

П. Бачинський вважає, що як хтось інакше задивляється, як це сьогодні проповідують емігрантські ієрархи Православних Церков, то для такого сміливця може прийти до апостазії своєї Церкви. Так, але чому тоді приналежність Православних Церков до Світового Союзу Церков не вважає п. Бачинський за апостазію Вселенської Церкви і догматів Православ'я?

Треба признати, що перед поборниками ідеї поєднання Церков стоїть тепер тяжке завдання: промовити через голови несамовитих «оборонців» Православ'я до серця рядового віруючого, який не перейнявся в питаннях Віри і Церкви політиканством і впливами безбожництва.

Застереження і частково ненависть до Риму пояснюється у нас залишками вже раніш нами згаданих впливів духовних семінарій, подекули нашим нехлюйством, а головне, небажанням мати який-будь порядок в своїй власній Церкві і, звичайно, в своїй Державі. Природно сказали б ми за професором Соловйовим: «Коли наш розбрат з Римською Церквою не спирається ні на чім правдивім Божім, то чи годиться всім правовірним християнам, що думають радніше про те, що Боже, ніж про те, що людське, старатися про привернення церковної єдності між східними і західними правовірними? Як це наш обов'язок, то чи годиться нам виконання його відкладати під вимовкою чужих гріхів і вад?»

Живемо в часах, коли настає переоцінка всіх раніш усталених цінностей. Люди доходять навіть до того, що хочуть знести обов'язковість метрику, а вік визначати за самопочуванням. То чому ж для декого з православних видається тепер не на часі і осоружним прагнути зараз порозуміння з Римом? Невже хоч одна думаюча людина може вірити в те, що православ'я, не пов'язане з Римом, може бути українським? Фактом є, і фактом для нас тепер, в часі боротьби з московським імперіялізмом, дуже важним, що по суті і фактично візантійське православ'я заступлене в цілому російським православ'ям. Православ'я, якщо воно і відновиться, то відродиться тільки в Москві, ніколи в Києві чи Београді. Свідомий росіянин ніколи не буде католиком, бо католицизм, який в основі має християнську любов, завжди спровадить Росію до Москви, тобто до етнографічних границь. Зрештою, цю нашу тезу підтверджує ставлення Тіта до православ'я сербського як до московської агентури. Наше ж українське Православ'я, що на протязі віків постійно шукало контакту з Римом, зможе відновитися лише при умові порозуміння з Римом. Перестаньмо ж розглядати наше церковне питання з боку чуйности до Риму; куди доцільнішим буде розглядати це питання, узгадуючи небезпеку для цілого християнства з боку безбожницької активності. Тоді зрозумілими будуть для нас слова: «Вірую в Єдину, Святу, Соборну й Апостольську Церкву»...

однакового, а єдиного — в усіх людях, що існує понад відмінностями розуму, зросту і кольору шкіри, понад відмінностями переконань, смаків і способу розмови (відмінностями обов'язковими, на мою думку), понад відмінностями партій, націй, рас і навіть конфесій, — до того єдиного, що є вселюдським, всесвітнім, що я називаю католицьким на термінологічне відрізнєння від католицького, яке означає конкретне віровизнання.

Тим то, відповідаючи моїм друзям, я хочу відповіді цій дати розголос, а вживаючи терміну «католик», я маю на увазі не певні клітини в організації реальної Католицької Церкви, не якісь уже існуючі первні її сьогоднішньої колосальної будови, а ті її немірні і нині ще не уявленні внутрішні духові можливості для всього людства, які вона може здійснити, підтримана свободним вибором кожної людини. Свобідний же вибір, у справжньому розумінні цього слова, повинен, на мою думку, завжди означати добру волю.

Сповідь: відчуття Бога

Він завжди в моєму житті: в подіях мого життя, в його задумах, навіть у математиці моїх особистих забобів — завжди над нею щось невимірне ані метром, ані кілограмом. Я завжди знаю, за що я караний, а за що винагороджений. Але й самовпевнене передчуття винагороди теж карається: це бо те, що Церква називає відсутністю страху Божого.

Ворог відчуття Бога — примітивне мислення. Вищий ступінь релігійної практики це не молитися про конкретне, не дякувати за конкретну ласку, а дякувати за саме своє існування, в якому ти знайшов Бога. Бог невидимий, Він виявляється в тому, що ми зevamo чудом. Він невидимий тому, що він не понад нами, а всюди, тобто і в нас самих: ідея Христа **вочеловічшася**.

Ми нерозривні з Богом: Христос сказав, що Він з Отцем — одне. В цих Його словах закладено доглибний зміст великої формули з «Credo», формули Філіокве, про походження Святого Духа від Отця і Сина, вважана православними за схоластичний, свого роду бібліографічний пережиток. Ми нерозривні з Богом: церковною термінологією це означає єдність Тройці, єдиносущної та нероздільної.

Не мавши змоги протягом довшого часу відвідувати церкву, я складав молитви сам. Потім я переконався, що суттю вони не відрізняються від офіційних.

Сповідь: сфера віри й свідомости

Природа віри полягає в тому, що засадничо я можу вірити тільки в те, чого не знаю. Дуже небагатоох щасливців уділ зізнатися, що вони не потребують **віри** в буття Боже, бо вони **знають** його. Це доля поодиноких праведників і святих, що або бачили Бога особисто — в Його щоденних кроках, в Його проповідях і в Його хресних стражданнях, або ж відчували Його пізніше, в хвилинах своєї найвищої самоти, на шляху до Дамаску.

У варіантах віри може бути і навпаки: я знаю про Бога і тому вірю в Нього. Мій бо слабкий людський розум здатен лише абстрактно сприйняти вчення про Нього, але не здатен охопити Його уявою в усій цілості Його творчого діяння; здатен бачити приклади щоденної перемоги над плоттю — в дрібницях плоті: в спокусах, у забаганках, у болістях, у нищих побудженнях плоті, — але не здатен стати понад мисленням плоті, понад не уявленністю для плоті буття Божого; і тому для мене лишається сама лише царина віри.

Таким чином, віра — це суцільне і нероздільне відчуття Бога: сукупність почуттів і розуму, мислення й емоцій, дій і їх контролю; думок і перевірки думок. Але водночас віра — це лише ступінь свідомости. Якщо метою всякого буття є досконалість у собі, для себе і для інших, то і метою свідомости є вічне самовдосконалювання.

Віра в чудо зовнішнє, в об'явлення, чудесні зцілення, знаки тощо — цим трималась і з цього росла віра віками, тисячеліттями. Вона була зв'язком між людиною та цілим і вона давала розраду, втіху, щастя відчувати безконечність. Але я світська людина певного степеня розвиненої свідомости. Мене не задовольняє сліпа віра в чудо, бо я усвідомлюю, що в моєму житті щодня стається чудо, і все моє життя це чудо, тобто, щось, що категоріями розуму можна якщо не пояснити, то в кожному разі встановити. Я констатую мету в Того, в Кого моє життя не є випадковим витвором, але підлягає якійсь законсмірності. Від віри, яка потребує доказів, я йду до віри, яка доказів не потребує. Віра, яка існуватиме, хоч би на твоїх очах відбувалася загибель світу. Віра навіть у відчай, коли людина доходить такого душевного стану, що не знає, хоче ще вона для неба зціління, блага, благодаті, чи вже ні.

Європейський інтелігент, що історично перейшов добу раціоналізму та атеїзму, не задовольняється зовнішнім чудом. Кант про Почаївську Божу Матір страє його лише по тому, як він усвідомить насамперед внутрішнє чудо власного життя. Його навернення відбудеться лише самосвідомленням. Відхід від матеріалістичного світогляду настане з послідовним вхопленням уявлення про релятивність світу (наприклад, про неіснування одночасности, за Айнштайном, тощо), бо теорія відносности це ніщо кінець-кінцем інше, як перемога людського розуму над матерією, — і через цей етап прийде до тверджень Макса Планка, які взагалі вже підводять науку до того стану, коли між нею та теологією затреться всяка межа. Релятивізм узгіднюється кінець-кінцем з теократичним світоглядом. Віра в Бога дозріє до знання Бога.

Ще один важливий етап у становленні свідомости: етап усвідомлення етичного моменту. Усвідомлення Бога відбувається раз-у-раз через цілеспрямовану дію спокуси, і в цьому, так би мовити, позитивне в існуванні пороків. Я щасливий, що існують пороки, бо я маю що перемагати. В боротьбі з ними я відчуваю єдність одного великого

процесу, де зло діє поруч з добром, де зло вступає в непримиренну боротьбу з добром і де добро в кінцевому кроці перемагає зло. І в цьому я усвідомлюю ідею **Непорочности**.

З цього погляду — в найвищому, на яке здібна людина, розумінні — такий стан душі здатний сприйняти основні догматичні істини християнської Церкви: про єдність Бога, Який усе сотворив і всім управляє, про вчоловічення Сина Божого, про обіцянку Богочоловіка кінцевої перемоги добра над злом.

Не питаюся про раціональне значення обрядів і формул Церкви. Усвідомлення їх може бути лише усвідомленням символічним. Символ є наша форма і наш зміст. Лише вся справа в тому, який із символів прийняти. Межа в доборі символів означає межу добра і зла.

Символом є й зміст догм Непорочного Зачаття та Внебовзяття. Кожен, розумові котрого догма противна, нехай озветься насамперед до питання власного буття. Бо все, що в цю мить живе й мислить, стане колись перед проблемою власного праху. Для тих, хто кінець свого життя ідентифікують із передсмертною втратою притомності, всі слова зайві. Для тих же, хто вірять у божественні атоми переходу духу в дух, залишається завжди золота втіха: віра.

Якщо ж ідеться про те, щоб бути добрим, щодня трактуючи Святе Писання, то хіба ж цього не можна робити, залишаючися вірним догмам і канонам Католицької Церкви? Що з них боронить тобі бути добрим? Чи варто ж для того, щоб бути добрим за євангельським ученням, засновувати секту? Злий чин усякого протестантизму проти Риму пролягає в тому, що тут люди хотіли раціонально трактувати речі, які надаються лише до символічного сприйняття*).

Коли ідеться зокрема про обрядовість католицтва, про його так би мовити зовнішність, то тут пересічному інтелектові нашого часу впадає в око насамперед театральність, проти якої він, духове дитя XIX сторіччя, повстає з усієї душі. Насправді тут ідеться про фальшиву боязнь, про оте «хо», нереальний, невизначений страх, про забобон, якому чистий розум підлягає куди більшою мірою, ніж природний розум первісної людини.

Позитивізм XIX віку породив безліч таких фантомів, яких сьогодні гді звільнитися навіть передовим умам. Я хочу для прикладу спинитися на одному з них: на фантомі монархії. Сто років тому вважано, що все зло на світі походить від династичного самодержавства. Історія пішла шляхом революцій і царевбивств. Тим часом дійсність по першій світовій війні безжально розбила цей фантом. Виявилось, що справа зовсім не в тому, чи державу репрезентує одна символічна особа, чи гурт депутатів. За царювання світлої пам'яті шведського короля Густава V розв'язано стільки

соціальних проблем, що з них і десятої частини не розв'язала вся чвертьтисячелітня історія європейських революцій. Дійсність виявила, — і це моє найглибше переконання, — що проблеми суперечностей між трудом та капіталом, проблеми охорони народного здоров'я, забезпечення на випадок нещастя, забезпечення старих і немічних, безплатне навчання й лікування, всілякого роду премії і заохоти в царині наук та мистецтв, усе це залежить виключно від доброї волі самих людських одиниць, об'єднаних у нації чи державі, незалежно, чи на чолі їх стоїть виборний президент, чи спадкоємний монарх. А якщо говорити про так звані забобони, про так звану театральність обряду, то хіба ж не самоочевидна ота глибоченна різниця між обрядом шанування монарха, який вивляється в традиційній тронній промові і який усього лиш символізує єдність нації у видимій алегорії, — і піднесенням брудної закривавленої ганчірки, що її з якоїсь речі прийнято називати червоним прапором свободи і що вона насправді символізує нечуване поневолення і нечуваний у всій світовій історії злочин.

Свідомість людини нашого сторіччя зруйнувала, хвалити Бога, багато забобонів. Отже, і забобон боязні релігійного обряду. Особито для мене непереконаливі суть будь-які реляції супроти символів, бо тільки символи лежать у ґрунті історії людства. Повторюю: якщо ідеться про вибір між символами добра й зла — символом Христа і символом сучасних кривавих диктатур, то для мене двох шляхів не існує. І якщо найбільш критичний розум сучасності примирюється з існуванням обряду, то я, нічим не погрішаючи супроти інтелектуального розуму як такого, волю обряд двіночків і присідань перед олтарем, волю луно органу і чистий, як сльоза, звук дитячих голосів, що співають «Lacrimosa», волю вітраж і безконачний розбіг нервюр ґотичного храму.

І так само, як цілу купу пересудів з часів реформації і просвітництва, сьогоднішній критичний розум може спокійно і без болю перетравити в собі боязнь супроти основних догм Католицької Церкви, які на перший погляд здаються непримиренними з чистим розумом: догма непомилности П'япи, коли він промовляє «екс катедра», — бо Папа перед тим зважує кожную думку своїх дорадників і робить це з більшим оглядом, ніж парламентарні політики, що впливають не на дух, а на матеріяльне мільйонів людей; догму Філіокве — про її логічність уже згадано вище; догму Внебовзяття Діви Марії, — бо вона належить не до однієї тільки частини людського сприйняття, матеріяльної, а до суцільного відчуття Божого всесвіту, де матерія і енергія являють єдність, де в душі існує чудо поруч з буднем і де віра, розум і чин зливаються в космічну цілість.

Про те, що в усіх цих речах ідеться про примирення критичного мислення з символічним, нехай додуметься кожен, хто з доброї волі про це додумуватись волисть. Сприймавши одного разу догму як символ віри, я вже більше над цим не застановлююся, бо воно не являє собою жадного протиріччя супроти того, чого я шукаю в релігії: взаємнення з Божим всесвітом. Через символи я

*) Дуже гостро запам'яталася мені висловлена одного разу проф. В. Петровим, парадоксальна, але точна усна характеристика дійсних причин реформації XVI сторіччя: «Таж це цілком ясно, — сказав він, — німці, як і завжди, хотіли просто — sparen!» — Отже, ошадність, тобто, наскрізь матеріяльний ґрунт!

спізнаю сутне. Через зовнішній обряд католицтва я спіткаюся з внутрішньою єдністю католицького — вселенського.

Я хочу бути одвертим до кінця, тим то не перечу, що, можливо, в моєму особистому католицтві наявний значний момент декоративності. Я сприймаю світ пластично. Я бачу перед собою народи, схилені перед маєстатом Риму, коливаючу папську тіяру над лицарями та їхніми знаменами, приклонені коліна, чудесні рокоти органів... Я з насолодою думаю про те, що наші запорожці могли бути свого часу першими з-поміж католицьких лицарів Європи, бо це з нашої ментальності, це з готичної екстази Сковороди й Гоголя, і лише чужеродне, спершу мертвий міт Візантії, а тоді вбивчий позитивізм усіх отих Белінських і Чернишевських здвинули протиприродний мур між нами і осередком католицького світу.

Католицтво — єдина релігія, яка є понаднаціональна, понадрасова. Воплочений Христос був юдеєм, а Його намісник на землі — першої-ліпшої національності. Якщо з певного часу, за неписаним законом, на папу обирають тільки італійця, то це лише зовнішня традиція, і в Католицькій Церкві рівні між собою німці, еспанці, японці і негри. Безконечно смішним видається мені закид, мовляв, Ватикан не визнає нас за націю, бо Церкву нашу зве «рутенською». Це ж бо те саме, що й ображатися на те, що в Римі «Bayern» зветься «Bavaria». Коли я мав щастя особисто розмовляти з Святішим Отцем, теперішнім Папою Пієм XII, у нього не було жадного сумніву щодо моєї національності, і він називав мене по-світському «українцем».

Моя релігія походить із того світогляду, в якому християнське откровення не ідентифікується з будь-яким політичним месіянізмом, похідним від ідеї вищості якоїсь національної або расової групи.

Католицизм у світі: Байройт

Дуже важка до вловлення ця мить: коли щось реально-дійсне стає мітом. Можливо, що схема міту сама собою передуює дійсності, і подія з життя вже, як кролик до удава, вкладається в математичну пащечку переказу. Наприклад, один знайомий професор розповів мені, що на двох поруч деревах у мюнхенському парку від бачив два відмінні написи, які були слідами перебування тут двох відмінних груп моїх земляків: на одному вирізано ножом «Слава Україні», на другому непристойне слово. Отже: західняки й східняки.

Але ж професор, як людина, міг багато в чому помилятися: дерева могли бути не поруч, зрештою, це могли бути різні дерева і різні дні взагалі, коли він ходив тим парком, і т. д. Нема ради: в нього була заздалегідь схема міту, і міт вийшов стрункий. Стрункість — основа міту.

Проте, помилиться й той, хто гадатиме, що в міті грає роль підстави геометрія. Так, тут математика, ясність, укомплектованість, логіка, але логіка настільки дитяча, а ясність настільки темна, що доводиться дивуватися всім намагачам ви-

сміювати витвори мітотворчої зухвалости, наприклад: негрські християнські різьби.

І ось на холмі Байройтському, вперше по кількालітній повосній перерві, в згушення червона пляма. Вона повільно розжеврюється, роз'ятрений вміст чаші серед зібраних навколо лицарів, що очікують чуда. Це Граль з кров'ю Спасителя. Це «Парсіфаль», напружена врочиста вистава людської наївної душі, яка до божественного служення може бути допущена лише по довгих роках війни зо спокусами й повного, остаточного самоусвідомлення.

І сам автор цієї, можливо, найбільш католицької з усіх опер, у житті дрібний міщанин з гостро неприємними рисами вдачі, спромігся на міг про себе — велетня. Ніщо либонь не в стані, ніякий позитивний опис, так відтворити образ творчої екстази, що повнила і дослівно розривала це маленьке, сухорляве тіло, як це зробила цілком відмінна, в суті чужа душа, естет і поганин Стефан Маллярме, полученний з Вагнером через свого надхненного повіреного, дивакуватого Едуара Дюжардена, — в одному з найтонших своїх сонетів:

Вже похоронне, поклада шовків мовчання
За згортку ліпш одну на реквізиту пляст,
Що власним чільний нагромадженням пілястр
Повинен скинути не без браку пам'ятання.

Наше так давне тріумфальних лікування
Гієрогліфів, що радіє юрб з них ряст,
Аби поширив крил інтимний здриг і п'яст!
Радше захороніть в комоді чи дивані.

З первинних усміху й гримінь, злоби мета
Ясног владичних між собою, струмом встав
Аж до палат творимих на подобу їх свят,

В екстазі золото сурем зверх пергамент,
Бог Ріхард Вагнер опромінюючи висвят,
Що й ледь сибіллених слів змовчить атрамент.

(Переклад: Володимир Державин)

Католицизм у світі: дух Єни

Так вони дивно збіглися в одній точці, попри урвисте провалля, що лежить між символізмом французьким і німецьким. Звичайно ж, кожен пішов своїм шляхом. На тихому домі, здобутому по бурях мандр і революцій, поруч з фрескою на фасаді, що зображує Вотана з воронами і якийсь германських муз, старий майстер звуків звелів написати:

Hier, wo mein Wahnen Frieden fand —
Wahnfried sei dieses Haus von mir benannt —

«де мріям мир знайшовсь моїм, Ванфрід від мене назван будь цей дім».

І тут же, перед віллою молодий король з трагічного роду Віттельсбахів, камінне погруддя: обличчям патьоки дощу, або й крові зі скроні.

І цей дух драматичного заспокоювання, це надзвичайне, ніде, мабуть, інде не існуюче, прочуття й прозання розумної, речевої довершеності зем-

ного діла, яка повільно наступає, складає первинну рису німецької католицистичності, врівноважуючи в ній гістерію і переносячи наголос на момент етичний. Навіть найбільш вибухова мистецька течія Німеччини по першій світовій війні, експресіонізм, видала двох виразних католиків: Зорге, автора «Жебраків», і Верфеля, автора «Пісні про Вернадетту», — першого як конфесійного конвертита, другого як інтелігента-містика, що усвідомив життя через чудо.

Це йде глибинно з духу тих єнських романтиків, що суть мостом між Верфелем і Вольфрамом, тих прихильників космополітичної Священної Римської імперії німецької нації, що утворювали Європу з християнством, а християнство з католицизмом. Духовий вождь цього гурту Новаліс, який вкупі з друзями під кінець короткого свого життя прийняв і церковне католицтво, висловив світогляд німецького католика в цьому либокому, промкненному сонеті:

Володар, вірний в службі тихій справі,
Не вслід за більшістю безглузких скучень,
Те ліпше волить вняти він з доручень,
Що в наданому на майбуття праві.

Ця брунька в брості збарвиться яскраві,
Згостриться зір у даль світосполучень,
Дозрілим майстром стане вірний учень
І образ дасть новий своїй державі.

Як втішно друг звістить радінь незмірність,
Що була явом в духу довгий досуг,
Коли свій юний хід збагнув він в тиші.

О! най зустріне кожна вірність вірність,
І щоб тому схилився лілейний посох,
Хто ці слабі серця зживив і втішив.

(Переклад: І. Д.)

Католицизм у світі: шидерство і покута

Існує велике й значуще листування між двома людьми, кожен з яких появився собою завершений європейський ум. Листування приватне, але тепер воно опубліковане, отож становить прилюдну належність. Ці двоє — Поль Кльодель і Андре Жід. Перший — переконаний, досконалий католик, автор «Благовіщення Марії» та «Шовкового черевичка». Другий — протестант народженням і свідомістю, в минулому напівпоганин, естет, учасник славетних «четвергів» у Маллярме на рю де Ром (як, зрештою, і Кльодель — замолоду), пізніше розчарований у комунізмі (по повероті з подорожі до ССРСР) європейський інтелігент-гуманіст.

Довго, послідовно, виявляючи максимум терпльчости, навертав Кльодель Жіда на католицизм. Зростання світоглядного католицизму за рахунок самоусвідомлення індивідуальності — велика дія, розрахована на століття. Якщо в такій Франції, в «череві Парижу» існують, мислять, діють покатолицькі величини мірила Поля Кльоделя і Франсуа Мор'яка, це значить, що світ уже дозрів до католицизму. Але це не значить, що взавтра

все людство стане католицьким. Треба ще непомітного легкого струсу, щоб вода скристалізувалася в лід, і цей поштовх може розкластися ще на віки. Раз-у-раз якийсь гвинтик мозкового апарату заскакує, зачіпляється за красчок інерції, або й зовсім вискакує, протестує. Раз-у-раз терпеливу і дальновидну армію католицизму ладна стрінути чергова поразка.

Андре Жід — це Кльоделева поразка. Нізащо не даючи себе намовити, він ще 1912 писав у своєму щоденникові: «Я ніколи не хотів би знайомитися з Кльоделем. Його дружба тисне на мою думку, вчиняє над нею насильство, перешкоджає їй... Я не хотів би зробити йому боляче, але моє мислення це ніби образа, якої я йому завдаю.» І в наслідок довгорічного (1899–1926) листування на цю тему Жід у своїх інтимних записках називає Кльоделя нудним і нездарним і, зрештою, на останній його лист з 1926 не відповідає зовсім. І Кльодель, зо свого боку, в одному інтерв'ю 1947 з гіркотою заявляє: «Як він досяг свого впливу, це для мене загадково... В усякому разі, я борюся з цим впливом усіма засобами, що ними розпоряджаюсь. Як собі хочете, а мусить, зрештою, бути тільки або 'так', або 'ні'.»

Але на цьому широкому пляці трапляються раз-у-раз і несподівані — непередбачені людьми — перемоги. Одного разу Святіший Отець прийняв на особистій авдієнції... Жозефіну Бекер, що її перед тим уважано за екземпляр найможливішої неморальности, який тільки може витворити негро-американське походження у спілці з духом Парижу. Після цього якесь інше світло кинуте, якое із нового погляду омислено цю ексцентричну істоту, яка, винахідниця чарлстону і «бананового танцю», грала нещодавно на сцені драматичну католицьку королеву Марію Стюарт. І інша танечниця, молода початківка — хіба це не зворушливо, що вона на прийнятті в Папи принесла під благословення свої черевички і після цього, дебютувавши, відразу перемогла.

А ще разючіший «випадок» — релігійне навернення Верлена. З того самого металю, що й Жід, що й Маллярме, тільки пасійний, несамовитий, незрівноважений, він у годину найтяжчого відчаю звернувся до Бога з таким сонетом:

Озвався я: Господи, мою розкрив Ти душу.
Це правда: я Тебе шукав і не знайшов.
Але любити Тя! Упав я стрімголов,
Глянь, Ти, чия любов палає по воздушню.

Ти, туги за Яким нічим я не заглушу,
До битв моїх сумних Ти ближче б підійшов!
Чи шанувати ж слід від Твоїх подошв
Колін цих нахилом своїх безчесних мушу?

І все ж шукаю я Тебе, й мій дотик довг:
Хотів, щоб тінь Твоя хоч сором мій прикрила,
Та Ти ж без тіні, Ти, що дав любові крила,

Ти, тихе джерело, лише коханцям довг
В проклятті їх гіркий, о Ти, світосіяння
Для всіх, крім тих повік під тяжем цілування.

(Переклад: І. Д.)

Католицизм у світі: у старій веселій Англії

Життєві переконання людини не є щось на віки дане. Найброньованіший, здавалося би, світогляд може раптом непомітно дати розколіну, і в розколіні тій завітуть троянди. Те, що вчора здавалося відворотним і неможливим, сьогодні починає сяяти ізсерединним новим променем. І тоді повільно, певно передається від одного до другого.

За яскравими індивідуальними «випадками» існує тло. Це розлогий процес, що в ньому, тягом сторіч, індивідуальне зливається в спільне — в спільне для всіх відмінних і несхожих. Я з на-солодою перечитую витин з «Die Neue Zeitung», який зберігається в мене в архіві: допис англійського кореспондента цієї газети Петера де Мендельсона під заголовком «Посох св. Симона повертається додому. Зростаючий католицький вплив в Англії» (21.-22. 7. 1951). Це короткий звіт про зростання числа вірних Католицької Церкви: сьогодні їх є разом у Великобританії та Ірландії сім мільйонів, з чого майже три мільйони в самих Англії та Велзі, з шістьма архієпископами й двадцятьма єпископськими дієцезіями. «Число конвертитів, — пише автор допису, — передусім з-поміж мистців та інтелектуалів, зростає невпинно.» І я знаю, що серед них чи не найблискупішим був Г. К. Честертон, завжди бадьорий і оптимістичний автор «Патера Бравна», — автор, який поєднував у собі гарячу, непохитну віру з іскристими елементами старовинної, чи не фалстафівської ще Англії.

Сьогодні католицьку Англію репрезентує Т. С. Еліот, зайда з Америки, навернений по роках відчайдушного нігілізму й чистилища «Спустошеної землі». Ось одна з його поезій з уже переломових часів, позначена новим його світовідчуттям — «Спів для Симеона»:

Цвіт гіяцинтів римських, Боже, в горнятах і
Повзе в снігів'ях зимне сонце;
Вже впин упертій цій порі.
Ясний живу, ждучи на смертовій,
Подібно тих з тилу руки пір'їн.
Пил в сонцесяйві й в закамарках спогад
Ждуть зимновіання на мертві краї.

Дай нам Твій мир.
Ходив багато років я в цім місті,
Чтив віру й піст, дані бідака,
В вигоді й честі мав видатки й збір.
Нікого з порогу не гнала ця рука.
Хто ж спом'яне мій дім, а в нім дітей моїх діти
З настанням скорбної пори?
Вони на стежку кіз, до лиса до нори
Втечуть від лиць чужих та від мечів чужих.

Перед порою струн і кар і слъзопаду
Дай нам Твій мир.
Перед сяганням на сам-горі зупинок ряду,
Перед тим часом для печалі матерів,
У цю вмирання пору всіх пір
Даруй невимовлене Слово Дитяті Твоєму,
Дай Ізраїля розраду
Вісімлітньому хто без жадних у завтра днів.

По слову Твоєму.

Від них хвала Тобі і їм муки в поколіннях
І глуму і слави диво,
Сходи святі, світло на світлі.
Не для мене жертвенність, наїття мислі та молитви,
Не мені остаточне видиво.

Мені Твій мир.
(І проб'є меч серце Твоє,
Твоє теж.)

Я втомився життям моїм і життям тих по мені,
Я вмираю в смерті моїй і у смертях тих по мені.
Най же раб Твій піде,
Вчувши Твою пораду.

(Переклад: І. Д.)

Католицизм у світі: Північна Пальміра в Римі.

Представник європейської течії російської духовности, спадкоємець Чаадаєва і Володимира Соловйова, наслідник діл тих шляхетних єзуїтів, що за Катерини II та Олександра I так посвятно й тактовно працювали серед російської молоді, творець російського поетичного символізму, що помер кілька років тому католицьким священиком в Італії, В'ячеслав Іванов склав такий сонет про свою другу — духовну — батьківщину:

В краю богів, де небеса лазурні,
Поміж олив, де в морі світлозарно,
Де Піза снить, де каламутний Арно,
Де олеандр під муром у Лібурні,
Я був щаслив. І тій священній урні
Струмків Ф'езоле серце вдячне гарно
За те, що бог нагнав мене коварно,
Де ви шуміли, благосні та бурні.
Туди, туди, де скін такий простірний,
Де серця сні — і зойк струни — етерні
Несу я посох на зорю вечірню.
Більш суевірний тут і більш покірний,
Шукавши мандрівник у новій терні
Троянду давню, в пустку йде: в кумирню.

(Переклад: І. Д.)

Католицизм у світі: ще англійський конвертит.

Знаний англійський письменник Брегем Грін, який нещодавно перейшов на католицтво, в серії статей, присвячених Папі Пієві XII, характеризував його так:

«Інколи створюється враження, що він відвертається від тих великих народних орд, які звуться націями, і від переговорів з полководцями і диктаторами, та, перетворившись на звичайного сільського душпастиря, промовляє до поодиноких людей. І ці одиниці він навчає, що миру треба шукати на Голготі і що біль не має значення. Він учить їх важкої заповіді любови.»

І в іншому місці, взагалі про місію пап:

«... Як я вже став католиком, Папа залишився для мене далекою, ієрархічною постаттю. Гадаю, що так було з багатьма католиками, аж поки не переломилась історія з гуркотом вибуху стрілен, з панорамною втікачів і з тривожним питанням: де ми опинимося наступного року? Папа перетворився в нашій уяві на людину з тією хвилиною, коли ми пізнали, що в нього є той самий страх

і та сама нервозність, що й у нас, страх і нервозність перед лицем відповідальності, куди більшої, ніж наша.»

Finale grande: Чому ми не католики

І от, на нашій славній Україні. Тут могла б свого часу витворитися передова католицька нація, найхристиянніша своїм духовим чином на Сході, істинним гуманізмом і моральною величчю протиставлена так уроєній межиморській польській концепції, як і хоробливому месіанізмові «Третього Риму». Були всі познаки на те. Але цього не сталося.

Варта кращого застосування величезна енергія князя Костянтина Острозького скерована була якраз на підтинання кореня, з якого росла духово-національна ідея — саме духово-національна, призначення якої не могла заступити культурницька діяльність і розповсюдження освіти. Козацтво, еліта нації, виступило непримиренно проти Унії. Велика ідея 1596 року, в якій народжувалась істотно національна українська Церква, з'єднана з християнським осередком світу, опинилася в ізоляції. Забрало безпосередніх зв'язків із Заходом, раз-у-раз перериваних чинами то одного, то другого, то третього з сусідів України. Переміг невиразний, недорослий український візантинізм, який саме через свою недорослість призвів (як це дуже слушно доводить у своїй розвідці «Роля Візантії в упадку української державности», «Проблеми», ч. 3, грудень 1947, д-р П. Ісаїв) до занепаду української релігійно-національної ідеї і став сприятливим полем для успішного вкорінення чужих концепцій.

З усіх змарнованих нами нагод, таких от, як справа корон Із'яслава і Данила, а в найновіших часах утрата Української Держави на чолі зі сл. пам'яті Гетьманом Павлом, поразка Берестейської Унії либонь найістотніша. Збережена непорушно лише в частині української землі, в Галичині, уніяцька ідея має сьогодні дуже слабкі перспективи на поширення, принаймні в найближчих десятиріччях.

І все ж таки я особисто вірю, що ця ідея не вмерла. Якщо уявити собі національне буття перекроеним, як от будову на кресленнику рисівника, то серед усього, що вже здобуто і законсервовано, і серед того, що щойно вродилось і відразу ж ударилось об перепону, і серед того, що пішло струнко й грімко, і серед тисяч, мільйонів прозябців, прозябочків, більших, менших, мікроскопичних виразно можна було б відчути тремт католицької ідеї, з її зростанням, дзвенінням і співом: у мертвих, живих і ненароджених. Цю немірну тугу української душі за всесвітом з надзвичайною силою висловив у своїй містичній, петраркичній ліриці останнього часу Василь Бар-

ка, конфесією православний, один з найбільших наших католицьких поетів:

... Чи найсолодше небо в грудях стане
по трепеті коханий рибці...
То наше, рідне, ще душі незнане,
ніжніе кринами на річці.

Грімкіш, ніж ланцюги на кораблях,
воно єднає кров крізь радість:
як вечір айстри в морі доглибля
до серця буде розгоратись.

І рватись гілкою світань вселенських
аж на життя дзвінких карнизах;
гніздо небесних горлиць — білий плескіт,
вітає вітер нивок пізніх...

Найвищий вияв національного буття в пізнанні всього людства. Найвищий вияв католицького світовідчуження в прийнятті божественного все-світу з його видимим символом на землі.

З усіх націй українська найменше тим часом доросла до здійснення католицької ідеї. Її відповідальність у цій ідеї найменша. З сумом усвідомлюю я це, з сумом — і з надією. З сумом, бо це значить, що я особисто не доживу до дня торжества. І жахливо було б, якби за мого життя одного разу на націю зійшло пласке осяяння якоїсь не в приклад іншим погожої днини, коли б то геть усі чисто погодилися на одній думці і ухвалили б її на велелюдних зборах як загальнообов'язкову. Це був би перший день кінця для нації. Бо лиш світогляд особистий, одноразовий, приватний, мій, мені любий і мною викохуваний, бо не раз ранений, не раз переламуваний в іспитах, але назавжди, поки життя, бережений в мені, лише такий світогляд дає одиниці змогу й право наблизитися до другої одиниці. І тільки тоді ми можемо ставати братами во Христі в лоні єдиної Церкви, під егідою того, чия відповідальність найбільша, коли ми прийдемо до неї кожний своїм шляхом. Катастрофою була б урядова ухвала, як катастрофою був би меч насильника.

Але й з надією — бо віра в майбутнє торжество самоусвідомленого католицизму наповнює мою душу змістом аж по край її земного існування. Є бо зовнішній рух, упертий, повільний, широкий, з тривалими зупинками на подробицях, інколи виразні й яскраві відтинки руху, зо стугонінням землі під копитами, з голосними співами фанфар, зо знаменами віри нашої «кгрекоруское». І одне знамено: ота навіки схована від очей людських короґва, таємний Грааль, що лише для зорів нечисленних, вибраних, на певних шаблях їхнього духового діяння засвічується темночервоною плямою: свято береженою в мурах кришталю Кров'ю Спасителя.

Тільки віра дає людині той розмах, те захоплення, що вона в стані творити великі, переростаючі фізичну силу людини „надлюдські” діла. Без віри — без містицизму — не можна поміслити цілої людської культури і цивілізації.

В. ЛИПИНСЬКИЙ

З щоденника людини, що її оточення не розуміє, не хоче, або й не може розуміти

18. 8. 47

Господь Бог поставив мене перед черговим іспитом — тяжкою хворобою.

Хай буде воля Його!

Але я цілою істотою своєю борюся з тією хворобою, бо відчуваю, що я не закінчив ще того, що на мене покладено до виконання в цьому світі, а тому наважуюся звертатися за поміччю до Всемогутнього через Його малу дитину — Терезу з Ліссе, що й сама мала таку саму хворобу.

Людина має два завдання у світі, при чому друге випливає з першого.

Перше — це здійснити себе в відношенні до Бога по лінії Його Заповіту. Здійснити себе як єдиноповторну частину цілого — Бога.

Друге — це здійснити себе в відношенні до людини (оточення): до найближчих, близьких, дальніх. Здійснити себе в родині, громаді, своєму народі. Здійснити себе як єдино-неповторну частину цілого — людства.

Це властиво й є здійснення двох основних заповідей Божих:

1. Полюби Бога, як самого себе.

2. Полюби близького тобі, як самого себе.

Без здійснення першої неможливе здійснення другої. Вирватися з кайданів Земного, вирватися з своєї тісної в'язниці людина може тільки в пориві д'горі, а не поземо.

(Тут глибоке значення Хреста, як символу життя, а рівночасно і смерті, але переможеної, подоланої.)

Це значить: по лінії до Бога, бо тільки так людина знаходить шлях і до людей, як частина Цілого й Всеохоплюючого. І тільки в площині любови, що прагне вернутися до свого Великого Праджерела — Любови, можна знайти шлях до Бога, а тим самим і до людей.

Християнство, накинене й вимагане законом кесаревим, — мертва річ. Не можна змусити когось вірувати в Бога, як не можна рівно ж змусити й не вірувати в Бога. Віра — це благодать Божа!

І щоб бути християнином, треба не наказів ззовні, а внутрішнього напруження й зусилля людини.

«Від днів же Івана Христителя й досі Царство Небесне змушується силою, і ті, що вживають зусилля, хватають Його».

(Св. Маттея, XI, 12)

Але християнин у цьому світі спокуси в своїй боротьбі зі своєю земною частиною неминуче

мусить безнастанно скріпляти себе й поновлювати свої сили з джерела Божої благодаті — з Церкви. Тому кожний повинен належати до Церкви, в якій він охрищений, але належати не формально (метрикально), але активно, всім своїм еством. На жаль, ми маємо тепер не Єдино-Християнську Церкву, а більше. Знову з'єднання їх — це справа Божа. Найліпше прислужитися до неї кожний християнин, якщо він у межах своєї Церкви якнайліпше виконуватиме Закон Божий.

Однак часи, коли пересічна людина стояла осторонь від громадських справ, з розвитком, розширенням і поглибленням демократичної думки і практики, безповоротно поминули. Тому перед християнином теперішнього часу стоїть дуже відповідальне завдання: Взяти якнайширшу участь в громадському житті в імені Христа і під знаком Хреста.

Інакше бо байдужність до такого завдання або ухилення від нього страху ради юдейського поведе до заповнення ось так утвореного порожнього простору темними силами ворога людства.

«І не лякайтеся тих, що тіло вбивають, а душі вбити не можуть; але бійтеся більше того, хто може й душу й тіло вам занепастити в геєнну».

(Св. Маттея, X, 28)

Відмова від боротьби проти тьми і її сил означає підпомагання її, себто занепащення в собі Божої частини — душі. Християни мають включитися в вир кесаревого життя організовано, об'єднано і під одним проводом. Тому на черзі стоїть творення Всехристиянської Ради, яка за передумову свого постановлення має існування Національних Християнських Рад. Не справи догматів або чисто церковні належать до компетенції тих Рад, а саме кермування своїми членами в їх громадській чинності в напрямі засад і вимог християнської науки.

А поруч з тим їх завдання:

а) завжди і всюди безпощадно розкривати фарисейство світу цього і його можновладців, картати їх і ганьбити прилюдно;

б) розкривати повсякчасну брехню, що нею ворог людства прикриває (одягаючи навіть на час і християнські шати) своє темне обличчя.

Вже по написанні цих рядків прочитав я в перекладі (нім.) цікаву статтю Arnold'a Toynbee «Світові культури зударяються» (місячник "Harper's Magazine", New York), де є такі знаменні місця:

«... І що ж історики 5047 року? Вони — так я собі уявляю — скажуть, що значення цього громадського з'єднання людства лежало не в царині техніки, чи там господарства, і не в обсязі війни чи політики, але в засягу релігії...»

«... обидва слова „Ісус Христос“, які для нас так багато значать і які ми маємо відвагу про- рокувати, ще два або три тисячеліття мають ба- гато значити для людства.»

13. 11. 50

По перерві продовжую. По 37-ох місяцях про- бування (безвихідного) в лікарні знову я на волі.

Ще раз Господь Бог виявив свою ласку до мене. Коритися волі Божій не значить бути боже- вільним, хоч з точки погляду багатьох моїх су- часників я й є таким.

Страх запанував у світі, бо люди втратили страх Божий!

У своїй погоні за свободою люди намагаються звільнитись і від Бога, не зауважуючи того, що цим вони звільняються і від самих себе, себто, стають рабами, рабами когось чи чогось... Але в кожному разі рабами не Любови, а ненависти, з усім, що з неї походить.

Визнавати бо Бога — це значить мати страх перед тим, що буде по смерті... Заперечувати Бога — це значить мати страх перед смертю.

І велика істина є у словах: «Смертю смерть переміг!» І великий символ є Хрест!

Непереможна людина, що справді в Бога ві- рує...

Тростина, вітром колихана, є людина, що відірвалася від Бога...

Бо цілковито здана на ласку чи неласку кесаря й слуг його.

І держава, не освітлена зсередини глибокою вірою її членів в Бога, обертається в безпросвіт- ну в'язницю.

4. 1. 52

Вчора одержав сумну вістку про смерть Пані Гетьманової **Олександри Скоропадської**, з роду Дурново.

Вічна Їй Пам'ять!

Сучасні українці типу й жанру (стилю вони не мали й не мають!) Королевих-Старих і йому по- дібних ніколи не зможуть збагнути величі цієї людини.

Так короїди не в стані збагнути величі й краси дуба, що на ньому і з нього вони животіють...

І коли б встали з своїх могил наші прапредки часів св. Ольги, Ярослава Мудрого чи Ігоря Святославовича, то вони з пошаною схилили б свої буйні голови перед свіжою могилою.

Бо Небіжчиця була Дружиною, Матір'ю і Лю- диною в ліпшому, християнському й держав- ницькому розумінні цих слів!

Вічна Їй Пам'ять!

Позитивним в історії української Православної Церкви треба вважати діло київського духовенства з часів відновлення української православної єрархії і діло Могилянської Академії, що стільки місця уділяла наукам латинським; що вводила захід- ній, активний дух і західню дисципліну в організацію Православ- ної Церкви. Негативним є всякі зненависники Унії і латин- ства настільки, що во ім'я цієї ненависти вони кликали на Україну московську допомогу.

Ці наші в новітній історії найбільші люди (Хмельницький і митр. Могила) і найбільші українці — одні були на вірнім шляху до синтезу між Сходом і Заходом, — синтезу, який є суттю України, її душею, даним їй в день її народин од Бога історич- ним покликанням, символом і ознакою її національної індивіду- альности — її окремішного національного життя.

В. ЛИПИНСЬКИЙ

Яр СЛАВУТИЧ

3 книги «Оаза»

Хай би гнів я в сирій землі
І наситив коріння клена,
Щоб шуміла в блакитній млі
Снаговита листва зелена.

Знала б неба сувора твердь,
Що не кинув землі своєї,
Що зостався, прийнявши смерть,
Всі недолі ділити з нею.

Точить серце тужби іржа,
Снить уява смарагди маю.
Отні клени! Моя душа
Понад вами щодня витає.

Федір КОВАЛЬ

* * *

Тихіше, тихіше,
бо серце спить,
у синіх далях день колише
мою блакить.

Там розцвітає буйним рястом
дїброва мрій,
сріблиться променем хвилястим
вогонь мій.

Тихіше, тихіше, —
ще день не встав,
десь чути гомін, не затих ще
серед отав.

Це відьма-ніч отак
досипляє останок,
дивись: багровий знак —
світанок.

Сідней, 1950

Петро Кізко

В о н а і я

Щовечора, коли я повертаюся додому, я боюся відчинити двері. Я стою деякий час у темнім коридорі, мацаю холодний замок. і повертаюся назад. Я виходжу з сірого кам'яного будинку й стою, задивлений у темніч. Я бачу силуети перехожих, чую чийсь повільні і чийсь швидкі кроки, я наче чекаю на когось. Але я знаю, що до мене ніхто не прийде. Ніхто...

І я знову іду до дверей. З тривогою в душі і сльозами на очах відчиняю двері, є там, за дверима — вона. Вона жде мене і тішиться

з мого приходу, лащитья і горнеться до мене, і тоді мені стає страшно.

Я до божевілля став боятись її. А хтось в ній шукає насолоди, затишку, спочинку. Але я її боюсь. О, ви не уявляєте всього її жахіття! Вона переслідує мене довгі роки життя. Довгі роки життя усюди зі мною. З нею зустрічаюся на праці, в розкішному парку міста, в театрі, вдома, всюди, куди ступаю. Вона (як би я хотів, щоб це слово набрало іншого звучання!) мені нагадує камінь, що тягне потопаючого на дно. Я нама-

гаюся прогнати її й втекти, але її причепливість сильніша, ніж я.

Вона і я... Як це страшно! Вона приносить мені найбільшу гіркоту мого життя, бо в ній —

уся моя трагедія. Це не песимізм і не відчай божевілья. Ні. Це — самотність.

Чужина, 1947 р.

Б а ж а н н я

(З циклу «Люди»)

— Лікарю! Дорогий мій пане! Я ж вас прошу, я вас благаю — зробіть це мені, лікарю!

— Це неможливо, пане. Це зовсім неможливо.

— Але чому? Скажіть: чому, лікарю?

— Ви підла людина, пане. Ви питаєте чому? Хіба ви самі цього не розумієте?

— Лікарю! Мій дорогий лікарю! Ви можете це зробити.

— Але я не зроблю цього.

— Зробіть...

— Ні.

— Тоді...

Я бачив, як на вулиці міста, серед густого чагарника перехожих, клячала людина перед знайомим мені лікарем. Людина плакала. Я не знав її, але мені стало жаль невідомого прохача. Коли він з такою мукою просить, то справа має бути немаловажна. Я навіть розізлився на лікаря за таке його немилосердя до людини.

— Лікарю! — обізвався я й собі. — Ви немилосердна людина, лікарю. Ви можете допомогти панові.

— Ви божевільний, колего! — зовсім несподівано для мене вибухнув лікар. — Підведіть із каміння цього другого божевільного.

Я виконав наказ лікаря. Невідомий стояв перед нами, немов не з пішоходу, а з труни піднятий.

— Він може це зробити, — по-дитячому залепетав до мене незнайомий. — Може...

— Чого ж він хоче від вас, лікарю? — нервово запитав я лікаря.

— Смерти свого брата, колего. Його брат, що важко хорий лежить тепер у лікарні, відписав йому майно. Щоб одержати заповіджене майно, цей ось пан просить мене не виліковувати його брата.

Я глянув мимохіть на людину, яку хвилину тому підняв із пішоходу, і мені стало нестямно боляче і прикро, що це зробив саме я. Треба було переступити тіло і йти геть.

— Ходімо, лікарю. Вибачте, що я вас затримав.

Ювілей Михайла Ореста

27. листопада 1951 року Михайлові Орестові сповнилось п'ятдесят років. Ювілей «співця земної природи й надземної правди» (проф. В. Державин) знайшов широкий відгук в українській пресі, як в Європі, так і в Америці. Статті, присвячені ювілянтові, і передруки його віршів з'явилися в журналах: «Пороги», «Київ», «Державницька Думка», «Нові Дні» і «Овид». Також умістили статті про М. Ореста газети: «Свобода», «Український Самостійник», «Сучасна Україна» і «Українська Думка».

Літературно-Мистецький Клуб у Нью-Йорку разом з літературознавчою секцією УВАН відзначили ювілей М. Ореста академією. Перед переповненою залєю виступив з доповіддю про ювілянта проф. П. Одарченко, а артист Й. Гірняк продеклямував вірші М. Ореста.

На зборах спілки письменників, мистців і нау-

ковців у Буенос-Айресі реферат про творчість ювілянта виголосив письменник Ю. Тис.

Український відділ «Голосу Америки» передав спеціальну авдіцію про М. Ореста, в склад якої входила також деклямація його віршів, зокрема поеми «Повстання мертвих».

Німецькі газети: «Süderländer Tageblatt» (ч. 276), «Allgemeine Zeitung für Lüneburger Heide» (ч. 277) і «Lüdenscheider Nachrichten» (ч. 276) вмістили ювілейні замітки про М. Ореста. До заміток додано німецькі переклади його віршів: «Як чорний корабель, у місто ніч впливає», «Я з тугою взяв заручини», «Коли напливає легіт південний» і «Напис на соняшнім годиннику». Перші три переклади зробила німецька поетеса Елізабет Котмаер, відома своїм інтересом до української поезії; переклад «Напису на соняшнім годиннику» належить перу проф. В. Державина.

Михайло Орест

З записів у нотатнику

Якість емоцій, однаково названих у людей різних душевно-моральних типів, є різна теж: люди добрі гніваються інакше, ніж люди злі.

*

Навіть чверть друга краще, ніж повний ворог.

*

Оптимізм, що його у нас проповідують:

барабанний, банальний, біологічний — є глибоко аморальним. Чи спадає це на думку його проповідника? І вже тому треба воліти песимізм, що своєю природою він здебільшого моральний, а часом навіть витончено моральний.

*

Життя є перманентно тимчасові труднощі.

*
Є творчі теорії, які справляють враження зухвальців, що проголошують право своєї власності на повітря.

*
Бідність держави при багатстві підданих — таке явище зовсім не викликало б почуття морального протесту. Натомість багатство держави при злиднях підданих є явищем з морального погляду обурливим і гидким.

*
На землі нема нічого вічнішого за ідеї.

*
Смерть супроти життя видається надто поважною. Цей контраст переживається як нестерпний.

*
Добро в нашій світі мусить стверджувати себе в безнастанній боротьбі зі злом. Сам факт такої боротьби є приниженням для Добра, не згадуючи вже про ситуації, коли воно буває потоптане і зганьблене. Отже, було б краще, щоб наш світ взагалі не існував.

*
Природа не терпить порожнечі. І якщо мистцеві не удалося життя, то йому може пощастити в мистецтві.

*
Навіть камінь може палати: в мистецтві!

*
Існує вираз: поет однієї книги. Але в такому разі має підстави існувати також вираз: поет жадної книги.

*
Література, що обслуговує публіцистику, подібна до погано харчованих, точніше — недоїдених дітей, вічних утриманців у вимогливих і деспотичних батьків.

*
Літературний критик без естетичного смаку — це ліс без дерев. Але ні з чим не дається порівняти той жах, коли естетичного смаку не має письменник.

*
Не треба дивуватись, коли деякі епігони обвинувачують в епігонстві письменників, які на нього не страждають. Це не зухвальство, а сліпота. Тільки фізично сліпі знають про свою ваду. Сліпота інших типів її носіями здебільшого не усвідомлюється.

*
Серед друкарських помилок трапляються дуже розумні і дуже дотепні. Одного разу під своїм перекладом з німецької поезії я прочитав: *Перекрав М. Орест*. На добру годину це впровадило мене в чудовий душевний настрій. Бо справді: метою перекладу є найсумлінніше перекласти в свою мову всі складники і вальори перекладаного твору.

*
Як може говорити і писати про бездоріжжя в літературі письменник, що сам від первовіку сидить у глухій закутині і органічно не здатен мати уявлення ні про дороги, ні про їх відсутність? Підземний кріт хоче авторитетно судити про те, належно чи фальшиво літають птаці небесні.

(Деякі з цих записів були друковані в газеті „Сучасна Україна“. Решта публікується вперше)

До 25-ої річниці смерти Р. М. Рільке

Німецький поет і белетрист Райнер Марія Рільке, що народився 4. грудня 1875 р., а помер 25 років тому, 29. грудня 1926 р., був не лише одним із найвизначніших письменників німецького символізму (поряд із Стефаном Георге та Гугом фон Гофмансталем), але й одним із найбільших німецьких поетів-мислителів, можливо — найглибшим релігійним мислителем новітньої Німеччини.

Його неповторне своєрідне й щиросердне ставлення до найфундаментальніших проблем християнської віри й європейського духового та глибинно душевного життя (геніяльно висловлене не лише в його мистецьки досконаліх ліриці, а й у менш просторій белетристичній прозі, — як от збірка новель «Оповідання про милого Бога», філософська повість «Записки Мальте Ляврідз Бріг-

те» тощо) наближається до найглибших ідей таких великих постатей католицького містицизму, як майстер Екгарт і Ангелос Сілезіус. Щільно пов'язаний із слов'янським світом (він прожив молоді літа в Празі і чимало подорожував по переревольюційній Росії та Україні), Рільке безперечно є й буде одним із тих великих письменників Західньої Європи, чий додатній вплив на українське красне письменство ростиме мірою

ознайомлення нашого суспільства з його літературною спадщиною. — Протилежно до віршів Рільке, його проза в українськи перекладах досі дуже мало репрезентована («Жебрак і горда панна» в перекладі Мих. Ореста і «Пісня про Правду» та «Спів кохання й смерти корнета Криштофа Рільке» в перекладі І. Костецького).

В. Д.

Райнер Марія Рільке

* * *

**Є болем: бути в вирів тривоги
І в часові не знати, де твій дім.
І є бажанням: тихі діалоги
Годин щоденних з вічним і святим.**

**То є життя. Тропи в нім не загубить
Година і найтяжче самотна;
Інакше всміхнена, як сестри, вступить
В мовчання вічності вона.**

* * *

**Моя оселя — межі днем і сном,
Де по забавах засипають діти,
Де люблять ввечорі старі сидіти
При вогнищі червонім, за столом.**

**Моя оселя — межі днем і сном,
Де ясно гаснуть вечерові дзвони,
Там край криниць стоять в утомі жони,
А тиша повнить їх і все кругом.**

**Там любе древо — липа за вікном;
Всі літа давні, що у ній мовчали,
Знов у гіллі густому задрижали
І знов чувають межі днем і сном.**

(Переклав М. Орест)

Райнер Марія Рільке

Одна зустріч

Перший ліпший шлях перед містом. (Єдиною умовою — нікого не зустрічати.) Собака є раптом наявний, наче несподівана думка. Він поводитьсь навмисне по-собачому, весь, здається, сповнений своїми нікчемними потягненнями, що з-поміж них він, проте, непомітно, кидає націлені, дивно певні погляди на чужинця, що продовжує свою путь. Жаден із цих поглядів не йде марно. Собака — то перед, то поряд з подорожнім, весь час перебуваючи в прихованому спостеріганні, що посилюється. Раптом наздоганяючи чужинця:

Тож все таки! Тож все таки!

Він виявляє поспішні ознаки радості, якими нарешті намагається затримати подорожнього, що йде далі. Цей робить швидкий, приязний, за-спокійливий і разом відсторонюючий жест і, ступивши півкроку ліворуч, легко обминає собаку.

Собака в радісному чеканні:

Воно ще має статись.

Він схлипує від надміру почуття. Нарешті він кидається, тримаючи обличчя догори, ще раз поперед швидше крокуючу людину: Отепер воно надходить, думає він, і підставляє своє обличчя, наполегливо, як пізнавальну ознаку. Отепер воно надходить.

Що? каже чужинець, вагаючись одну мить.

Напруга в очах собаки переходить у замішання, в сумнів, в приголомшеність. Таж коли людина зовсім не знає, що має надійти, як воно тоді взагалі надійде. — Обидва повинні знати; лише тоді воно може надійти.

Пішходець знов робить свої півкроку ліворуч, цим разом зовсім механічно; він виглядає розсіяним. Собака тримається перед ним і пробує — вже сливе не вдаючись до особливої обережності — глянути чужинцеві в очі. Один раз він,

здається йому, натрапляє на них, але згори не пристають одне до одного.

Чи ж можливо, щоб така дрібнота... думає собака.

Це не дрібнота, каже раптом чужинець, уважно й нетерпляче.

Собака лякається: Як же (він із трудом опанував себе), наколи ж я почуваю, що ми... Моя внутрішність... Мої...

Не висловлюй цього, перериває його чужинець майже гнівно. Вони стоять один проти одного. Цим разом їхні зори входять одне в одне, людські зори в собачі, як ножі входять у свої піхви,

Собака поступається перший; він зшулюється, плигає в бік і, зі скерованим справа збоку поглядом, що лишається долі, він признається:

Я хотів би щось зробити для тебе. Все хотів би я зробити для тебе. Все.

Людина вже йде далі. Вона поводитьсь, наче нічого не зрозуміла. Вона йде ніби неухважно, а все ж пробує глянути в бік собаки, коли-не-коли. Вона бачить, як він незручно та по-своєрідному безпорадно бігає навколо, випереджає, лишається позаду. Раптом він, — на кілька кроків попереду, повернувшись до того, хто слідує, в такій позиції, немов коли рие землю, витягнувшись від високопоставленої, скупченої задньої частини тулуба вперед. З великим самоподоланням робить він пару легковажних і дитячих грайливих рухів, немов щоб викликати ілюзію, начебто його передні лапи тримають щось живе. А тоді він без жадного слова бере собі в пащу камінь, що мав грати ту роль.

Отепер я нешкідливий і не можу вже нічого казати; це міститься в тому киванні, з яким він обертається назад. Є щось майже довірливе в цьому киванні, свого роду угода, яку, проте, на Бога, не слід брати дуже серйозно. Так на поверхні і так у жарт є ціла справа, і так розуміється й носіння каменя.

Але тепер, коли собака має камінь у пащі, людина не може не висловитись:

Маємо бути розумні, каже вона, крокуючи далі, не нагинаючись до собаки. Це ж нам нічого не допоможе. Яка користь, наколи дамось пізнати один одного. Певним спогадам зовсім не повинно давати пророцтва. Адже зо мною теж було деякий час так, і я трохи не спитав тебе, хто ти. Ти сказав би: Я, бож імен між нами немає. Але, бачиш, це не допомогло б. Це нас тільки ще більш заплутало б. Бо можу тобі тепер признатись, що я був деякий час таки справді безпорадний. Тепер я спокійніший. Аби ж я міг переконати тебе, якою мірою це й для мене те саме. В моїй природі полягає, мабуть, ще більше перепон для

нової зустрічі. Ти не повіриш, як це нам важко.

Коли чужинець так сказав, собака добачив, що нічого не допомагає вдавати далі поверхову гру. Він був, з одного боку, радий з того, але разом з тим він, здавалось, хотів, сповнений зростаючого побоювання, перервати мовця на слові.

Отепер лише це йому вдається, коли чужинець бачить із подивом і ляком тварину навпроти себе у ворожій, як він спершу гадає, позі. Щоправда, наступної миті він вже знає, що собака, далекий від того, щоб виявляти ненависть чи ворожнечу, є змучений і застрашений; це виразно висловлено в боязкій ясності його зору та кривій позиції голови, і це знову виявляється в тому, як він тепер тримає камінь, що лежить під хворобливо відтягненими губами в усій своїй твердості й вазі.

Раптом людина розуміє, і вона вже не може стримати перебіжну усмішку:

Маєш рацію, любий, воно повинне лишитись невисловленим між нами, те слово, що дало привід до стількох непорозумінь.

І собака обережно кладе камінь долі, як щось крихке, і то вбік, щоб довше не затримувати чужинця.

Той таки справді йде далі і в своїй зануреності йогіно пізніше помічає, що собака супроводить його, непримітно, віддано, як пес іде за своїм паном. Це його майже болять.

Ні, каже він, ні; не так; не по цьому досвіді. Ми забули б обидва, що ми сьогодні пережили. Щоденне затуплює, а твоя природа має нахил підпорядкуватись моїй. При цьому врешті наростає відповідальність, якої я не можу перебрати. Ти зовсім не помітив би, як уся твоя довіра покладається на мене; ти недоцінив би мене і чекав би від мене на те, чого я не спроможний вчинити. Ти спостерігав би мене та одобрював би й те, що не добре. Наколи хочу завдати тобі радості: чи ж зазнаю її теж. І наколи будеш одного дня сумний та нарікатимеш, — чи зможу допомогти тобі. — І ти не повинен гадати, що це я даю тобі померти. Ні, ні, ні, іди, прощу тебе: іди.

І людина взялась трохи не бігти, і виглядало, начебто вона від чогось тікає. Лише згодом її крок став поміркованішим, і нарешті вона йшла далі повільніше, ніж попереду.

Вона думала повільно: Що б то, інакше, було, мабуть, сказане між нами. І як нарешті подали б ми руку одне одному.

Неописанна туга рухається в ній. Вона зупиняється та обертається назад. Але відтинок шляху завертає відразу позади неї в присмерки, що тим часом упали, і не видно нікого.

(Переклав В. Державин)

Релігія і церква до творення культури і до будови держав причинилася перш за все як нічим незамінима школа дисципліни соціальної і моральної: організацією людських інстинктів та хотінь і упорядкуванням людських думок про добро і зло громадянського життя.

В. ЛИПІНСЬКИЙ

Сентиментальна розмова

Самотній парк опали сиві мли.
Дві ластаті беззвучно там ішли.

М'які їх губи, очі їх мертвотні
І ледве чути їх слова безплотні.

В самотнім парку, в сивій тишині
Два привиди минулі звали дні.

— Чи згадуєш ти захвати колишні?
— Чому для вас ті спогади утішні?

— Мою чи бачиш душу ти у сні?
Ім'я моє ще трепет будить? — Ні.

— Ах, неказанне щастя, п'янь і диво,
Коли еднали ми уста! — Можливо.

— Як сяло небо і над її синь!
— Надію, зможену, вгорнула тінь.

Вони ішли повз дерева холодні,
І чула тільки ніч слова безплотні.

Місячне світло

Душа твоя — пейзаж окрас тонких,
Який чарують маски й бергамаски
Танком і лютною, але яких
Смутить химерність їх убрань із казки.

Співаючи в мінорі про любов
Всепереможну і життя пестливе,
Вони не вірять щастю без одмов,
І в світло місячне пливуть їх співи,

В печальне світло, повне краси,
Що будить мріяння у птиць оmlілих
І плач екстази в виплесках води,
В граційних виплесках фонтанів білих.

Арієта

Плачі в душі моїй —
І плече дощ над містом,
Яких томлінь напій
Пливе в душі моїй?

О, ніжні крапель звуки
В садах і по дахах!
Для серця, чаші скуки,
Дощу співучі звуки.

Ти, плачу без причин
В душі меланхолійній!
Не стався зради чин —
Жалоба без причин.

О, найгіркіше горе —
Не відати, чому
Безлюбе, несуворе,
Ти, серце, терпиш горе.

Spleen

Була в трояндах черлень п'яна
І чорнота була в плющах.

Один лиш порух ваш, кохана, —
І мій воскрес одчай і страх.

Були заніжні оболочки,
Засині — море і блакить.

Всякчас боюся я: жорстокий
Відхід ваш душу спопелить.

Мене стомили оксамити
Трав, і блискучі ясені,

І листям сяючі самшити,
І даль. Але не ви, о ні!

Під сурдину

Де півсвітло і покров
Супокійних верховіть,
Нашу будемо любов
Ми мовчаннями поїть.

Злиймо наших душ теплінь,
Злиймо захвати повік
В невимовності томлінь,
Що спливає від осик.

Ти повіки опусти,
Руки на груді згорни
І з дрімот сердечних ти
Ціль і намір оджени.

Умовляє легіт нас;
Він побіля ніг твоїх
Ніжно морщить раз-у-раз
Хвилі травників рудих.

І як, урочистий друг,
Вечір сповнить глиб алей,
Голос наших давніх туг,
Заспіває соловей.

Поетичне мистецтво

Музики найперше! В Непаристім
Тим кохайся неподільно ти,
В тому, що без пози й ваготи,
В розпускальнішій, в податно млистім.

Слів безпомилкових не трудись
Добирати, щоб сіяла шата:
Сіра пісня над усе багата, —
В ній Неточне з Точним заплелись.

То прекрасні очі під вуалем,
Трепет світла, що поймає шир,
Немислимі сплети синіх зір
В небі, свіжжю осени припалім!

Хай Ньюанса, неоцінний дар,
Понад Кольором горює строгим!
Мрію з мрією і флету з рогом
Лиш Ньюанси обручає чар!

Вбивниці Пуанти леза скриті,
Ржавий Дотеп і нечистий Сміх —
Їх тікай! Часник потрав низьких
Слізьми застилає зір Блакиті!

Красномовству шию поламай!
Я схвалю відвагу невмолимому —
І до ладу доведи ти Риму,
Бо замчить на безвість, уважай!

Викував її, фальшиву, хто нам?
Негр безумний чи глухе дитя?
Розкіш копійчана, без пуття, —
Рима мучить нас порожнім дзвоном.

Ще раз музики, всякчас і знов!
Хай твій вірш, як камінь з праці, рине,
Віршу мет — від серця, в височини
Інших неб, в незнану ще любов.

Він пливе, де даль повік нехмура,
В леготі тугім — і аромат
Розливає чебрецю і м'ят...
Щодо решти — то література.

(Переклади М. Ореста)

В. Державин

Поезія Поля Верлена

В історії європейської літератури Поль Верлен (1842-1896) і Стефан Маллярме (1842-1898) назавжди лишаються засновниками й корифеями поетичної школи символізму. Проте, коли під символізмом розуміти певну засадничо ускладнену — не самоочевидну з контексту літературного твору, і сказати б, есotericну — систему образної мови, то в цьому сенсі Верлен взагалі не був символістом, тим більше, що сама образність слова (троп, метафора, переносне значення) зовсім не належить до справді характеристичних і неповторних складників його поетичного мистецтва. Щоправда, в релігійних віршах другої половини своєї літературної діяльності Верлен охоче виходить із символів і емблем католицької теології; але говорити про символи не значить — говорити символами чи символічно. Властива мистецька своєрідність Верленової поезії найвиразніше виявляється через зіставлення з поезією другого гротескного символічного школи — Стефана Маллярме.

Літературна доля символізму Маллярме найпереконливіше свідчить, що поезія, за нормальних умовин, розгортається сама з себе незалежно від смаків і уподобань ширших читацьких кіл. Діяння Маллярме на пізнішу еволюцію французької (а через французьку — і цілої європейської) поезії є безмежне, бо охоплює й принципово чужі символізму напрямки: само бо поняття поетичного слова зазнало, під впливом Маллярме, ґрунтовних змін; а втім для масового французького читача Маллярме є приблизно такий самий неприступний, що й 50 років тому. Проте, мабуть, кожен французький поет читав його, а кожен хоч трохи рафінованіший — студював; і тільки оце й важить для естетичного розвитку поезії, а не скороминуща поверховість літературних мод або непроминуций примітивізм «масового» читачтва.

Зрештою, основна артистична концепція Стефана Маллярме є однаковою мірою проста і елегантна в своїй ніколи попереду неосягненій консеквентності. Мало хто з поетів не визнавав, що

ідеальна краса не існує (в межах людського досвіду); Маллярме першим спробував зробити з цього загальника далекоюсяглий висновок, що неіснуюче — тим самим, що воно не існує як емпірична реальність — становить ідеальну красу, і другий ще драстичніший висновок — що неіснуюче («небуття», за його термінологією) так само надається до поетичного оформлення, як і існуюче, бо навіть ще інтенсивніше викликає кульмінацію естетичного почуття:

Мій голод, що йому ніщо тут страв не родить,
В їх браку вченім сласть ознакову знаходить.

Не в «зображенні» будь-яких, чи то реальних, чи підфарбованих традиційною манірою «ідеальних» предметів полягає найвище завдання поетичної творчості, а в перетворенні психологічних реальних вражень на естетично самодостатнє слово-символ, яке саме тому і тією мірою становить довершену красу, що воно — не «образ», а неґація і неможливість психологічно уявленого образу: так, щоб його значення було не уявленням, а неіснуванням конкретного уявлення, себто чисто словесним сенсом, засадничо необмеженим ніякою «реалізацією». Поетичне слово — не «логос», що каже про буття, а «міт», що каже про небуття і сам є — в рамках позитивізму — естетизованим небуттям.

Такого роду метафізичні концепції є Верленові зовсім чужі. Проте вихідний пункт його поетичного мистецтва є той самий — відмова від описування та подібного до реалізму образотворчих мистецтв змальовування абичого — чи то природи, чи то душевних переживань. Подібно до імпресіоністичної школи в малярстві, Верлен намагається — принаймні в своїх кращих творах, у збірках лірики 70-тих і 80-тих років — надавати мистецького оформлення лише найбезпосереднішим, найправдивішим, найоригінальнішим складникам психічного життя, себто індивідуальним і неповоротним нюансам емоцій та аперцепцій, сугеруючи враження непередбачених і напівсві-

домих зворотів думки. Як сам він вимагає в своєму «Поетичному мистецтві» —

Хай Ньюанса, неоцінний дар,
Понад Кольором горує строгим!
Мрію з мрією і флету з рогом
Лиш Ньюанси обручає чар!*)

Можна сумніватись, чи термін «імпресіонізм» добре відповідає до цього культивування психологічного (або психологізованого — стосовно до зовнішньої природи) деталю, начебто не претенсійно-безпосереднього — а насправді рафінованого елегантного — мистецького вислову і музикоподібної будови ліричної поезії («Ще раз музики, всяк час і знов!») — зрештою і ранній Маллярме визначав свій поетичний стиль як «імпресіоністичний»; незаперечно лишається суб'єктивно-ідеалістична метода самої творчості.

Отже, попри далекосяжні естетичні й стилістичні розходження, Маллярме й Верлен справді є в новітньому європейському письменстві корифеями тієї самої світоглядної течії (скажемо умовно — неоідеалістичної ментальності), яка, апелюючи до цінності індивіда та його переживань, безкомпромісово заперечує цілий попередній напрям розвою європейської духовости — матеріалістичний утилітаризм XVIII віку, напівматеріалістичний позитивізм і агностицизм XIX віку, ідеї прогресу та еволюції; ідеї демократично забарвленого оптимізму та пацифізму, які в XX віці призвели до духового безсилля «гуманітарного» соціалізму і до цілком відповідної запосілости тоталітарного комунізму. Певність незнищенної етичної вартости індивідуальної душі людської — а тим самим і естетичної вартости індивідуального сприйняття зовнішнього світу — однаково лежить в основі і символістичної поезії Маллярме, і імпресіоністичної Верлена. Що перша пішла по тому шляхам напівмістичного обоження мистецької творчости як такої, шляхам антропоцентричного світогляду, а друга — шляхам християнського поновлення Європи — то вже інша справа. Беззастережне навернення Верлена до традиційного в історії французької нації (не держави!) ортодоксального католицизма, беззастережно, не було випадковим; випадковим, себто суб'єктивно-індивідуальним, є радше те, що це навернення не відбилось скількинебудь значною мірою позитивно ні на особистому, вкрай богемському житті поета, ні на його літературній творчості: ні велика кількість, ні безсумнівна персональна цінність католицьких віршів Верленових не змінює того факту, що суто інтимна, насамперед — любовна лірика лишилась єдиним поетичним жанром, в якому Верлен виявив себе мистцем не просто талановитим, а справді геніяльним. Інтимну лірику Верлен витончив і, сказати б, продуховив такою мірою, що само поняття поетичного слова набуло після нього іншого змісту, ніж будь-коли попереду. Він перший осяг у своїх віршах справді рафінованого взаємостосунку між зображенням

зовнішньої природи (т. зв. пейзаж) і природи внутрішньої — душевних переживань, як от на початку ліричної поезії «Сплін»:

Була в трояндах черлень п'яна
І чорнота була в плющах.

Один лиш порух ваш, кохана, —
І мій воскрес одчай і страх.

Були заніжні оболоки
Засині — море і блакить...

Як перед романтизмом, за панування класицистичного академізму, неможливо було — бо нікому це й на думку не спадало — назвати оболоки ніжними, або море синім, так перед Верленом не було й не могло бути «заніжних» оболок або «засинього» моря. Історичне призначення Верлена — як і Маллярме — полягало насамперед у поетичній фіксації таких вражень і переживань, які доти лишались цілковито неусвідомленими і літературно неіснуючими; і в цьому сенсі символізм Маллярме і імпресіонізм Верлена дійсно можуть бути об'єднані в характері поезії консеквентно ідеалістичної, не лише світоглядно, а й поетично.

Відповідно до цього, сам Маллярме майстерно схарактеризував поезію Верленову в своєму присвяченому першим роковинам з дня смерти поетової сонеті «Гробниця» (з моттом: «Річниця, січень 1897»), що в ньому перші дві строфи (катрени) підносять у величних образах могутню конечність смерті й могутню конечність посмертної слави, попри сентиментальні й несвідомі прийдешньої поетичної апотеози жалі зворушених сучасників:

Чорне розгніване на вдар каміння вітру
Не спиниться ні під побожних чином рук,
Що схожість мацають його до людських мук,
Немов щоб згубний той модель благословити.

Сливе тут скрізь, як стогне горлиця повз віти.
Неречовинної жалоби давить рух
Шлюбними згортками світила спілий круг,
Чий мерехт завтрішній ладен юрбу сріблити.

Хто ще шука, де рушив стрибом самітним
І щойно зовнішнім наш вільний пілігрим —
Верлен? Його між трав заховано, Верлена,

Аби лиш в згоді віднайти наївно вщерть
З устами без пиття й без виснаги дром вени
Малих ручай глибин оклепан словом смерть.

В останніх двох строфах (терцетах) Маллярме віртуозно відтворює враження свіжости й шляхетної мелодійности, притаманне ліриці Верленовій, яка своєю вишуканістю і начебто наївною грацією справді тріюмфує над песимізмом реалістичного мислення і самій смерті протиставить невичерпне багатство глибинних переживань особистої душі людської — тієї індивідуальної душі, що вона, за визначенням католицької філософії Томи Аквіната, як «природно християнська» (anima naturaliter christiana), є гідна свого безсмертя.

*) Переклад наведених тут віршованих цитат із Верлена належить Мих. Орестові.

М. Зеров у Київському університеті за 1933–34 рр.

Микола Зеров! Скільки спогадів будить у моїй пам'яті це ім'я, таке дороге мені ще з студентських років, ім'я одного з найповажніших, найдосвідченіших, найавторитетніших професорів, яке стільки студентів вимовляло з пошаною і любов'ю, ім'я викладача нашої основної дисципліни — історії української літератури, ім'я того, хто своїми блискучими лекціями збудив у наших серцях патріотизм, прищепив палку любов до рідного письменства і перетворював кожного з своїх слухачів на почитувача святих української культури.

Згадую величезну червону будову Київського університету з її масивною колонадою, суворо-прості лінії її архітектури, масивні широкі сходи, довгі коридори і квадратні аудиторії з вітрилястими склепіннями, — в одній із них відбулася наша перша зустріч з Миколою Зеровим.

Ми були тоді вже на третьому курсі літературного факультету. З оповідань старших колег нам доводилось перед тим не раз чути про Миколу Зерова, — що він проводить свої лекції з піднесенням, що всі вони слухають його з неослабною увагою, що в лекції він вкладає всю свою душу і, володіючи добірною, просто подивугідною з лексичного погляду мовою, залишає від кожної лекції враження довершеності і незрівняної краси.

Оповідали також про його виїняткову добрість і справді батьківське ставлення до студентів. Вимогливи щодо знання матеріялу та пророблення рекомендованої літератури, він одночасно старався якнайбільше допомогти своїм слухачам добре засвоїти курс, ніколи не рахувався з своїм часом, лишався з студентами, що потребували додаткових консультацій, пояснював їм незасвоєний матеріял, давав вказівки і настанови щодо пророблення відповідних критичних статей, широко радив допоміжну літературу, сам охоче позичав студентам свої книжки і ходив з ними до університетської бібліотеки, щоб допомогти розшукати ту чи іншу потрібну літературу.

Вже ці оповідання колег із старших курсів створили в нашій свідомості образ Миколи Зерова, і ми нетерпеливились: коли нарешті він почне викладати у нас!

Це сталося одного зимового ранку, в лютий 1933 року. Пролунав дзвоник, двері розчинились і до аудиторії ввійшов професор Зеров.

Перше враження було якнайкраще. Тип справжнього українця-полтавця з круглявим обличчям і довгим руським волоссям. Великі рогові окуляри. Зимове пальто з каракулевым коміром. В руках — велика чорна тека, щільно набита книжками, записками і конспектами. Зеров поклав біля себе чорну каракулеву шапку і, не роздягаючись (аудиторія була опалена дуже слабо), мило привітався з нами. Потім сказав, що буде продовжувати з нами курс історії укра-

їнського письменства, що його вів перед тим професор Н.

М'яким теноральним голосом, добре артикуючи мову, проф. Зеров розпочав свою лекцію. Вона радше виглядала як невимушена розповідь, як чудова бесіда.

З професором Н. ми пройшли історію української літератури від її початків і до творчості Котляревського та Квітки-Основ'яненка включно. Але Зеров розпочав свій курс знову творчостю Котляревського.

Відомий нам матеріял був поданий під зовсім іншим поглядом, а до того так опукло і яскраво, що студенти слухали, мов зачаровані, боячись пропустити хоч одне слово.

Наш попередній професор, характеризуючи «Наталку Полтавку», інтерпретував Возного як представника панівної гнобительської класи і заявляв, що його шляхетний жест у фіналі твору, коли він добровільно відступає Наталку Петрові, нічим не умотивований, що в данім випадку Котляревський відійшов від життєвої правди і що вся причина лежить у дворянськім походженні самого Котляревського, який цим хотів звеличити свого героя без уваги на реальні обставини того часу. Зеров же зробив наголос на внутрішній, психологічній структурі твору, і все вийшло логічним і виправданим: коли Петро, не бажаючи конфлікту між родиною Наталки і такою впливовою особою, як Виборний, вирішує скоритися долі і віддає Наталці всі зароблені ним за роки їх розлуки гроші, щоб Возний не міг докоряти її, що вона вийшла за нього заміж без посагу — симпатії всіх персонажів схиляються на бік Петра. Його поведінка зворушує також Возного, який з свого боку спромагається на шляхетний жест, зрікаючися претенсій на руку Наталки.

Лекція скінчилася, Зеров попрощався і вийшов, а ми, студенти, ще довго ділилися враженнями. Оцінка Зеровим ролі Возного видалась багатомісною із нас перекопливою і безсумнівною, а марксистсько-соціологічне тлумачення твору, подане професором Н., здалося фальшивим і натягненим.

Відтоді почалася прекрасна дружба між Миколою Зеровим і більшістю студентів нашого курсу. І справді — в тодішніх сірих університетських буднях, серед повені марксистських дисциплін, лекції Зерова, в яких можна було почувати нове, свіже, цікаве, відмінне від мертвих схем і догм, були теплим соняшним променем серед зимового холоду.

* * *

Одного травневого ранку 1933 року Зеров прийшов на лекцію схвильований. В руках він держав найсвіжіше число «Комуніста». Пальці нервово стискали газету.

— Сталась незвичайно трагічна подія, — сказав він, привітавшись з нами. — Скінчив само-

губством видатний наш письменник Микола Хвильовий.

З лекцій і приватних оповідань Миколи Зерова ми знали, з якою пошаною він завжди ставився до Хвильового.

— Як? Що? Чим же можна це пояснити? — поспіпались з усіх боків запитання студентів.

— Це сталося так раптово і несподівано, що важко щось сказати, — відповів Зеров.

— А що пише газета?

Зеров махнув рукою. Потім розгорнув зім'ятий часопис і десь на третій сторінці внизу віднайшов і прочитав маленьку замітку: напередодні в Харкові скінчив життя самогубством відомий радянський письменник Микола Хвильовий, автор численних оповідань і повістей; для його похорону Спілка Радянських Письменників України створила спеціальну комісію.

— Це не некролог для такого видатного письменника, як Хвильовий, — сказав Зеров. — Це просто відписка. Написали кілька загальних речень, щоб заповнити місце.

На прохання студентів Зеров коротко розповів про Хвильового і схарактеризував основні лінії його творчості.

Письменник великої творчої наснаги, борець за високий рівень літератури і за опанування найкращих здобутків світового письменства, експансивний, пристрасний характер, талант, рівнозначного якому не знайдемо серед сучасних письменників — приблизно такий був Хвильовий за словами Зерова.

— Як же так, — заворушилися студенти-комсомольці. — Хіба Хвильовий був найліпшим у сучасній літературі? А Маяковський? А Дем'ян Бедний?

— Творчість Маяковського і Дем'яна Бедного має не мистецьке, а лише агітаційно-пропагандивне значення і розрахована виключно для естрадної деклямації, — сказав Зеров і швидко розпочав лекцію, уникнувши небажаної і небезпечної для нього дискусії.

Студенти — комуністи і комсомольці, звичайно, не забули і не подарували Зерову його висловів щодо офіційних стовпів советської поезії.

Я не потребую ширше говорити тут про політичну атмосферу на початку 30-их років. Розгром української культури, започаткований процесом СБУ в 1930 році, неухильно розгортався. Кадри діячів нашої культури щоразу рідшали в наслідок арештів і заслань. Найменші прояви української духовної самобутності проголошено було націоналістичною контрабандою. Всеволодний Постишев, новопризначений намісник України, прискореним темпом нищив усе те, що вдалося зробити під національним поглядом за «ліберального» періоду НЕП'у.

Була проголошена чистка партії. На численних відкритих партійних зборах наголошувалась потреба піднести большевицьку пильність, викрити до кінця прихованого ворога, розгорнути боротьбу проти буржуазного націоналізму, що, мовляв, є головною небезпекою на даному етапі; лунали заклики виявляти комуністів, які по-мирнському ставляться до буржуазного націоналізму і цим «розмагнечують» загально-партійну кампанію, скеровану на винищення націоналістичних недобитків.

Які душевні муки пережив М. Зеров у ці кошмарні роки, бачачи брутальне руйнування всього, що було йому дорогим і святим! Він не міг не думати, що хвиля репресій нарешті поглине і його і що йому доведеться піти шляхом в'язниць і заслання, яким уже пішло багато його друзів, знайомих і співробітників. Останній удар мало йому завдати ОГПУ; а тим часом партійницька кліка цькувала його і переслідувала, вимагаючи, щоб він «перебудувався», тобто, щоб він почав обплывувати весь свій внутрішній світ, всю свою систему ідей і переконань.

Не можна було впізнати Зерова, ще так недавно веселого, здорового, з свіжою церою і милою привітною усмішкою на устах. Блідий, виснажений, з плямами на обличчі, неначе зламаний довгою недугою, ходив він, похмурий і мовчазний. Іноді блідість обличчя поступалася місцем нездоровій жовтаві; ця жовтавість і набрески під очима свідчили про безсонні ночі. Серце Миколи Костьовича взагалі не було бездоганним у своїй роботі. І тільки на лекціях він до певної міри перероджувався, захоплюючись викладом і забуваючи про повсякчасні підступи і прикрощі.

В жовтні 1933 року, після закінчення в університеті партійної чистки, комісія, яка ту чистку переводила, на загальних зборах студентства університету оголосила про наслідки своєї роботи; в числі виявлених нею недоліків вона вказала на те, що професор Зеров у своїй праці досі «не перебудувався» і не розгорнув прилюдної критики своїх «помилко».

Ця заввага справила відповідне враження і на студентів і на Зерова, що теж був на зборах. Він зблід, потім почервонів і відступив на крок назад, ніби втративши рівновагу і шукаючи її. І він і ми знали, що значить це коротке і скупе на слова формулювання.

Наступного місяця в пресі були широко розголошені ухвали листопадового пленуму ЦК КП(б)У в національному питанні. Найменші натяки на самобутність розвитку української мови, літератури і взагалі культури, на відрубність нашого національно-культурного процесу від загально-російського ці постанови кваліфікували як контрреволюційний націоналізм, що має на меті відрив України від братньої сім'ї советських народів і повернення її в капіталістичне рабство (навіть!).

В ухвалях пленуму давався також тенденційно спрепарований огляд національно-визвольної боротьби українського народу і подій за час нашої третьої державности. Все те, мовляв, було зрадлиством. Центральна Рада шукала федеративної спілки з буржуазним урядом Росії і кінець-кінцем віддала Україну в неволю німцям; гетьман був, мовляв, лялькою німецького імперіялізму, а Петлюра продав Басарабію румунам і Галичину — полякам.

Пленум ЦК закликав нищити рештки петлюрівщини і контрреволюційний націоналізм, особ-

ливо пильнувати ділянку культурного будівництва, де залишилось найбільше ворожого елемента, і розбудувати нову, пролетарську культуру, «національну за формою і соціалістичну за змістом».

По підприємствах, установах, навчальних закладах почали відбуватися загальні збори, присвячені проробленню листопадових ухвал. На зборах спершу відчитувано ці ухвали, що вже дістали титул «історичних», а далі ішло їх обговорення. Партійці-активісти виступали з галасливими промовами, в яких вони спершу вихваляли мудру національну політику партії, а далі переходили до «викривання» місцевих працівників, що, на їх думку, були прихованими націоналістами. «Викриті» особи піддавались гонінню, яке дуже часто кінчалось арештом їх органами ОГПУ.

Були скликані такі збори і в Київському університеті. Промовці виступали один за одним, безконечно товклися на історичних ухвалях листопадового пленуму і повторювали всім відомі з газет фрази і шаблони. Було нестерпно нудно, втома змагала слухачів, але що вдіеш: порядком суворої дисципліни студентство мусіло відсиджувати такі збори.

Несподівано з промовою виступив Микола Зеров. Для мене, як і для багатьох інших, було ясно, що цей виступ був для нього проклятою кінечністю. Ним Микола Костьович перекреслював обвинувачення, що, мовляв, він відмовчуванням намагався приховати своє політичне обличчя і тим довів, що комісія в справах чистки мала рацію.

Зеров говорив, що ухвали пленуму дають йому змогу глибше усвідомити собі свої помилки. Але, на його думку, процес інтернаціонального виховання трудящих пішов уже так глибоко, що намагання націоналістів перешкодити йому не мають ґрунту, і кожному, хто поривається діяти в іншому напрямі, можна сказати словами Данте: «Облиш надію назавжди!»

Останні слова Зерова були вкриті загальними оплесками. Аплодувало студентство, серед нього і комуністи (автентичний факт!).

Пожвавілі, навіть веселі, обмінюючись репліками в приводу промови Зерова, студенти рушили з зборів. Біля виходу з актові залі я побачив співробітника київської газети «Пролетарська Правда» — Янкеля Кагана, що підписувався псевдонімом Я. Ган. На його обличчі я прочитав похмуру злість...

Другого дня вранці ми зібрались на лекції. Говорили про вчорашні збори і про виступ Зерова. Раптом в аудиторію вбіг, збентежений, один із студентів; в руках у нього був часопис.

— Читали сьогоднішню газету?

— Ні ще, а що там є?

— Подивіться! — і він розгорнув свіже число «Пролетарської Правди».

На четвертій сторінці була вміщена велика стаття «Під гучні оплески присутніх». В ній ішла мова про вчорашні збори в університеті. Невдоволено і кисло підкреслювалося, що збори проходили самопливом, стихійно; що промовці не

загострювали уваги навколо основного питання — боротьби з контрреволюційним націоналізмом і викриття прихованих ворогів. Тільки ректор і секретар партійної організації — і то лише мимохідь — торкнулися цієї теми.

«Та ось, — продовжувала стаття, — виступив з промовою М. Зеров. Це М. Зеров, що його в свій час уже засудив за його шкідливу діяльність Л. М. Каганович, це М. Зеров, що весь час уперто солідаризувався з поглядами Хвильового на відрив української культури від Москви, це М. Зеров, що, як відзначила комісія для чистки, вперто не хоче перебудуватись і не розгорнув прилюдної критики своїх помилок.

«Затишна зала уважно слухала вишукану промову присяжного Золотоуста. Про що ж говорив М. Зеров? Може визнавав свої помилки і піддавав їх большевицькій критиці? Ні, він сказав, що інтернаціональне виховання трудящих пішло так далеко... — і далі ішов переказ промови Зерова. Висновки автора були такі: «Зеров фактично виступив проти рішень листопадового пленуму, доводив непотрібність загострювати увагу навколо небезпеки націоналізму і тим зменшував ту небезпеку. Навіть сивоголового Данте притяг М. Зеров для своєї прихованої мети».

А особливо розлютили автора статті гучні оплески, якими присутні привітали промову Миколи Костьовича. «Аплодувала навіть частина комуністів» — обурювався автор. І робив висновок, що в університеті, вогниці марксистської науки, безперечно загніздилась небезпека націоналізму. Наостанці він сакличав уважніше заглянути в цей навчальний заклад і ґрунтовно перевірити, що там робиться. Під статтею стояв підпис — Я. Ган.

Ми, студенти, стояли як ударені громом. Було ясно, скільки лиха принесе ця стаття і Зерову, і багатьом тим серед нас, які були його прихильниками.

— Що, читаєте! Злорадствуете. — почувся заду неприємний голос.

Всі перелякано обернулись. Перед нами стояв один з комуністів-ортодоксів нашого курсу, наскільки пригадую — Фельдман.

— Та це ж сьогоднішня газета, — відповіли студенти, показуючи йому часопис.

— Радуетесь, торжествуете! Ну і будет же вам! — загрозило прошипів партієць і пішов геть.

На перерві між лекціями були скликані т. зв. летючі студентські сходи́ни нашого курсу. Парторг курсу (партійний організатор) повідомив про негативну оцінку, яку знайшли в пресі вчорашні відкриті партійні збори, і додав, що деякі студенти радіють, що на тих зборах не все пройшло як слід. Названі за прізвищами почали виправдуватись і пояснювати, що властиво нічого лишого вони не мислили, але партійна верхівка лишилася на своїй позиції.

Блідий, подібний до мерця, прийшов до університету Зеров.

— Прийшов прощатися з університетом, — сказав він кільком вірним студентам, що обступили його в коридорі.

— Чому прощатися? Що сталося? — посипалися стривожені питання.

— А хіба ви не читали сьогоднішньої газети? — спитав у свою чергу, замість відповідати, Микола Костьович.

Глибоко співчуваючи професорові, студенти старались, як тільки могли, заспокоїти і обнадіяти свого вчителя.

Хоча ця зустріч і розмова тривали лише кілька хвилин і її учасники належали до числа цілком надійних студентів, все ж таки непомічене око побачило цю сценку.

Були скликані курсові сходи.

— Відбулося прощання професора Зерова з кількома студентами нашого курсу, — заявив комсорг, товариш Сливка. — Не зважаючи на те, що преса засудила Зерова за його шкідницьку роботу, мають місце відкриті демонстрації солідарності з ним з боку деяких наших студентів.

Притиснені до стіни, учасники розмови були примушені покаятися. Вони визнали свою провину і дали урочисті обіцянки неповторення...

Атмосфера в університеті стала нестерпною. За студентами стежили, їх розмови підслухували. Треба було пильнувати кожного свого слова. Під цим поглядом професура мала стеретися не менше, а то може й більше, ніж студентство.

Декан літературного факультету — проф. Борис Якубський, дізнавшись про виступ Миколи Костьовича на загальних зборах, покликнув:

— Ах, який необережний! Хіба можна так виступати!

І хоча ці слова пролунали в кабінеті, проте вони якимось чином стали відразу відомі всім, і в стінній газеті з'явилась обурлива стаття проти декана з образливою карикатурою на нього...

В університеті готувались до нових загальних зборів студентства, на яких повторно мали бути обговорені ухвали листопадового пленуму ЦК КП(б)У. Було ясно, що на цих зборах хочуть розгромити Зерова.

Вранці того дня, коли мало відбутись розп'яття славного вченого і письменника України, були скликані підготовчі збори студентів нашого курсу.

— Як вам відомо, сьогодні ввечері в університеті призначені загальні збори для пророблення рішень листопадового пленуму, — сказав не то наш парторг, не то активіст Фельдман. — Попередні збори було проведено в невірному напрямку. На сьогоднішні збори ми повинні прийти з власною думкою про Зерова і про методи його викладання. Зараз ми маємо обговорити всі питання, з цим зв'язані.

І почалося! Виступали комуністи і комсомольці. Говорили про все, що тільки відновляла їх пам'ять. Закидали Зерову його симпатії до Хвильового, згадали і про те, що він поставив останнього вище від Маяковського і Дем'яна Бедного, також розводились про недоброзичливе ставлення Зерова до студентів-комуністів (воно, бачите, виявлялося в тому, що Зеров не ставив їм добрих оцінок, коли вони не знали матеріалу, бо не хотів брати під увагу поважної причини того незнання: переобтяженість громадською працею). Цей момент, як і ряд інших, зовсім дрібних, правили за

безперечний доказ, що Зеров — буржуазний націоналіст. Тих, що виступали особливо войовничо і крикливо, парторг уповноважував і зобов'язував висловитися на наступних великих зборах. Серед них пригадую комсомольців Злотника і Пивоварина.

Ввечері простора актовая зала університету почала виповнюватись. Студентів при вході реєстрували. З міста прийшли науковці, письменники, кореспонденти. З'явилися відповідальні партійні працівники. Блідий, наче приречений на смерть, ввійшов у залу і Микола Зеров.

Збори відкрито. З доповіддю про ухвали листопадового пленуму і «боротьбу (?), що розгорнулася навколо них», виступив директор київського інституту єврейської пролетарської культури Ліберберг. Ця доповідь перетворилась на нечуване лайання Зерова і на заклики нищити все, що хоч найменшою мірою зв'язане з українським націоналізмом.

Потім почалися дебати. Один за одним сходять на трибуну присяжні промовці і прокураторським тоном виголошують обвинувальні тиради проти Зерова. Чого тільки не закидають йому! Додержування буржуазно-націоналістичних концепцій Єфремова (що, засуджений в справі СВУ, мучиться в цей час у Ярославській політизоляторі), замазування при викладанні історії письменства класових противенств, дегустаторський підхід до літератури, брак марксистської ідеології, звеличування творів, ворожих пролетарській культурі — ці і безліч інших обвинувачень градом сиплюються на адресу Зерова.

Ось виступає доцент Петро Колесник, колишній учень Миколи Зерова за років його педагогічної діяльності в м. Вєришівці. Ще будучи студентом I курсу, в році 1925 Колесник говорив у тіснішій колі, що свій духовий розвиток він завдячує двом особам — Єфремову і Зерову. А далі вступає до комсомолу, в 1930 році випускає недолугу повість про контрреволюційну діяльність СУМ-у і стає одним з тих «активістів», що їх українськими руками червона Москва душила наші найліпші національно-культурні кадри. Він потраєє старим, пожовклим від часу журналом і патетично вигукує:

— Уже здавна відомий професор Зеров як прихильник і однодумець наших ворогів. В час громадянської війни, коли Київ був захоплений військом української контрреволюції, він умістив у цьому журналі портрет Петлюри і статтю про нього, а епіграфом до цієї статті взяв цитату з Франкового «Мойсея»:

«Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї
І горів, і яснів, і страждав,
І молився для неї.»

— Бачите! — кричав Колесник. — Ще тоді професор Зеров одверто солідаризувався з петлюрівщиною!

Колесника змінив інший промовець. Повинь закидів і обвинувачень бурхає далі.

Студентство мовчало. Воно було перевтомлене цим безнастанним водоспадом слів. Дехто крадь-

кома читав газету, дехто дрімав, ніби в глибокій задумі прикривши обличчя долонями. Але покинути збори ніхто не важився.

І раптом наче електрична іскра пронизала всю залу: головуючий дав слово професорові Зерову. І коли цькована жертва з'явилась на трибуні, гарячий вияв співчуття, здавалось, готовий був вибухнути в залі. Мої руки самі собою піднесли для оплесків, але...

— Реглямент — десять хвилин, — попередив головуючий.

— Я не знаю, чи зможу я за такий короткий час зупинитися на всьому тому, про що тут говорили, — ледве чутно почав Зеров. — Мене обвинувачують...

І він почав перелічувати все те, що йому закидалося. Він не заперечував своїх симпатій українському національному рухові і дав зрозуміти, що, як українець і патріот, він не міг почувати інакше. Він potwierдив, що в своїх лекціях не раз посилався на Єфремова, але додав, що глибшої аналізи, ніж та, яку дав Єфремов деяким нашим письменникам, важко знайти. Він погодився, що йому близькі були гасла Хвильового, але відзначив, якими важливими є гасла орієнтації на найкращі здобутки світової літератури, опанування їх і збагачення ними нашого письменства.

І все, що хотів довести Зеров, було таке бездоганно ясне, таке переконливе, таке логічно-мотивоване, що аудиторія просто заслухалась. Час летів непомітно. Це був справжній чарівник слова! В один з найгостріших моментів свого життя, в «граничній» ситуації він не втратив почуття самовладання і гідності, а дар красномовства ще раз послужив йому. Він з честю виходив із одного з найтяжчих становищ, які колинебудь знала історія переслідувань інтелекту і вільної думки. Цей виступ його перед роз'юшеним і розгуканим синедріоном був героїзмом. Аджеж післязавтра, завтра, навіть іще сьогодні до його помешкання могли прийти з нічною візитою посіпаки з ОГПУ і заарештувати його!

— Професор Зеров! Ви говорите вже 25 хвилин, — перебив його головуючий, хтось із «великих риб».

— Зараз, зараз, ще тільки хвилинку, — квапливо сказав підсудний, але головуючий знову перебив його:

— Скажіть краще, чи визнаєте ви закиди, висловлені тут, за правильні?

— Визнаю, — тихо відповів Зеров.

— Чи вважаєте ви критику вашої діяльності за справедливу?

— Так!

І Зеров мусів залишити катедру.

* * *

Не зважаючи на прилюдне визнання проф. Зеровим своїх «помилкок», партійно-комсомольський актив університету не змінив своєї тактики щодо нього.

Стінна студентська газета 4-го курсу літературного факультету почала на своїх шпальтах систематичне цькування Зерова. Ще зовсім недавно перед тим вона вмістила відгук на лекцію

Миколи Костьовича про Стороженка і визнала і відзначила, що проф. Зеров уже «перебудовується»: його оцінку творчості Стороженка вона скваліфікувала як майже марксистську. Після виступу Зерова редакторка газети — комсомолка була негайно усунена з посади «за припущення нечуваної політичної помилки», а новий редактор, наслідуючи атмосферу зборів, заходився гостро критикувати Зерова і його методологію.

Після зборів Микола Зеров надіслав до загальноуніверситетської друкованої газети «За комуністичні кадри» велику статтю, в якій піддав критиці свою діяльність на протязі всього життя. Редакція опублікувала цю статтю, але додала від себе примітку, що вона з статтею не погоджується і не вірить у щирість висловлених автором тверджень.

Старанням комсомольської групи літературного факультету був улаштований студентський літературний вечір, на якому з доповіддю на тему «Буржуазно-фашистська концепція Зерова» виступив той самий вдячний і шляхетний учень Миколи Костьовича — Петро Колесник; в цій доповіді спущений з ланцюга пес цинічно і брутально накинувся на Зерова, а також і Єфремова. Виступаючи в порядку обговорення, студенти-комсомольці відповідно доповнили думки доповідача.

Партійно-комсомольський провід не гребував навіть провокаціями. На одній своїй лекції Зеров подав кілька завваг щодо ролі Дмитра Донцова в літературній критиці. Комсомолец Паламарчук перервав професора і сказав, що вбачає в цій оцінці апологетику Донцова. Чи треба нагадувати, що значило в 30-их роках на підсоветській Україні дістати титул оборонця Донцова!

Зеров спалахнув гнівом, але відразу ж опанував себе:

— В моїй оцінці Донцова я не бачу нічого такого, що могло б дати привід вважати її за його апологетику, — сказав він, наскільки міг, стримано. — Але коли ви так викривляєте мої думки, то я не можу більше тут бути.

І він залишив аудиторію на середині лекції. В ту саму хвилину підскочив з свого місця не то парторг, не то Сливка, не то Фельдман — точно вже не пригадую — і розпочав мітинг:

— Товарищі, в своїй боротьбі професор Зеров застосував нову тактику. Своїм демонстративним відходом він хоче вплинути на нас, щоб ми не ставилися критично до пропонованих ним тверджень і не слідкували за ним.

Виступили також інші комуністи і комсомольці.

Згодом конфлікт був якось поладжений, і Зеров продовжував читати лекції, але було ясно, що дні його перебування в університеті вже полічені. Все ж він довів у нас свій курс до кінця, провів іспити і керував консультаціями для дипломантів.

Вліті 1934 року, перед вакаціями, проф. Зерова викликав до себе ректор університету Мельников, одна з небагатьох порядних осіб серед партійців у нашій навчальній закладі; він, до речі, симпатизував Зерову і мав неприємності по партійній лінії, бо був присутній на перших загальних

зборах, коли Микола Костьович виступив з своєю вдалою промовою, і, так би мовити, не запобіг їй. Зміст того, що говорив Мельніков Зерову, став відомий. Ректор університету сказав Миколі Костьовичу приблизно так:

— Проти вас склалася така ситуація, що я з дня на день чекаю на вказівку звільнити вас за ідеологічно шкідливу роботу. Але я не хочу звільняти вас з вовчим документом і тому раджу вам написати заяву про бажання залишити працю з особистих мотивів. Тоді ви зможете піти від нас чистим і незаплямованим.

Микола Зеров так і зробив, одержавши посвідку про звільнення від роботи в університеті за власним бажанням.

Ректор Мельніков за виявлений ним «лібералізм» щодо ворога такої міри, як Зеров, зазнав репресій по партійній лінії і незабаром був звільнений з свого посту.

Хоч документ, ним виданий, і не був вовчим, проте Зерову, званому по всій Україні, дістати роботу в межах батьківщини стало абсолютно неможливим. З кінцем 1934 року чи на початку 1935, переживши ще один удар — смерть свого десятилітнього сина, — він виїздить до Москви. Тут він працює в апараті Кіноуправління, наві'язує зв'язки з російськими видавництвами, вже має обіцянку дістати лекції. Оселяється вигнанець у дачній місцевості Пушкіно — і тут на весні 1935 року його заарештовують органи НКВД.

В. Державин

Поезія і проза Леоніда Лимана

Ти зупинися і поглянь угору
(під нами лише попіл і гроби)...
Л. Лиман («Укр. Вісті», 1950, ч. 60).

Нас вічно «пролетаризували», а по звичці ми вже і самі пролетаризувались, і ми завжди були лише масою, народом. Наш шлях вперед лежить через плекання міцної скоординованої еліти... А коли не маємо природної тяги до вищости, до аристократизму, а граємо лише ролю, в душі задовольняючись тим, що й на споді нам м'яко і сито, то взагалі нічого борсатись.

Л. Лиман («Укр. Вісті», 1947, ч. 85).

1

Леонід Лиман, що народився 1920 р. на Лівобережжі, а вже на еміграції став відомий як поет-лірик, публіцист і літературний критик, належить до тих надто нечисленних у нас — як і скрізь — письменників, чия творчість позначена певними рисами геніяльності. Його вірші, що є вільні найменшого псевдобарокового або псевдоекспресіоністичного бомбасту, відзначаються не самою лише клясично-стилю елеганцією стилю, а й зрілим умінням гостро й виразно характеризувати нюанси й обертони емоцій — чи йдеться про внутрішній неспокій сьогоденної доби, коли «затихли вже усі материки» (альманах «Світання», ч. 4-5, 1946), «і падає до поржавілих брам упертим реготом октябрське свято» («Неділя», 1947, ч. 98), а чи про конвульсійну психіку минулої війни:

Нехай приходить мати чи дочка!
Чужими стали ревності і сльози.
І я здолаю хмелем коньяка
вже непотрібну витриманість пози.
З чужих країв вже телеграм не жду,
І через тиждень упаде країна...

(«Україна і Світ», 1950, ч. 3).

Абож — цього разу з підсоветською темаги-кою:

Минулого не треба повертати —

чомусь тривожно знову вирина
останній потяг, без рушниць салдати
і жінка, що ловила шпигуна.

(«Арка», 1947, ч. 5)

І ще драстичніше, з нагромадженням найконкретніших деталей, у вірші «Перед прологом» (альманах «Світання», 1946, ч. 4-5):

Не минути кривавого свята:
впав набій у будинок Растреллі,
і вже бачили в місті салдата
у зверх пляну пошитій шинелі.

Задимилась дорога на Крути,
в Козельці спорожніли квартали.
Із Чернігова мають прибути
батальйони, яких не чекали.

Літературна критика не раз зазначала, що Л. Лиман — наша найкраща надія серед молодшого покоління поетів на еміграції. Чи не єдиний з наших молодих ліриків (хіба що за винятком Яра Славутича в його четвертій збірці «Спрага» та ще пізніших публікаціях) він володіє епічним подихом монументального патосу:

Лягло життя, як снігові намети:
повторюється Біблія й Коран...

І не минути попелищ нової Трої,
до Бога ще незнаного йдучи.

(Альманах МУР, 1946, ч. 1)

Лірика Л. Лимана опанувала найсокровенніше мистецтво слова — мистецтво викликати гідні артизму почуття, не називаючи їх і не описуючи, а безпосередньо навіваючи через прецизні й зовнішньо тверезі образи:

Ти о п'ятій приходиш додому
і нервово здіймаєш пальто,
бо не верне у щасті нікому
пережитого більше ніхто.

Вилітають ескадри з-за міста,
видно Харків далеко з вікна,

а у пам'яті музика Ліста
і далека прощальна весна.

(«Світання», 1947, ч. 6)

Такі ляпідарні і разом з тим максимально, сказати б, «евокативні» образи — образи, що ви-кликають своєю свіжістю й поетичною переконливістю цілі комплекси інтелектуальних переживань — складають мабуть найхарактеристичнішу властивість Лиманової поезики і вирізняють кожен його твір з-поміж еної кількості складених різними авторами на більш-менш подібні теми: «гіркий полин далекої весни»; «земля врізається у вічність неба»; «стануть кісткою в горлі віки»; «непередбачені явилися герої, на дверях пльомби, і наказ — мовчи»; «та без пророцтв тепер птахи і глід, і синь з косинки, що на видноколі»; «переступивши всю жахливість дня, ти повертаєшся в інтимність ночі»; «і контролюють голубий простор прожектори Суецького каналу»; «і доки, наче ртуть, одвічний гнів не виприсає із долоні Ніке»... Або, наприклад, ціла строфа з поезії «Краматорськ» («Арка», 1947, ч.5):

Лишилися там індустріальні клени,
робочі клуби, вицвілі й бліді.
Вже шоста осінь, як віднято в мене
Залізне місто, де я жив тоді.

Навіть природу, яку він сприймає надзвичайно тонко, Л. Лиман ніколи не «описує», а сугерує враження від неї конкретними лаконічними деталями: імпресіоністична метода зображення, але з класицистичним «прагненням слова твердого й гострого, без ліричного тремтіння, зате чіткого ясною лінією» (М. Зеров); напр., така су-гестія осіннього пейзажу:

За вікном даленіють дахи,
по дорозі поїхали авта
в сизий колір дощу. І птахи
вже не знають, що їстимуть завтра.

(«Укр. Вісті», 1948)

Визначне місце посідає в образності Л. Лимана т. зв. персоніфікація (уосіблення), що однаково надає вольової динаміки і явищам мертвої природи, і поетичним абстракціям, і то скрізь з максимальною концентрацією чіткого й прецизного, стилістично справді класичного вислову:

Мгарський монастир

Здіймається над берегом Сули,
хотять воскреснути іржаві стіни,
та губляться дороги, що лягли
через усі століття України.
І виростає із отих століть
і землю четвертує непокора...

(Альманах МУР, 1946, ч. 1)

Варт звернути тут увагу на своєрідну, навмисне загострену своєю асиметрією, синтактичну будову перших двох рядків, що в 1-му з них за підмет править заголовок цілої поезії («Мгарський монастир»), якого автор волів не повторювати і не нагадувати через займенник «він». Далеко переважна більшість сучасних поетів поставила б, замість «здіймається» — «здіймаються»

(стіни), або ж «здіймаючись»; і тоді цілий дво-вірш звучав би «гладше» та — прозаїчніше.

Особливо часто персоніфікація або взагалі конкретна образність поширюється в поезії Лимановій на ідею та явища часу: «як черепахи, десь повзуть віки»; «як білі квіти, виростають дні і відпливають кинуті на воду»; «на березі Чорного моря, як хвилі хлопчуть віки»;

Багато ще зустрінеться зневір,
і це життя поволі стане мітом,
і тільки скрізь, всьому наперекір,
жіночість осени стоїть над світом.

Це тому, що «час» у Л. Лимана є поняттям динамічним, насиченим і просякненим історичною чинністю, чимсь подібним до необертанного «часу-напрямку» в Освальда Шпенглера.

Варт також відзначити схильність поета до т. зв. «пуанту» наприкінці віршу — до спеціально учудненого й дещо парадоксального вислову, що він не лише становить новий мотив там, де читач радше сподівається повільного завмирання вже вичерпаної тематики, але й ретроспективно освітлює, мов наново, цілий попередній виклад. Отак, напр., в зображенні червоноармійської похідної колони:

Даленіючий похід орави.
Лише чути, коли вирина
недоречною з першої лави
приголомшений грім Бажана.

(«Світання», 1947, ч. 6)

Абож у фіналі віршу «Пейзаж» (картина повоєнної Німеччини):

Розірвав хтось плякат на стіні,
перекопано ровом алеї...
Із-за рогу назустріч мені
наближалися два фарисеї.

Або — із справді блискучим порівнянням:
І парк самотів. І нагадував він
останню сторінку журналу.

(«Арка», 1948, ч. 5)

Подколи поет допускається в пуанті небезпечної гри — як от, коли вірш «Без кінця» («Укр. Вісті», 1948) закінчується зовсім несподівано:

На столі, наче вирок: розкриті
«Каравелі» на сотій сторінці.

Справа в тому, що ст. 100 в «Каравелях» Ю. Клена містить бароково-патетичний опис жахити штучно викликаного голоду на Україні 1933—1934 р. («Мандрівка до сонця»), і дошукуватись там абиякого тематичного зв'язку з мотивами названої вище Лиманової поезії — на нашу, принаймні, думку, річ безнадійна. На щастя, така містифікація в Л. Лимана більше, здається, сливе ніде не трапляється; хоч і викликає деякий сумнів — до чого це стосується? — закінчення поезії «Ніч» («Укр. Вісті», 1948, ч. 26), формально вкрай елегантне:

Із півдня хмари за Дунай пливли,
Давно вже люди непробудно спали.
І генії, уникнувши хули,
верталися назад на п'єдестали.

Немає сумніву, що подібне надуживання пуанту, як рівно ж і цілий текст відомого віршу «Біографія Демона» (календар-альманах «Українського Слова» на 1947 р., Регенсбург), свідчать про певну небезпеку для поета — якщо не з боку зовсім чужого йому символізму, то в напрямі сюрреалістичних екстравагантій.

Мабуть найдосконаліше застосування прикінцевого пуанту знайдемо в поезії без заголовку («Арка», 1947, ч. 5), яку дозволимо собі навести повністю, бо вона, поза тим, найкраще виявляє основний принцип мистецької композиції в Лимановій поезії — з одного боку, рафіноване сплетіння авторових рефлексій та медитацій з повторно поданими мотивами конкретного «реального» оточення, а з другого — контрастове, сказати б, взаємовідштовхування «нищих» деталів і урочисто-високих ідей:

Півнеба видно у моїм вікні.
Земля врізається у вічність неба.
Для щастя провінційного мені
нічого особливого не треба:
як нецікаву книгу, я відклав
мізерію глухого перевулка,
що в'яжеться із «дошкою об'яв»
про хліб, дрова і втраченого вуйка.

Далеких днів чекати кожному мить,
щоб з перемогою зустріти Феба,
і слухати покірно, як гримить
земля, врізаючись у вічність неба,
скептично нотувати «хід подій»
і знову перечитувать Шекспіра...
віддаючи за кожний успіх свій
частинами шагреньової шкіри.

2

На тлі властивого всякій еміграційній поезії сентиментального скигління, отих «рабських сліз», що чергуються в нашому «патріотичному» віршоробстві з барабанными фанфаронадами, лірика Л. Лимана вражає почуттями щирої мужності і, мабуть, не національних гордоців, а чогось вищого за національні гордоці — глибинним почуттям національної і особистої гідності:

«Колумбія», і голуби, і хмари.
І ти виходиш на шумний перон,
де ждуть свого не шельми, не корсари,
а сірі бюргери, утиснені в закон.
Лишилися недокурки і трави,
лягли імперії під звалищами стін.
І з іменем далекої Полтави
ти входиш гордо в брами цих країн.
(«Світання», 1947, ч. 6)

Тому й спромігся поет у найлаконічніших образах виразно сформулювати не «тему», а радше емоційні лейтмотиви — свого роду настроєву внутрішню форму — нашої еміграційної ментальності:

Ми поїдем на острів зелений,
там не чутимеш вальсів Шопена,
але щастя нема взагалі
на руїнах цієї землі.

(«Світання», 1946, ч. 4-5)

Ти залишилася вогнем,
а ми — вогнів холодні силуети,
бо Україна й ми живем
у двох кінцях великої планети.

Хлюпоче щастя в береги,
до котрих ми ніколи не пристанем.

(«Україна і Світ», 1951, ч. 4)

Гіркий історичний досвід еміграції поет формулює з камінною твердістю, без найменших рис сентиментального убоління або бомбастичної гістерії:

Дош. Кімната, як ворог. Тепер
доведеться закінчити мандри
і бажати, щоб скорше завмер
злом затруений здогад Кассандри,
що лишиться навк півмети,
півдороги... І в прасосінь грізну
спопелить неможливість мости
неможливістю мати вітчизну.

(«Укр. Вісті», 1948)

З приводу подібних мотивів легко закидати поетові песимізм, розчарування, резигнацію тощо. Занадто легко — бо невірно. Л. Лиман належить до тих виняткових натур, до тих духових аристократів, які не потішають себе надіями, бо цих останніх зовсім не потребують: вони думають і діють так, а не інакше, не через те, що того чі того сподіваються, не заради тих чи тих матеріальних або й духових досягів, а за внутрішнім етичним законом, що його весь хід світової історії замінити не спроможен. Хто так відчуває й мислить, є неприступним ні для якої пропаганди, і сам, очевидно, пропагандою займатись не повинен; бо його завдання — творення найвищих духових вартостей, моральне, ідейне й артистичне збагачування нації, а не розподіл уже наявних багатств. Належність до духової еліти багато до того зобов'язує, в тому числі і до цілковитої свідомості власної вищості.

Що цей духовий аристократизм є несполучний з абиякими симпатіями до соціальних, соціалістичних, пролетарських тощо революцій — це зайвий раз потверджує вже згаданий вище вірш «Перед прологом»:

Тут колись комнезам із мастків
розтягав килими й гардероби,
бо рішили сільські осередки
не залежати більш від Європи.
Все за хліб довелося віднести,
провалилося щастя в безодню,
і немає ні Бога, ні чести,
щоб утішити волю голодну.

І цьому безкомпромісовому аристократизмові духу й серця відповідає рівно ж і естетика Лиманова — монументальна, сувора аж до аскетизму, сповнена зневагою до загальноприступної й пласкої цивілізованої природи та її «затишку»:

І лише хмари, вітер і піски —
первісні відцвіті Початку й насолоди,
а ці алеї, кльомби, таблички —
немов недоліки одвічної природи.

(«Укр. Вісті», 1951, ч. 3-4)

В цьому аристократична естетика Л. Лимана перекикається з героїчною естетикою О. Ольжича, як рівно ж зовсім у стилі Ольжичевого монументального класицизму звучить у Лимана:

біблійна правда вічна і проста.

Це, звичайно ж, ніякий вплив, тільки спонтанна конвергенція органічно близьких ментальностей.

Не зважаючи на цілком одноголосну високу оцінку з боку літературної критики (і то найвідмінніших напрямів, — здається сам лише Є. Маланюк зазнав за останніх років на еміграції такої одностайної хвали), поетична творчість Л. Лимана лишається й досі сливе неприступною ширшим читацьким колам: про суцільне видання його віршів, розпорочених по різних, почасти циклостилевих альманахах, журналах і газетах — віршів, зрештою, аж ніяк не численних (досі опубліковано 25—30 поезій) — не було й мови, так само як і його епохальна для нашого письменства на еміграції прозова «Повість про Харків» марно пролежала два з чимсь роки в шухляді одного дуже «революційного» видавництва, яке начебто особливо дбало про письменницькі інтереси «молодих талантів». Це не повинно дивувати: наша емігрантська преса лише продовжувала тим самим найсумніші традиції т. зв. «культурного відродження 20-их років» (під Советами), яке, будучи справді ренесансом поезії в характері київського неокласицизму, поза цим останнім та спорідненими з ним течіями, осягло в свій час справжнього рекорду у висуванні галасливих і по-плебейському обмежених та самозакоханих «висуванців» і рівно ж в замовчуванні правдивих майстрів літературного слова (згадати хоча б Євгена Плужника). Особливо фатальну роль щодо того відіграло на еміграції об'єднання українських письменників МУР, яке, претендуючи на монопольне керівництво літературним процесом, насправді, через демагогічне політиканство та нерозбірливі амбіції своїх лідерів, систематично дезорієнтувало і деморалізувало наше красне письменство безґрунтовними містифікаціями про т. зв. «національно-органічний стиль», до якого сливе автоматично зараховувалось кожного, хто не соромився бити чолом його винахідникові. Періодична преса наша, почасти незалежна від впливу МУРу, зате сливе вповні занурена в партійно-політичній внутрішній боротьбі, із свого боку, цікавилась мистецтвом слова переважно настільки, наскільки це пасувало до пропагандивних тенденцій літературно некомпетентних редакторів та «міністрів». Отак трапилось, що побіжно хвалена чи не всіма літературними критиками лірика Л. Лимана навіть жадної присвяченої їй критичної статті ніде не удостоїлась. Вже замовлена для «Української Трибуни» (Мюнхен) восени 1947 р. стаття про поезії Л. Лимана була згодом відхилена через те, що Л. Лиман десь у пресі гостро висловився про безпардонне хазяйнування «партійних політруків» в редакції літературно-мистецького двомісячника «Арка». Хіба це не характерично?

3

Щоправда, саме згадана вище «Повість про Харків» Л. Лимана зазнала просторого критичного обговорення ще перед своїм виходом з друку*; проте, це була зразково тенденційна критика, що дошукувалась у повісті того, чого в ній зовсім немає — переємного зв'язку з хвильовизмом (укапізмом) 20-тих років — і, добачаючи в дієвих особах повісти беззастережно реальних і типових репрезентантів наддніпрянської молоді передвоєнних років, підмальовувала їх, за допомогою пересмикування та натягання ізольованих від контексту цитат і власних довільних домислів, під націонал-демократичне неонародництво (так званий «антеїзм»), під культ «маленької людини», під «поетизацію простої людини»!

Насправді «Повість про Харків», перш за все, не є побутово-реалістичним твором, скерованим на літературну типізацію певних соціальних постатей. «Повість про Харків» є твором виразно мемуарного, ба навіть автобіографічного характеру (маючи на увазі «духову біографію» автора, а не деталі його особистого життя). Автор жадною мірою не відмежовується від героя повісти — студента Леоніда; навпаки, заради імпресіоністичної єдності настрою та психічної атмосфери, описи та думки «від автора» незрідка зливаються з внутрішніми монологами Леоніда, які, в свою чергу, безпосередньо переходять в усну пряму мову. Решта дієвих осіб схарактеризована далеко менш виразно за головного героя, вони часто висловлюють ті самі думки й почуття, що й він, і навіть статева відмінність не завадає більшості з них бути послабленими літературними репліками Леоніда**. А роботи безпосередні соціально-психологічні висновки про ментальність цілої наддніпрянської молоді 30-их років, на основі яких автор белетристичного твору бачив (або хотів бачити) себе самого на тлі червня 1941 року — це метода занадто вже наївна або ж занадто стороння.

Все це не позбавляє, проте, «Повісти про Харків» її величезної, ба навіть унікальної історично-документальної ваги. Поперше, вона з надзвичайною чіткістю, точністю і, сказати б, безпосередньою ширістю почуттів зображує й сугерує загальну психічну атмосферу на Наддніпрянщині напередодні війни — той мабуть неповторний комплекс заляканої депресії***), по-

*) Невеликі уривки з неї були надруковані в «Укр. Вістях» (1948, ч. 18) і в «Арці» (1948, ч. 2).

**) Чи не єдиний виняток становить негативна постать викладача Сірового — блискучий зразок сатиричного зображення висуванця-кар'єриста, що маскує свою брутальну некультурність, свою засадничу ненависть до всякої культури, свою цілковиту необізнаність з наукою, яку його висунено викладати — псевдонародницькими тирадами про «селянську клясу» (точнісінько так, як це на еміграції роблять наші «антеїсти» та «неодемократи»).

***) «І коли б Ви запитали, наприклад, он ту жінку, що в червоному береті вийшла щойно з-за рогу: де зараз її батько? — то, можливо, жажливо перелякали б її» (I, 1).

всякчасної непевності, загальної (навіть серед більшості комуністів) зневаги й недовіри до політики «партії і уряду», глибокої психічної втоми від 20-річного терору та систематичної провокації, інстинктивного передбачення чогось ще лютішого — і все те під напівсвідомий акомпань-ямент невмирущого малоросійського прислів'я: «хай гірше, аби інше». Гостра спостережливість авторова і його незрівняний хист — навівати кількома прецизними висловами цілу серію справді переживаних і глибоко відчutih емоцій — надає цілому творові непроминучої ваги першорядного історичного документу.

З другого боку, якщо накреслюючи автор героя повісти, реалізував перш за все певну літературну проекцію свого власного «я», то чому ще не значить, що він будував ту літературну постать на порожньому місці. Наївно було б ототожнювати студента-випусника Леоніда з наддніпрянською молоддю взагалі, ігноруючи його винятково високу (як на підсоветські умовини) інтелектуальну культуру, його консеквентний і, суттю, нічим не обмежений індивідуалізм, нарешті — його особисту душевну чесність (риса, яка серед підсоветського студентства не є дуже поширена, бо надто вже заваджає на кожному кроці). Психологія Леоніда — це не є психологія цілого підсоветського студентства Наддніпрянщини (та й чи існує така суцільна психологія? це надто сумнівне питання), це одна з можливих психологій найкультуральнішої частини цього студентства — його інтелектуальної еліти — до речі, не сучасна, в точному значенні слова, а передвоєнна, себто відділена від нас аж 10-річною відстанню (а треба знати, що соціально-психологічні зміни відбуваються в Советському Союзі дуже швидко — наколи відбуваються). З оцими соціальними та хронологічними застереженнями можемо все ж таки зформулювати основні риси тієї — безперечно існуючої, невідомо лише, якою мірою поширеної — психології кращих складників українського підсоветського студентства:

1. Вони є дуже активні, сказати б — невгамовно активні, бо такими їх змусив стати підсоветський побут з його повсякденною лютою конкуренцією за найелементарніший шматок хліба та безпеки («життя, дійсно, боротьба, особливо тоді, коли в ньому немає глузду» — I, 6); вони дуже самовпевнені, вони переконані, що вони краще розуміються на житті, ніж старше покоління, і ще зуміють «показати себе». Вони не одержали класичної освіти і ніколи не чули, що історична велич Спарти і Риму спиралась на тому, що в тих державах молодь не мала жадних прав і жадного голосу.

2. Сказати, що вони ігнорують усяку традицію, — це було б занадто мало: вони взагалі не мають найменшого уявлення, що це таке — традиція. Вони зросли на голому місці, що зветься «пролетарська культура». Хронологічна відстань не відограє тут ніякої ролі: традиції хвильовиз-

му*), просвіти, козаччини, княжо-київської доби важать для них однаково, себто геть нічого.

3. Не бувши надто освіченими, вони, проте, здатні приймати авторитетний принцип лише тією мірою, якою його звичайно приймають високоосвічені шари суспільства, себто тією мірою, якою та авторитетність походить від них самих і йде на користь їх власному престижеві.

4. Пересичені з дитинства советською пропагандою, вони внутрішньо мають цілковитий імунітет супроти абиякої пропаганди: «Вірність, почуття обов'язку, любов, родинна етика, шляхетність — це вічні проблеми, але також матеріал для демагогії» (I, 7). Вони вірять не словам, тільки фактам і вчинкам, і то, по змозі, власними очима баченим.

5. Релігія і навіть сама можливість абичого подібного до релігійних почуттів лежить цілковито поза межами їхнього душевного досвіду: «terra incognita», в усьому розумінні слова.

6. Не зле було сказано, що, як здорова людина не відчуває свого серця, так здоровий народ не відчуває своєї національності. В цьому сенсі вони є дуже здорові, бо про національність свою думають лише тоді, коли зазнають, з приводу її, тих чи тих утисків. Але советська влада сама вже своєю фактичною політикою на Україні досить дбає про те, щоб ті проблiski національної свідомости повторювались не надто рідко.

Безперечно, в усьому сказаному міститься чимало прикрого. Проте повість Л. Лимана якраз свідчить і доводить нам, що те прикре ні в якому разі не є безадійним — принаймні, з погляду нашої національної справи. Про що, власне, йдеться в повісті саме з світоглядного боку? Про те, що нічим не обмежена пропаганда та репресія, вживана впродовж двадцятьох років у підсоветській Україні, виплекала, поряд із «пролетаризованим» духовим плебсом (який папугоподібно повторює офіційну казенщину і поважає саму лише матеріальну силу, втілену в червоноармійському багнеті та в енкаведистській «невсипущості»), ще й зовсім інший тип людини, який утворився не за законом дії, а за законом протидії — тип, далеко не всіма своїми рисами симпатичний, проте цілою своєю сутністю засадничо антисоветський. Юнаки цього типу — докорінні реалісти, і в українському національному питанні вони здатні сприймати саму лише найреальнішу сторону — ніякі міти чи патріотичні легенди їм не імпонують; але саме тому, що наша національна справа є вповні реальна справа (попри численну поприлиплу до неї зайву фразеологію), вони свого часу до тієї справи пристануть. А це — головне.

Про стилістичну майстерність автора, про досконале володіння композицією, монологом, діалогом (зокрема «половинним» діалогом, що передає лише слова одного з двох співрозмовників, а про репліки другого дає здогадуватись — немов

* Про Хвильового в цілій повісті згадується лише один раз (II, 1), і то без найменших ознак ентузіязму. Це зрозуміло: Хвильовий був насамперед націонал-комуніст; автор повісти (і так само його герой) — не націоналіст і не комуніст.

у присутності телефонної розмови) — можна було б сказати пребагато, але волиємо почекати, доки «Повість про Харків» нарешті побачить світло прилюдности. Є відомості, що авторів, може, незабаром пощастить випустити її в США в англійському перекладі — а тоді її напевно й в українському оригіналі надрукують.

Крім згаданих двох уривків із «Повісти про Харків», з белетристичної прози Л. Лимана були ще надруковані незначні розміром уривки з другої (незакінченої) повісти «За п'ять дванадцята» («Укр. Вісті», 1949, ч. 1-2) та з третьої (теж незакінченої) повісти «Демони існують далі» («Обрії», 1951, ч. 2). Вони дуже цікаві (між іншим, дія відбувається в сьогоднішній — повоєнній — Наддніпрянщині), але через свою крайню фрагментарність не надаються до всебічної літературної оцінки; зрештою, може це та сама незакінчена повість, лише із зміною заголовка? Натепер Л. Лиман працює над зовсім відмінною тематикою в повісті «Колгоспники» (з часів т. зв. суцільної колективізації), і є надія, що ця повість друкуватиметься в одному з українських часо-

писів в Німеччині. Сподіваємось, що цим разом не справдиться авторів гіркий афоризм: «Надія-тись, тобто, здебільшого, дурити себе — найбільше щастя, але це ілюзійне щастя» («Повість про Харків», част. III).

Не зупинятимемось тут на численних літературно-критичних і — Богові дяка — менш численних публіцистичних виступах Л. Лимана. Вони скрізь своєрідні й самостійні, часто дотепні, подеколи аж до кричущої несправедливости суб'єктивні — проте не завжди; приміром, його стаття про поезію В. Барки «Чорний світ» («Укр. Вісті», 1948, ч. 35) безперечно становить найвлучніше й найправдивіше з усього про В. Барку друкованого. Проте той парадоксальний факт, що один із найталановитіших українських поетів і белетристів на еміграції пише пересічно по тричотири поезії на рік, а друкувати спроможний, замість белетристичної прози (якої нам, як усі твердять, такою великою мірою бракує), сливе виключно рецензії та нотатки, — напевне не принесе нам ні доброї слави, ні поваги перед лицем численних прийдешніх поколінь.

Проф. д-р В. Щербаківський

Децо про церковну архітектуру

Церква це будова, призначена для вияву найвищих і найшляхетніших емоцій, скермованих до найвищого в людських поняттях: до ідеалізованого та ідеального Добра, конкретизованого й уможутненого в понятті Бог. Український народ як у хвилини найбільшої громадської чи індивідуальної радості, а також і в моменти індивідуального чи громадського смутку й розпачу, звертався до церкви, щоб там, перед лицем Бога, як найбільшого й найвищого Добра, вилити болі і скорботи або виявити вдячність. В будові, призначеній для вияву такого роду почувань, усе, як у формі самої будови, так і в деталях та оздобах внутрішніх і зовнішніх, мусить бути зроблене так, щоб давати відповідний настрій, щораз викликати його.

Ясно, що на початкових, примітивних ступенях розвитку, у глибокій давнині, або й нині при великих злиднях якоїнебудь глухої гірської або поліської парафії люди не мали й не мають технічних засобів зробити будову, Божий дім так, щоб вона цілком відповідала указаній цілі; але ми можемо ствердити завжди і в усіх випадках прагнення і намагання використати всі наявні можливості. І хоч до нас не дійшли церковні сільські будови з примітивніших часів нашого сільського громадянства, все ж таки наші колядки з самих початків приходу до нас християнства малюють нам ідеал такої будови церкви в народній уяві. Одна колядка співає нам: «Церкву збудую з трема верхами, з трема верхами, з трема оконці». Тут дана тільки силуета, коротка й проста, але дуже промовиста. Як конечну вимогу, тут поставлено спорудження «трьох верхів». Це не проста клітка, закрита зверху дошками, як у москалів, ні, будова повинна мати три вер-

хи. Це вже ясне завдання, ясна програма, яка знає, як впливати на піднесення душі, як викликати настрої, схарактеризований літургійним закликком: «Горі іміймо серця!» І в тій самій колядці стоїть і друга вимога: «з трема оконці» — вимога, щоб церква була добре освітлена, бо без того душа не понесеться до світла найвищого, не піднесеться «горі». Цьому, висловленому в колядці, і при тім у колядці дуже старовинній, понад півтисячелітній, церковно-будівному ідеалові відповідає повна подібність у реальній будові церков. Церкви не тільки XVII та XVIII, але й XVI віку і ще раніше були здебільшого з трьома банями і з трьома верхами. Властиво, церква складається з трьох веж, що з них кожна ступнево звужувалася з допомогою заломів, на які ставилися далі щораз менші клітки (четверички чи восьмерички), що нарешті закінчувалися невеликою стелею, над якою височіла або, правдивіше, яку прикривала баняста голівка, що своєю формою найбільше нагадувала перський шолом (мисюрку). Ці вежі конче мали бодай по одному віконцю в кожній стінці справа й зліва, тобто в південній та північній стіні.*) Між собою вежі зв'язувалися так: вища й ширша вежа посередині, а дві інші, трохи нижчі й менші, спереду й ззаду; на схід стояла вежа, що служила за вітвар, а на захід від середньої — та вежа, що звалася бабинцем, бо в ній під час служби Божої здебільшого стояли жінки, тоді як у середній вежі — чоловіки.

*) В. Щербаківський. Деревляні церкви на Україні і їх типи. Записки Наук. тов. ім. Шевченка у Львові, т. XXIV, 1906. Архітектура у різних народів і на Україні. Львів-Київ, 1910, стор. 207-231. Українське мистецтво, т. I.

Коли ми входимо в нашу старовинну українську церкву, то вона нам здається досить високою, зовсім не такою, якою вона є в дійсності. На око наша церква завжди здається на відсотків 20 вищою супроти справжньої височини. Напр., церква Мошногогорського монастиря над Дніпром дала ілюзію, що вона має 40 метрів високости, тоді як у дійсності всередині вона мала тільки 26 метрів, тобто ілюзія підвищувала висоту церкви на 14 метрів. Постійна наявність у старих церквах цієї ілюзії показує, що вона подобалась і будівничим, і народові. Що наші люди любили високі церкви, я знаю з своєї практики церковного археолога й збирача архітектурних матеріалів. Коли я питав когонебудь із наших людей,

Тривежна церкви с. Огіївки, Сквирського повіту на Київщині. ХІІІ стор.

які є церкви в довколишніх селах, то раз-у-раз мав таку відповідь: «Ідьте в таке й таке село, там церква висока». І в малих літах я, граючися з хлопцями, теж постійно чув цей вираз: церква гарна — церква висока. Я був дуже розчарований, коли приїхавши вперше до Москви, знайшов, що церкви там, хоч ззовні й високі, всередині були зовсім низькі, часто навіть не вище як 6-7 метрів (тоді як ззовні вони мали 20, а то й 30 метрів височини). Москалі не потребували мати враження високої церкви.

Ця особливість української церковної архітектури — викликати у глядача почуття знесення в висоту — є цінна й оригінальна. Я підкреслюю це, бо дати просто враження височини, що її мають церкви, скажімо, готичні або великі італійські ренесансові (S. Maria della Fiore у Фльоренції) чи бароккові (св. Петра в Римі) — це ще не значить створити почуття знесення в висоту. Ні, ці італійські церкви не вражають своєю височиною: вона навіть тратиться, бо одночасно діє на сприйняття широчина і масивність цих храмів. Та величність навіть трохи пригнічує людину, що ввійшла до такої церкви. А наша на-

віть невелика дерев'яна церква здається вищою, і то значно, ніж у дійсності. Вона конструкцією своїх веж тягне зір догори. Таке враження викликається цілим процесом послідовних зорових вражень.

А це зорове почуття будить відповідний настрій; підноситься зір, підноситься і душа. Забувається все земне, і душа лине до Бога.*)

Але ілюзією височини не вичерпується мистецький зміст нашої церковної архітектури. Як і в усіх інших родах українського мистецтва, так і тут дуже велику роль грає ритм. Він відіграв ту саму роль тут, як і в музичних композиціях. Стара українська тривежна церква і знадвору і всередині являє собою повну аналогію до симфонії, з її початком, серединою та закінченням. І це справді є архітектурна симфонія. Ритмікою зв'язані всі лінії церкви, а з ними в роздрібленім ритмічнім повторенні зв'язані всі лінії деталей і оздоб, як внутрішніх, так і зовнішніх. Ритм відчувається навіть у доборі простого покриття гонтою. Деякі церкви дають такий казковий, чарівний настрій, що його можна порівняти з не смертельною красою казки про Івасика Телесика, в якій панує той самий чар ритмічності, зворушливості, ласкавості й людяності.*)

Церковне різьбарство й малярство

В середині церкви різьбарство застосовувалося головним чином до частин, що вистають, наприклад, до бальків, що витикаються, до сволочків, що стягали стіни по кутах. Вирізьблювано поручі в хорах, а особливо старанно вирізьблювано церковні одвірки, і дуже часто з написом, хто будував церкву й коли.

Але особливо процвітало різьбарство в іконостасі. Звичайно іконостас різьбили інші майстри, а не ті, що робили церкву. Майстрів, що бу-

*) Що виникнення такої ілюзії — не випадковість, а свідомий намір будівничих, хоч досягнуто було цього ефекту тільки емпірично і, може, без математичних обрахунків — це я довів у своїй невеликій праці: «Ілюзійне підвищення внутрішньої високости українських церков» (Укр. Наук. Т-во в Києві, 1913). Я вивів математичну формулу, яка точно показує, як саме ілюзійне підвищення мусить постати в кожній даній церкві; ця формула навіть дає можливість архітектів вибрати такі розміри поверхів і веж, які дали б бажану ілюзію підвищення. Московський професор мистецтва Федір Шмідт, хоч і не був прихильником українців, проте, прочитавши доказ моєї формули, сказав мені колись у Полтаві таке: «Доказавши так наочно існування постійної й однаково скермованої ілюзії в українській церковній архітектурі, ви тим довели, що українська архітектура — це окреме, незалежне мистецтво, бо ж має свою власну ілюзію, до якої завжди прямує.»

**) Див. фотографії церков у моїй книзі «Українське мистецтво», т. I, 1913.

дують із дерева церкву або хату, у нас на селах так і звуть майстрами. Їхні інструменти — пила, сокира, долото, струг і гнелль. Делікатніші роботи виконували столярі. А ті майстри, що робили іконостаси, в усіх наших церковних записах звалися «сніцарями». Це слово німецьке: сніцер-різьбар. Воно показує, що вчителями тих іконостасних майстрів були німці.

Різьбарство і малярство застосовувалося в наших церквах до образів, які висіли на стінах або стояли в кіотах, але найповніше і різьбарство і малярство виявляли свою силу в іконостасі. Іконостас мав власне завдання, здійснюючи його і сюжетами своїх образів, і красою їх, і ефектом їх різьбарського обрамлення: різьблених колон і глибоких, теж ажурово різьблених рам. Весь іконостас, який вкривав собою цілу передню стіну і часто досягав висоти десяти метрів, а то і більше, являв собою розкішну, дуже складну цілість, складаючися принаймні з п'яти, а часто й більше, рядів образів, розділених і одночасно зв'язаних глибоко різьбленими рамами, колонами, капітелями, гзімсами. Ці іконостаси притягали до себе увагу глядача і відривали його від всякої буденщини, примушуючи думку вітати й літати десь у висях небесних. І як сама будова церкви творила якусь симфонію, так теж іконостас творив свою симфонію, ритмічно згармонізовану з симфонією церкви.

Щодо самої техніки іконостасного різьбарства і малярства, то вона стояла безмірно вище від тієї техніки, яка творила іконостаси другої половини XIX віку на Правобережній Україні. Ліквідувавши Унію, московський уряд ліквідував і те, що було зв'язане з нею, всякі традиції, а головне цехи, цеховий устрій. У написах на маргінесах церковних книжок, які завжди написані українською тодішньою мовою і польською, читаємо, напр.: «Сія книга Евангелиє на престолное куплена во святом градѣ Львовѣ за суму власну шова талярів битихъ поль ста, братства цехов шевского, ковальского і кравецкого. А хто бы тоє святое Евангелиє смѣл оддалити од тоя церкви проклять да будеть анаѣма і в сей жизни і въ будущей». Часто згадується цех малярський і сніцарський. Коли ми переглянемо списки церков, поданих мною для Київщини, то побачимо, що в середньому будувалося до 2000 церков за сторіччя, а значить за один рік споруджувано до 20 церков в самій Київській губернії. Коли 20 церков, то мусіло будуватися і стільки само іконостасів.

Але коли саму церкву можна легко побудувати протягом року, то іконостас за один рік побудувати не можна було. Звичайно він будувався два або три роки, і працювало над ним від трьох до п'яти осіб, в залежності від розмірів іконостасу. Платилося тим майстрам-сніцарам почасти грішми, почасти натурою. В договорах зазначено було число корців муки житньої, пшеничної та гречаної, кількість сала, олії, пива або горілки і інших речей. Звичайно майстри приїздили в те село, де треба було будувати іконостас, і робили його на місці. Але матеріял (звичайно липовий) вони мусіли мати свій, і при тім

добре висушений. Очевидно, цехові товариства мали великі склади липового дерева, яке мусіло довго сохнути, щоб не тріскатися після різьби. Я бачив чудові колонки, зроблені в формі виноградної лози з гронами винограду і з листям, всередині порожні (видовбані) звичайно в діаметрі від 15-ти до 30 сантиметрів і висотою від 1-го до 1,5 метра і більше. І ці колонки не були ніколи ніде потріскані. Вони були звичайно позолочені і зовсім рідко тільки помальовані. Площі між іконами, а особливо над царськими (райськими) воротами заповнювалися так званою «болотянкою», тобто орнаментом, що нагадував «водяну кропиву».

Звичайно про ціну або кошти будови іконостасу сповіщалося у т. зв. візитах, які на Правобережжі були написані звичайно польською мовою, окрім декотрих сел Чигиринського й Черкаського повіту і взагалі тих сел, які лежали при Дніпрі, тобто на схід від польської границі, яка залишила по собі пам'ять в назві одного села недалеко Києва: це село звалося Митниця. Ця назва показує, що біля нього проходила границя і що тут брали мито за товари. Над самим іконостасом я спинюся трохи далі, а тут хочу підкреслити значення цехового устрою. Цей цеховий устрій був і в самому Києві, але московський уряд постарався скоро затерти всякі його сліди. Проте на селах пам'ятки його залишилися досить конкретні, і якраз в церквах. Це — різного роду цехові корогви, на дуже високих, гарно зроблених і гарно помальованих держаках. Ці корогви самою своєю формою відрізнялися від корогв цехових. Цехові корогви одначе носилися разом з церковними (під час всяких парадних церемоній, напр., на Великдень під час обходження навколо церкви, на Ордані, навіть на похоронах). Звичайно священик XX віку звертався до присутніх в таких випадках з словами: «А вас, молодших та дужчих, прошу забрати цех» (тобто, ці цехові колишні корогви). Також коли обходили поля з молебнем з приводу посухи, то теж обов'язково брали «цех», а дівчата (четверо) брали переносну ікону Божої Матері. На Лівобережжі, здається, такого терміну не вживалося, бо цехи тут були раніше знищені, як на Правобережжі; а втім мені ця справа не зовсім ясна.

Тут підкреслю один наш звичай, який чітко відрізняє нас від православних москалів. Коли на Великдень процесія з корогвами виходить у нас з церкви, щоб обійти її три рази, а також і в усіх випадках, вона, процесія, повертає наліво і обходить церкву навпроти сонця або, як у нас кажуть, **навпаки сонця**. У москалів же панує звичай іти в протилежнім напрямі, тобто, виходячи з церкви, вони повертають направо і обходять церкву за сонцем або, як вони самі кажуть, «посолонь». Це зв'язане було з загальним звичаєм, як і при розминанні. Ми звертали наліво, так само — старі австрійки (Галичина), чехи, італійці і англійці. Навпаки, в Московщині звертали направо (а також у Німеччині, в північних країнах і у Франції).

Я уже згадував, що в іконостасі намісні і всі інші ікони були мальовані. Але треба сказати,

що досить часто деякі образи в іконостасі, а особливо часто (якщо не постійно) найвищий ряд мав образи різьблені, скульптурні. Це власне було розп'яття. Постаті Ісуса Христа, Івана Богослова і Божої Матері, а часом Марії Магдалини і ангели (здебільшого італійські putti) були різьблені. Але часом бував різьблений також ряд намісних образів, отже перший ряд, в якому були дерев'яні статуї Ісуса Христа і Божої Матері, образ Миколая і образ святого, якому була присвячена церква. Такі іконостаси були не тільки на Правобережній Україні, але й на Лівобережній, напр., далеко на схід від Дніпра, в м. Ромен Полтавської губернії. Ця церква була в ХХ в. цілком перенесена з Ромна в Полтаву. Після перенесення в ній усе лишилось по-старому, і в намісним ряді стояли 4 статуї: Миколи, Божої Матері, Ісуса Христа і святого, ім'я якого носила церква. Статуї були зроблені з липового дерева. Великість їх дорівнювала приблизно 3/4 людського росту. Ця церква та іконостас були побудовані у XVIII столітті в гор. Ромні, далеко від католицьких безпосередніх впливів. Треба також сказати, що й на далекий півночі, в Новгороді Великому, що стоїть на р. Волхові, недалеко озера Ільменя, теж були статуї в церквах, і навіть до останнього часу (тобто, до большевицького режиму) в одній монастирі зберігалася статуя патрона Новгородського — «Ніколи Можайського». Ця дерев'яна статуя була дуже улюблена новгородцями, і та любов спиралась на дуже старі традиції, хоча теперішнє населення Новгороду не має нічого спільного з населенням з-перед XVI віку. Звичайно, «Святійший Синод» заборонив статуї, і коли його член, петербурзький митрополит, приїздив у Новгород Великий на візитацію, то два монахи брали статую в човен і відпливали з нею на озеро Ільмень, а коли візитація кінчалася і митрополит від'їздив, становили на місце. В Києво-Печерській Лаврі, а саме в Успенській церкві зберігалися дерев'яні, в нормальній людській зріст або трохи більші, статуї дванадцяти апостолів та Ісуса Христа аж до шестнадцятих років минулого століття. Вони стояли у вівтарі, і митрополити, що були з українців, не забороняли їм там стояти. Але в 60-их роках був призначений митрополитом якийсь москвин. Він, побачивши у вівтарі ці старі статуї, велів послухникам винести їх звідти. Але, прийшовши в наступну неділю на службу Богу, він знову побачив статуї на своїх місцях. Тоді у вівтарі були й монахи-схимники, т. зв. братчики. Митрополит подратованим голосом звернувся до братчиків з такими словами: «Я же приказав убрать отсюда етих болванов, почему они стоят на месте?» Найстаріший з братчиків відповів йому: «Не ти їх сюди поставив, не ти їх звідсіль і приймеш!» Ці братчики були з запорозьких козаків і держалися старих традицій. Вони вимерли, а на їх місце митрополити-москвини постаралися навести старих монахів-москвинів, які тут робили свій порядок у монастирі, і ті статуї вже в сімдесятих роках зникли. Пізніше знищений був і чудовий іконостас, з якого було знято шість верхніх рядів і залишено тільки один ряд на-

місних ікон; пам'яткою попередньої розкоші іконостасу лишилися тільки чудові різьблені колони по боках намісних ікон.

Я зробив з них фотографії, але вони, як і інші мої фотографії, загинули в Полтаві.

Але вертаюся до технічного опису іконостасу в наших українських церквах. Я вже сказав, що липове дерево, з якого іконостаси робилися, було звичайно добре висушене, не менше тридцяти літ мусіло воно сохнути і потім уже ніколи не тріскалося.

Іконостас був весь різьблений; складався він з 5, 6, навіть 7 поверхів. Ікони в іконостасі були здебільшого мальовані, але приміщені в різьблених ажурових рамцях; рідше траплялися зображення скульптурні, різьблені, часом майже в натуральну людську величину. Ікони (образи) були відділені одна від одної різьбленими колонками. В різьбі цих колонок головну роль, як орнамент, відіграла винаградна лоза з стеблом, листками і самим виноградом, незвичайно гарно, мистецьки вирізьблена. Сама колона була закінчена вгорі коринтською капітелю (голівкою). Послідовність рядів ікон (образів) була така: перший поверх становили т. зв. намісні ікони, над цими — ряд празникових (святочних) образів (для головних свят), над ними — ряд апостолів, далі ряд пророків, над ними ряд мучеників та інших святих і над усім цим хрест або хрест із скульптурним розп'яттям, перед яким стояли теж скульптурні постаті Богоматері, апостола Івана Богослова, Марії Магдалини і вітали у хмарках теж різьблені фігури янголів.

Часом ще один ряд образів, звичайно маленьких, ішов під намісними образами в самім низу.

Звичайно іконостас був золочений, особливо колонки, або розмальований відповідними барвами.

Все ж таки і при всіх чужих впливах іконостас завжди зберігав свій ритмічний зв'язок із основною формою церковної вежі — і в цілому, і в деталях, а іноді навіть і в груповій композиції святих, напр., у композиції, відомій під назвою Деїсус.

Особливої пишноти, краси, імпозантності і одночасно невисловної інтимності набув іконостас у так званому бароковому періоді. Барокове мистецтво на українському ґрунті втратило свою італійську холоднуватість, що була властивою дуже величавій і імпозантній бароковій архітектурі італійській, а натомість набуло української теплоти, сердечності, казковості і особливо чарівної евхаристичної символічності, спеціально підкресленою зображенням винаградної лози. Як символ, винаградна лоза відіграла роль і в Італії, і то досить рано: напр., ми її бачимо в оздобах північної фасади церкви св. Марка в Венеції, частіше можна її знайти в церквах Верони та інших міст північної Італії, т. зв. Л'юмбардії. Але ніде в світі винаградна лоза, як символ Христової Віри, не набула такого значення в орнаментіці, як на барокових іконостасах українських церков. Це найпростіше пояснюється тим, що дана символіка в нас грала велику національну роль. Винаградна лоза символізу-

вала не тільки науку Христової Віри, але також і причастя під обома видами — тіла й крові Христових. У латинському обряді, як ми знаємо, для профанів або ляків допускалося причастя тільки під одним виглядом, без вина, як символу крові Христової. Отже, виноградна лоза в оздобі іконостасу повинна була нагадувати українцеві, що він греко-католик, а не римо-католик, або інакше, що він українець, а не поляк.

Щодо мальованих образів, то вони також дуже часто були високої вартости, а взагалі завжди добрі...

Я не маю тут змоги спинятися над мурованими церквами. Скажу тільки, що в XVII та XVIII віці в нас цілком свідомо мурували ті церкви на зразок дерев'яних, стараючись український церковний стиль перенести з дерева в камінь і теж досягти ілюзії високости. Такі, напр., були: церква Феодосія на Печерську в Києві, південне крило Михайлівського монастиря в Києві, цілковито зруйнованого і знесеного більшовиками; так само була зроблена мурована церква св. Михайла в Переяславі, монастир у Харкові й дуже багато інших. Всі ці храми тепер зруйновано більшовиками. Наприклад, я дістав відомості, що в Лисаветі на Херсонщині з наказу більшовиків були розібрані всі дев'ять церков, при чім дві останні, муровані, були (з кінцем 1937 — на початку 1938 р.) для прискорення «роботи» висаджені в повітря динамітом.

Свого часу я склав списки церков Київської губернії і тим самим Київської Єпархії XIX віку. Списки церков були розложені відповідно до років їх побудування, щоб легше було зорієнтуватися в будувальних періодах. На жаль, не всі дати спорудження цих церков були мені відомі. Розглядаючи ці списки відповідно до повітів, можна було вже з першого погляду сказати, що періоди інтенсивнішого будівництва по різних повітах не збігаються. Так, напр., для Васильківського і Сквирського повітів рік 1746 був роком найінтенсивнішого будування церков, і за цей один рік було споруджено по 13 церков у кожному з цих двох повітів. Звичайно ж за один рік будувалася в повіті одна або дві церкви. В інших повітах будівництво того року було слабше. Але для згаданого Васильківського повіту

був ще сприятливий 1740 рік, бо було побудовано за цей рік 9 церков, і ще 1730, коли побудовано було 6 церков, а також роки 1725, 1726 і 1745, коли побудовано було по 4 церкви. Отже виходить, що для Васильківського повіту, тобто для колишньої Палієвої Хвастівщини, роки найбільшої будівничої діяльності припадають на другу чверть XVIII віку. У Сквирському повіті максимальне церковне будівництво припадає на ту саму чверть, знову підіймаючися в роки 1770 і 1779.

Навпаки, для Липовецького та Гуманського повітів інтенсивніше будівництво розгортається в середині XVIII століття, між роками 1742 і 1764, на протязі 22 літ. В Черкаському повіті період будівельного піднесення припадає на роки від 1720 по 1746, а в Канівському повіті він триває від 1725 по 1746. Пояснення того треба шукати в місцевих історичних обставинах. Можна думати, напр., що на Гуманщині та Липовеччині відіграла свою роль Коліївщина. В інших повітах заважили інші обставини. Одно тільки годиться сказати: що пожеари дуже рідко нищили дерев'яні церкви, хоча пожеж при постійних війнах на Правобережжі з поляками і татарами треба було б чекати в дуже великій числі; тим часом пожежі в церквах траплялися дуже рідко. Але треба згадати одну важку пожежу в Межигір'ї, де в 1786 році були спалені аж три церкви, і то, здається, всі три муровані, побудовані одна 1520 р., друга 1665 і третя 1690. Вони були спалені на наказ фельдмаршала Потьомкіна, бо Потьомкін бажав не допустити царицю Катерину до розмови з монахами Межигірського монастиря, які, здається, хотіли виступити перед царицею з якоюсь «чолобитнею». Отже Потьомкін не тільки показував цариці фантазмагоричні села, але палив також монастирі, при тім велівши перестріляти монахів, які там були. Більшовики не самі винайшли нищення церков і духовенства, дорогу їм показав Потьомкін. Москва робила те саме на всіх завойованих нею землях, починаючи з царя Івана III, що зруйнував Великий Новгород. Іван IV Грізний наказав Малюті Скуратову задушити митрополита Филипа. Не говоримо ширше про царя Петра I, що висміював з «всешутейшою» п'яною компанією Церкву.

Народна гумористика замість сатири

(Василь Чапленко: «Люди в тенетах». Сатирична повість.
Том I/II. Вінніпег, 1951. Видавець Ів. Тиктор)

Ви нагадуєте мені, що я забув про Ваш гумор. Я не люблю українського гумору — він якийсь фізіономічний, мімічний, нелітературний з самої своєї природи. Мені здалося, що він і у Вас своїм поворотом до етнографічної стихії таїть небезпеку перетворитись у щось подібне до народної гумористики.

М. Зеров

Ці слова Миколи Зерова в його листі до В. Чапленка, автора історичної повісти «Пиворіз» (див. «Україна і Світ», зошит 4, 1951, ст. 17), може й не слід розуміти занадто літерально. Мало-правдоподібно, щоб суто український гумор Гоголя сприймався М. Зеровим як «нелітературний з самої своєї природи»; а дуже правдоподібно, що М. Зеров узагальнив свою оцінку, щоб не надто образити амбіцію ще молодого натоді (1934-35 рр.) письменника. Проте «поворот до етнографічної стихії» в літературній творчості В. Чапленка дійсно перетворив його белетристичну прозу на «щось подібне до народної гумористики», і це мабуть ніде не виявилось так виразисто й фатально, як в останній його, начебто «сатиричній» повісті «Люди в тенетах». І марно В. Чапленко посилається в самій повісті на «синів того народу, що на весь світ уславився своїм гумором (цебто українського)» — саме тому марно, що є гумор і є гумористика.

В. Чапленко — відомий нам насамперед як автор історичної повісти «Пиворіз» (Краків-Львів, 1943), дискусійної щодо мистецької вартости, а проте цікавої з стилістичного боку своїми спробами відтворити українську поточну (загально-розмовну) та ділову мову XVIII ст. і, в усякому разі, визначної поміж не вельми втішними витворами нашої сучасної історичної белетристики. Проте вже в цій повісті (на пізніших белетристичних, драматичних і віршованих творах В. Чапленка ми тут не застановлятимось) негативно вражала жанрова непослідовність і, зокрема, схильність до надуживання найвульгарніших «гумористичних» засобів. Поль Валері твердить у своїх афоризмах, що кожен твір став би шедевром артистичної досконалости, якби він був дороблений консеквентно й остаточно. Це не викликає жадного сумніву, якщо під твором розуміти не одиничний якийсь екземпляр мистецького витвору, а цілу категорію творчости, приміром, певний літературний жанр. Отже та «сатирична повість», яка репрезентує насьогодні письменницьку продукцію В. Чапленка, ґрунтовно хибує на недосконалість саме через свою стилістичну недоробленість і непослідовність: замість консеквентної натуралістичної сатири (що її,

зрештою, категорично вимагає конче потрібне нам політичне освітлення підсоветської побутової тематики) — отже сатири дуже гострої, дуже злободенної і непозбавленої певної дози філософічного цинізму — автор скрізь намагається послабити сатиричну дієвість свого стилю, залюбки розмінюючи морально-громадську сатиру на дрібноту побутового гумору і немов розчиняючи її в дуже умовній і дуже банальній сентиментальщині.

Поза тим, автор, — протилежно до правдивого сатирика, який намагається вхопити (хоча б і в гіперболічному вигляді) щось реальне — не надто дбав про передачу атмосфери й конкретних властивостей підсоветського побуту на Наддніпрянщині 20-их років. Сам вже виклад повісти звучить штучно й фальшиво. Масово застосовується слова й форми регіональні та діалектальні, а також менш уживані варіанти літературної мови, що вони, звичайно ж, і в цій останній часом трапляються, проте для фактичної масово вживаної розмовної мови Наддніпрянщини аж ніяк не є показовими: «білля», замість «білизна»; «личкування», замість «маскування»; «на пузі», замість «на череві»; «ретязь», замість «ланцюг»; «капелюха» (жіночого роду); «зненавидь», замість «(з)ненависть»; «уміятно», замість «вміло»; «мо-стинець», замість «брук»; «до 'станку», «охмоло-ставсь», «ушпинився», «ззісти», і багато чого подібного.

Далі, запроваджена В. Чапленком систематична архаїзація мови була характеристичною за 20-их років лише для нечисленних — і здебільшого маловпливових — «мовних редакторів» та професійних українізаторів, а в фактичній живій мові Наддніпрянщини аж ніяк не вкорінилась. Саме через це треба в повісті, яка претендує на зображення підсоветської дійсности, найрішучіше засудити такі навмисні й штучні архаїзми, як от систематичне надуживання «члених» (чи то «довгих») форм вказового займенника («тії свої вії», «ції труднощі», «цеє кажучи», «тую» голову, мітлу, книжку, люпу, шаблю, і т. ін.). Спочатку бо здається, що автор вживає членної форми, коли хоче підкреслити свою емоційну увагу до відповідного предмету; та уважніше придивившись, бачити, що це в нього наколи й засіб, то вже цілком змеханізований.

До такої самої недоречної архаїзації належить і застосування двох присвійних прикметників (замість родового відмінку від двох імен власних): «Дідова Петрова сторія», або навіть «Ліпшицева Самсонова мова» — застарілі форми, що з них вже за 20-их років чи не всі сміялись. Сюди ж належить і претенсійне постпозитивне

«б то» (типу «Маруська б то»), замість звичайного «тобто», що його автор чомусь помітно уникає. Нарешті й такі індивідуальні примхи, як правопис «ввесь» (з двома «в») або застаріле «ув» (у словосполученнях типу «впадав ув око») — небажані в натуралістичному творі, бо викликають зовсім невідповідне уявлення про фактичну українську мову на Наддніпрянщині. Звичайно ж, трапляються серед усього цього й окремі більш-менш вдалі та дотепні вирази, як от, приміром, гумористичний прикметник «нісчимний» (за академічним правописом слід було б, власне, писати — «нізчимний»). Проте надмірної мовної строкатості цілого твору це, зрозуміла річ, не компенсує. Через мову фальшується, зрозуміла річ, не сама лише мовна, а й національно-соціальна свідомість підсоветської людності: коли ГПУ перетворюється у В. Чапленка на ДПУ — Державне (замість «Государственное») Політичне Управління, а «Допр» на БУПР (Будини примусової праці, себто тюрма!), або коли В. Чапленко заперечує існування в українській підсоветській мові русизму «донос» — це, мовляв, лише російською мовою, а українською — «виказ» (!), то все це — така сама фальсифікація дійсності, натягання «українізаційного» плащика на советсько-русифікаторську діяльність окупанта, як і коли загальновідомо російську пісеньку про «конницю Будьонного», що «пошла на колбасу», наводиться в українському перекладі (напевне самим В. Чапленком виготовленому), або коли в пісні-думі «кобзаря Миколи Гвоздика» не лише згадується про «славне місто Січеслав» (про це неофіційне перейменування Катеринослава-Дніпропетровського кобзаря таки справді міг був від будь-якого інтелігента довідатись), але й виразно відчувається вплив «Слова о полку Ігоревім»: «віщі струни перстами торкати». ДПУ та БУПР, звичайно ж, існували в офіційній советсько-українській мові канцелярії та часописів; але підсоветська людність вперто трималась одвертих русизмів — ГПУ та ДОПР, бо коли не національною свідомістю, то всім своїм підсвідомим буттям сприймала ті витвори московсько-советської окупації як не-українські і ніякої «українізації» не гідні — так само, як і офіційна «Міськрада» виявилась неспроможною витіснити з щоденного вжитку одверто російський «Горсовет», і як мертвонародженою лишилась «українізована» форма «більшовик». І цей напів інстинктовний прояв національно-мовної свідомості на катушковувати слід, а обстоювати.

А якою мірою сам автор, наслідком таких скомпліктованих і, сказати б, нещирих мовних тенденцій, втрачає реальне мовне почуття — про це свідчить той факт, що він змушує жиди Ліпшиця вимовляти, замість «гарні» — «гагні», хоч кожній людині з мінімальною філологічною освітою добре відомо, що гаркава вимова приголосного «р» наближається якоюсь мірою до українського «г», тільки не до «Г». Та це ще нічого; а от у якій спосіб можна сказати речення «Ви пішки» — «з гаркавою вимовою» — то це вже справді Василева Чапленкова таємниця.

Проте, якщо виклад повісти лише розчаровує

своєю невідповідністю до літературного завдання, то тематика її аж викликає щире обурення, і то цілком справедливо. В. Бутко в своїй змістовній статті «З нотатника читача» («Національна Трибуна», 1951, ч. 29) зазначає: «Між 'Ревізором' Гоголя і 'Людьми в тенетах' Чапленка є одна подібність: і там і там дійові особи — моральні потвори, які викликають до себе огиду. Про книжку Чапленка можна сказати: усім від автора дісталось, а українському народові найбільше». Далі він так характеризує персонажі повісти:

«Боягуз і дворушник' Кутько; Олеся, що її Кутько вважає за 'сексотку', а проте безмірно в неї закоханий; твариняча родина Ліпшиців, дурна Маруська з ще дурнішою матір'ю, ідіотичний Лука Нагаєнко, безхребетний Омелько Деркач, карикатурний професор-націоналіст Яворенко — ось неповний перелік 'героїв' Чапленкової повісти, з якої молодий український читач мав би скласти собі уявлення про українське підсоветське суспільство. — А що, якби перекласти, скажімо, Чапленкову повість на англійську мову, щоб і американці через цей збагачено-реалістичний твір запізналися ближче з Україною? Адже ж говоримо ми на всіх зборах, що одним з найголовніших наших завдань на еміграції є інформувати чужинців про Україну!»

До цього слід іще тільки додати, що під прозорим псевдонімом «Яворенко» мається на увазі вченого, дуже й дуже заслуженого перед українознавством, що він аж ніяк не заслуговував на те, щоб його посмертну постать карикатуризувалось заради найпласкішої гумористики, — немо би йому за життя ні про що не йшлося, крім співання народних пісень та сентиментальних розмов про «козацьку славу», — як і цілий «націоналістичний» гурток навколо нього характеризується, в «гумористичному» сприйнятті В. Чапленка, головне широкими штанами та оселедцями. «Націоналізм» у душі дядька Тараса з Кулішевого «Мини Мазайла»! І це, власне, все, що автор взагалі помітив з національного руху в підсоветській Україні; абож — волів помітити, бо ж решта не надавалась до його простакуватого «гумористики». Тим то й вийшла не сатира, а профанація, яка, зрештою, вже межує з ординарним наклепом, коли автор твердить, що, через брак вільного місця у в'язничній камері, «в'язні звичайно раділи, як брали когось (геть із камери — В. Д.), хоч, може, той, коли брали, і йшов на смерть». Не заперечуємо принципової можливості такої макарбичної ситуації; проте саме після занадто іділічного (бо отією «гумористикою» забарвленого) опису в'язничного побуту, що його подано на попередніх сторінках — це цинічне зауваження сприймається як навмисна дискредитація підсоветських українців перед очима всіх інших.

Колись ми зазначили з приводу надрукованих В. Чапленком 1946 р. в Авгсбурзі двох збірок гумористичних та інших оповідань («Любов» і «Муза»): «В. Чапленко це все ж таки не початківець... не самозакоханий апостол власної манірної фрази — це кваліфікований белетрист із поважним літературним стажем і розробленою системою стилістичних засобів; і хоч би як оціню-

вати його літературний напрямок (який він іменує «реалістичним») — в межах того напрямку він спроможний продукувати відносно добре зроблені речі. На жаль, він не усвідомлює, абож не хоче усвідомити — яка саме тематика і в якому саме освітленні надається до відповідного артистичного трактування за допомогою тих літературних засобів, які є в його розпорядженні» («Натуралізм на роздоріжжі» — «Рідне Слово», Мюнхен, 1946, ч. 11). Дійсно, деякі з попередніх оповідань Чапленкових (як от, зокрема, «Людяний наказ» у збірці «Муза») дозволяли були сподіватись, що з В. Чапленка може постати справжній сатирик, який тямив би, що домінуючий мотив антисоветської сатири — знецінення життя й духу людського в большевицько-революційному побуті та суспільстві — має бути розгорненим без усяких сентиментів, гостро, точно й тверезо. І жадних претенсій на мальовничу або зворушливу образність тут не повинно бути, бо вона тут не до речі. Адже натуралістична сатира (а сатира вже сама з себе, за своїм іманентним жанровим законом, тяжіє до натуралізму) вимагає максимальної конкретності, мінімальних — з боку самого автора — емоційних рефлексій та інших «розмазувань» і нулевої образності.

Ті сподіванки в дальшій продукції Чапленкової не здійснились. Колись В. Чапленко принаймні добре розумівся на тому, щоб навіть найбезневиннішим учинкам надавати сатирично вмотивованого відтінку несмаку та вульгарності. Приміром, «кавалер» нюхає троянду: «Оце понюхає, втягне носом повітря так, ніби смачної нюхти заживав, ажкне від задоволення і скаже: — Над рожу немає в світі квітки...» («Муза», ст. 28-29). Тепер — не те. Гумор його вкрай спримиговувався. Здебільшого він задовольняється отакими вбогими й вимученими дотепами: «Уже в одному місці зчинилася колотнеча — двоє сперечалися за одно місце, наочно доказуючи цим фізичний закон про непроникливість тіл.» А частіше — весь «дотеп» полягає в тому, що — немов у славнозвісних фейлетонах Мартина Задеки — двічі, тричі, або й ще більше разів з ряду, повторюється ту саму ситуацію; приміром, колишній «червоний партизан» Нагаєнко верзе за обідом усілякі нісенітниці про «буржуазність» української передреволюційної літератури, і весь «гумор» ситуації — в тому, що його двоє співрозмовників раз-у-раз йому підтакують: «— Еге, це так, — сказав Кутько. — Так, — слухняно підтвердив колишній анархіст.» Але й «комізм» цілої композиції повісті сходиться лише до того, що той Кутько, закохавшись у студентці Олесі, за кожним разом в останній момент не зважається їй освідчитись (бо щоразу знов уявляє собі, що вона, може, «сексотка») — і ця «дотепна» ситуація так і тягнеться крізь обидва томи повісті.

Справедливість вимагає зазначити, що не знаходимо в «Людах в тенетах» такої безлічі шаблонно-сентиментальних описів, як у попередніх гумористичних оповіданнях Чапленкових —

усіх тих «струнких» та «тоненьких жінок», «припухлих» чи «майже дитячих губоньок», «гладенької, ніжної щічки», «спідничок», «бровенят» та «ластовинячка». Проте не цілком. Маємо й у «Людах в тенетах», час до часу, подібні трафарети, як от «ніжну, майже дитячу округлість її обличчя». «запнутого простим теплим шарфом, що рсбив з її голови чарівну голову ляльки», і кількома сторінками далі: «ніжно шорсткий вовняний шарф, що робить з її голови голову ляльки». До якого феноменального несмаку здатна доходити ця «лялькова» естетика фриз'єрських вітрин — про це цілком достатньою мірою свідчить така-от сонна візія «сердешного» напівдіота Омелька, що вартує за сторожа в історичному музеї:

«А потім він узяв мріяти. Бож він був іще зовсім молодий, і йому, неодруженому, завдавала чималого клопоту любовна хіть. Добрав він собі до мислі найстрункішу, найкраще зроблену кам'яну бабу, що стояла в тюркському відділі. — Знечев'я уявив він, що її кам'яне тіло — живе тіло, і її кам'яні чарівно опуклі, аж гострі груди — справжні теплі, з шоколадними сочками груди. Від цієї уяви йому зробилося тепло, і він спробував навіть пригорнутись до своєї кам'яної красуні, за стан її взяв.»

Ця зворушлива тирада мабуть не потребує коментаря. Дивно лише, що не зацікавився «сердега» однією з тих двох єгипетських мумій, що теж містились у тому музеї (чи не тому, щоб уникнути «чужолюбства»).

Зрештою, псвертаючись до сьогоденної літературної продукції Чапленкової в цілому, слід підкреслити, що спиратись на її негативних рисах для заперечення натуралістичного стилю та гумористичного жанру взагалі — це те саме, що й заперечувати мистецьку вартість цілої історичної белетристики, посилаючись на примітивність і трафаретність відповідних творів А. Кащенка абож на «лемонічну» бульваршину відповідних творів Ю. Косача. Проте доводиться визнати, що деяку психологічну підставу для компромітації та знецінення натуралізму в літературі — гумористична творчість Чапленкова справді подає, і подає саме тому, що вона вже довгий час хибно претендує на мистецькі властивості гострої й актуальної сатири замість кинути всякі невинувдані артистичні претенсії та аспірації і перейти на звичайний собі гумористичний фейлетон побутового змісту. Адже добрий фейлетон — річ далеко вартісніша за безбарвну, пласку і, в соціально-політичній площині, фальшиву повість; а скільки саме з гумористичним фейлетоном у нашій періодичній пресі справа стоїть особливо кепсько, то доводиться лише жалкувати, що певне літературне ім'я в галузі сюжетної белетристики заваджає В. Чапленкові перейти до більш належної йому натеper напівпубліцистики та гуморески-мініятури «для розваги».

В. Державин

З надісланих видань

Наша Культура, м-ць лютий 1952 р., ч. 4 (169), Вінніпег. Науково-популярний місячник української культури.

Адреса: 804, Magnus Ave, Winnipeg, Man., Canada.

Відомості ген. церковного управління УАПЦ на В.-Британію, м-ць березень, 1952, ч. 3 (18).

Адреса: 70 Lansdowne Rd, London W. 11.

Мій Приятель, м-ць лютий 1952 р. Вінніпег. Журнал для дітей.

Адреса: 49 Kennedy Street, Winnipeg, Man, Canada.

Визвольний Шлях, м-ць лютий 1952 р. Лондон. Суспільно-політичний місячник.

Адреса: 28 Minster Road, London, N. W. 2.

Овид, м-ць грудень 1951 р. Буенос-Айрес. Український ілюстрований журнал. Видавництво М. Денисюка.

Адреса: с. Curapaligüe 790, Buenos-Aires.

Оксана Драгоманова: „По той бік світу“. Літературна бібліотека, ч. 2. Видавництво М. Денисюка. Буенос-Айрес.

У. Скит: „Сила і слабкість комунізму“. Політична бібліотека, ч. 1. Видавництво М. Денисюка. Буенос-Айрес.

Юрій Тис: „Симфонія землі“. Літературна бібліотека, ч. 1. Видавництво М. Денисюка. Буенос-Айрес.

Анатоль Галан: „Пахоці“. Літературна бібліотека, ч. 3. Видавництво М. Денисюка. Буенос-Айрес.

Олексій Сацюк: „Злат-жолудь“. Літературна бібліотека, ч. 4. Видавництво М. Денисюка, Буенос-Айрес.

Марія Цуканова: „Бузковий цвіт“. Літературна бібліотека, ч. 5. Видавництво М. Денисюка. Буенос-Айрес.

Замовлення і гроші слати на адресу:

Miss Olga Denysiuk, c/o St. Columbans, Silver Creek, N. Y., U.S.A.

„Фенікс“, журнал молодих, зошит 2, 1951 р. Мюнхен-Фрібург. Головний редактор Василь Маркусь.

М. Брадович: Держава без нації.

Р і з н е

До Його Високопреосвященства Високопреосвященнішого Архієпископа Н. Н.

Від Редакції: Друкуємо цей лист як доказ, що не одних нас болить стан УАПЦ.

Високопреосвященніший Владико!

Мені вручено листи, писані Вами дня 3 ц. м., на які і наслідуюсь Вам відповісти.

На вступі дозволю собі зазначити, що я той самий, мабуть, відомий Вам на Волині постійний передвоєнний кореспондент усієї національно-незалежницької преси в Західній Україні («Діла», «Нового Часу» та ін.), тодішній громадсько-політичний працівник на Волині, к. в'язень Берези Картузької і польських в'язниць, тодішній завзятий ворог т. зв. певнівщини і одинкарства («Укр. Нива», «Волин. Слово»), за що мені довелося багато терпіти, а чого наслідком є, м. ін., хронічна втрата мною здоров'я.

Від 1940 р. офіційно, а фактично далеко перед тим, я є активним членом Гетьманського Руху та співробітником гетьманської преси («Укр. Робітника», «Ранку» і прихильної нам (СГД), хоч і «католицької», «Америки»).

Цікавлюсь і справами церковно-релігійними, а зокрема тим дуже жалюгідним становищем, в якому перебуває наша УАПЦерква.

Так я на ці справи дивлюсь і свого становища не зміню, не зважаючи на аргументи, подані в Вашому чи Ваших цінних листах.

Коротко: я ЗА припинення анархії, яку завели деякі наші владика в УПЦ, за справжнє смирення останніх, за згоду та за одну і єдину юрисдикцію — і проти стану, при якому «що єпископ — то окрема єпархія чи навіть митрополія».

Автором листа, підписаного групою православних, який Вам не у всьому подобався, був ніхто інший, як я. Тільки з тактичних мотивів я його не підписав.

Ось чому саме я Вам відповідаю.

Ви пишете, Владико, що в тому нашому листі, деякі місця якого Ви називаєте «прекрасними», «не видно додержання церковности». Даруйте, але ця Ваша думка мені видається дивною і помилковою. В чому саме його (того листа) зміст переходить межі «церковности»?

Чи в тому, що ми домагаємось єдності, порядку, миру і посилення авторитетности та понадгруповости в нашій Церкві і критикуємо те, що Митр. Полікарп та арх. Мстислав її зробили унерівською експозитурою?

Чи може тому, що ми, не будучи проти того, щоб під час Богослуження на бажання вірних поминалось і пок. С. Петлюру, одночасно домагаємось, щоб на першому місці поминалось св. п.

Гетьмана Павла і взагалі наших Великих Князів і Гетьманів, бо це є згідне з традиціями та є символами нашої величі і слави?

Мені здається, що тут духу церковности нічим не порушено, а навпаки.

Насмілююсь твердити, Владико, що Ви помиляєтесь і коли пишете, що перше, ніж висилати цього листа, треба було дати його для перегляду особі, що «краще орієнтується в церковних справах».

Я, старий церковно-громадський працівник на Волині та практикуючий християнин, в церковно-релігійних справах «трохи» орієнтуюсь. Щоправда, я вченим богословом не є, та ними не є навіть деякі наші православні Владики.

Різниця між нашим розумінням цього «зорієнтування» в церковних справах є та, що я, як світський, об'єктивно і всебічно підходжу до тих справ. Я, гетьманець-державник, а не фанатичний сектант, і насправду релігійний та віруючий православний християнин, підходжу до проблем дещо ГЛИБШЕ, ніж навіть дехто з наших Владик.

Про справи нібито «нецерковности» згаданого листа, якого я редагував і який був підписаний 7-а православними українцями, я вже Вам дещо відповів, а тепер далі.

Найголовнішим аргументом, чому цей лист з 20. IX. Вам не подобається, хоч за решту Ви «похвалили» нас, Ви подали те, що особи, які цього листа підписали, є за релігійний мир серед українців, а зокрема за припинення війни (особливо на сторінках преси) з греко-католиками; не подобалось Вам також те, що ми виступаємо проти тону, негідного християн і церковно-релігійних часописів, з боку т. зв. «Укр. Правосл. Слова».

Дозволю собі пригадати Вам, Владико, відомі програмові засади Гетьманського Руху в церковно-релігійній ділянці, які звучать: Гетьманський Рух, ставлячись толерантно до всіх християнських віроісповідань, відноситься прихильно, визнає і всіма силами підтримує на однакових і рівних засадах обидві діючі головні українські Церкви — Православну і Греко-Католицьку.

Це є для нас, гетьманців, дороговказом і обов'язуєчим постулатом.

В наших церквах під час Богослужень моляться (молитесь і Ви) за з'єдинення Св. Божих Церков. А гадаю — Ви не вірите, щоб загал католицького світу міг підпорядкуватись юрисдикції проводу анархізованої (з московською більшістю) Православної Церкви, хібащо таку «добровільну» акцію поведе «батюшка» Сталін. Отже, може бути мова тільки навпаки: про з'єдинення нас, православних, з католиками, під проводом справжнього і авторитетного центру світового християнства, яким був, є і буде Римський Патріарх, не зважаючи на те, що і там не все було і є гаразд і що між нами є великі догматичні розбіжності.

Це не значить, що я пропагую вже тепер об'єднання УПЦ з Римом і перехід нас, православних, на Унію. Ні! Я народився як член Православної Церкви і хочу православним умерти. Я безмежно люблю наш правдивий візантійсько-старо-український обряд і за збереження його

борюся і буду боротись аж до смерті. Але ставлю питання чітко: або слова ектеї про з'єдинення Св. Божих Церков уже сьогодні з требників викинути як нереальні, або ЩИРО і послідовно змагатись за реалізацію цього великого евангельського завдання.

Рим і Папа, до яких Ви виявляєте таку нетолерантність, таку нехристиянську, суперечну Вашому санові, навіть не нехять, а ненависть, були і є, як я сказав, великим центром і духово-моральним авторитетом для багатьох мільйонів людства і являють собою реальну силу в боротьбі духу з матерією, в боротьбі з світовим безбожництвом та московсько-комуністичним імперіалізмом, в боротьбі двох світів: Захід-Схід.

І тому, усвідомлюючи це, сучасні дияволи світу — кремлівські верховоди — так завзято і поварварському нищать і переслідують католицтво і його ієрархів та духовенство, а насильно насаджують своє «православ'я». А в розгрі «бути чи не бути» лише така духовна сила, як організоване католицтво під проводом Ватикану (якого учительний авторитет признав навіть теперішній Вселенсько-Царгородський Патріарх Атенгорас), разом з усіма іншими нездеморалізованими християнськими силами, можуть виграти ту велетенську баталію, яка ведеться тепер з остаточною фіналом у недалекому майбутнім.

Про те, що собою являють українські католицькі визнаві чи вірніше католики східного обряду і чи Ваше, Владико, відношення до них слушне і правдиве, я скажу пізніше.

Поки що поставлю Вам питання:

А що ж ми, православні, можемо протиставити Римові і організованому католицтву? Реальна відповідь на це питання буде дуже сумна. Візьмемо порівняння між значенням і ефективною силою Риму, з одного боку, і Вселенського Православного Патріархату в Царгороді, з другого. Царгородський Патріархат (як відомо, її Патріарх є громадянином турецької, тобто магометанської держави, де й тепер протиукраїнські впливи дуже великі) не визнає досі навіть автокефалії УПЦ в Канаді, а вже нема що казати про УАПЦ на еміграції і УПЦ-більшість з США.

Сила й значення Патріархату в Царгороді дуже малі, а про те, що собою являє кремлівський наймит — московський червоний патріарх і оплачуваний Москвою антиохійський патріарх, вже нема що казати.

А чи усвідомлюєте собі, Владико, що, воюючи з Римом і з українцями-католиками, ми лише діємо на користь нашого головного ворога — Московії, неначе своєрідна п'ята колона, помагаємо їй.

Тому я не за загострення боротьби з Римом і католицтвом (тим більше тепер, у нашому недержавно-поневоленому становищі), а за толеранцію, за повне порозуміння з католицьким світом у справах узгіднення боротьби з безбожництвом і комунізмом. З Римом, а не з т. зв. Світовим Союзом Церков, серед членів якого аж кишить від масонів, комуністів (а la кентерберійський червоний декан англійської Церкви Джонсон — наймит Москви, або Німеллер) і мо-

сквофілів. Зрештою, не відкидаю порозуміння і з тими протестантами — евангеліками, але лише з виразно антикомуністично наставленими.

Ми, члени поневоленої Москвою нації, НЕ повинні безпотрібно (навіть коли нас не зачіпають і на нас не наступають) воювати з західним католицьким світом; ні, ми мусимо серед нього шукати для себе і з національного і з релігійного погляду приятелів-союзників.

Коли змогли ми з'єднатися з Світовим Союзом Церков, де засідають люди (протестанти і баптисти), які не визнають Божу Матір, а Ісуса Христа не визнають за Бога, то хіба з іншим центром християнства — Римом — нам можна буде порозумітися?

На цьому місці дозволю собі пригадати Вам, Владико, такі факти:

1) Завдяки інтервенції перед сильними світовими чинниками теперішнього Папи Пія XII, а посередньо — Єпископа Івана Бучка сотні тисяч православних українців, білорусів, росіян і членів інших національностей врятовано від примусової репатріації «на родину» — і сотні тисяч інших ДП завдяки католицьким організаціям (НЦВЦ і Укр. Католич. К-т для скитальців в Стемфорді) переселено до США.

2) Рим за посередництва Владики Івана Бучка зробив для нашої еміграції і робить доброго значно більше, ніж усі українські політики (або майже всі) і православні єпископи, взяті разом (не в образі нікому кажучи). Хоч Єп. Бучко іноді свою вірність католицтву і Римові надає чинтє — той самий Рим допомагає матеріально Укр. Вільному Університетові в Мюнхені та іншим нашим науковим установам, набувши, напр., у Франції для цих потреб нерухомість, при чому допомагає науковцям без різниці ісповідань, не лише католикам.

Це все факти, яких ніхто заперечити не може. А що наші православні чинники в тому відношенні зробили чи роблять?

А тепер далі: треба усвідомити собі такі факти:

1) Український нарід силою історичних обставин скаладається з а) осіб, скалічених комуністичною Москвою, яких батьки були православними, але вони самі сьогодні ні в що не вірять, б) з віруючих і практикуючих православних і в) з греко-католиків, що твердо тримаються свого обряду і на еміграції, поза межами України є в більшості.

2) Вибороти Українську Самостійну Соборну Державу можна лише ЗВІРНИМИ зусиллями всіх українців, як православних, так і греко-католиків, як придніпрянців, так і наддністрянців.

3) Українці — греко-католики в змаганнях за волю України є найбільш вироблений, патріотичний і свідомо-самостійницький елемент, і виборення Україні волі без галичан, як найбільш патріотичних українців (патріотизму і вартости українців і з інших земель не заперечую) — немисленне. Доказом цього є, м. ін., участь їхня в визвольній боротьбі в Рідному Краю, в УПА і АБН.

Натомість не можна цього сказати про більшість православних, особливо з нової еміграції, т. зв. східняків. (Винятки, розуміється, є, і цього — ще раз — не заперечую.) Національно-державницька свідомість цих елементів здебільшого ніяка або дуже низька. Це переважно скалічені малороси і ніякі самостійники. Для них психічно ближчий православний москаль, ніж українець — греко-католик.

Чи, спираючись головним чином на них, можна Українську Самостійну Державу збудувати? Ні! Для більшості з них потрібна ще довга ТВЕРДА Й СИЛЬНА національна влада і довга та інтенсивна перевиховна праця.

Іхню низьку національну свідомість підтверджує, м. ін., те, що Ви, Владико, пишете про них: тільки тому, що в парафіях УПЦ, де були греко-католики в більшості, відправляється так, як в Греко-Катол. Церкві, багато з них пішло до московських, єдинонеділимських правосл. церков і стали їх парафіянами.

На згаданий наш лист від 20. IX., висланий Митроп. Іоаннові Теодоровичу, він відповів уже нам у всіх питаннях відмовно або уникливо, що, мовляв, усе в порядку, що те або інше робиться згідно з постановами їхнього Собору, що звіт буде дано теж Соборові, що «поминання виростили з повсемісности деяких розумінь», а щодо унерівниці в УПЦ, то, мовляв, так розуміє переважача сила громадянства в нашій Церкві(!).

Митр. Іоанн, м. ін., пише:

«Коли я прибув сюди в 1924 р., Хоругов Рідної Церкви піднесли і далі понесли разом зо мною такі наші брати з Галичини. Ті українці, що були тут зо Східної України, остаточно і на все розташувалися по парафіях Російської Місії і для них діло відродження Рідної Церкви було вже чуже і незрозуміле. Ті з бувших уніятів, греко-католиків, що згуртувалися навколо мого проводу і підтримали Стяг нашої Церкви, потребували освітлення правди їх рішення, їх поступовання. Це освітлення їм треба було дати і воно давалося. Це дається й тепер.» (Так кострубато дається, як це бачимо з т. зв. «Укр. Прав. Слова», а раніш — з «Дніпра» — органів Митр. Теодоровича. — Прим. моя. А. В.).

Щодо затримання в тих парафіях, які заснували і в них є в більшості кол. греко-католики, то, по-моєму, це річ нормальна і похвальна, якщо вони так бажають, хоч і скалічили наш чудовий православний обряд.

Подавляючу більшість парафіян багатьох парафій УПЦ в США, як довідаюсь, становлять бувші греко-католики. Приймаючи їх на православ'я, їм нібито обіцяно залишити обряд (відправу) без змін.

Коли так, то Митр. Теодоровича і тих, що з ним, за це треба б «розгрішити».

Чому, напр., Рим в таких випадках ліберальний і поводить дипломатично, пристосовуючись до місцевих особливостей і лаючи вільну руку своїм визнавцям різних національностей. Напр., копти, вірмени, румуни, мадяри східного обряду відправляють так, як правили, згідно з місцевими особливостями й обставинами.

А пригадайте собі, Владико, унійну акцію на Волині перед вибухом 2-ої світ. війни, яку провадили єпископи Микола Чарнецький і редемптористи (о. В. Величківський і ін.), яких я знав особисто. Таж вони одягались і відправляли цілком по-православному — так, як у нас було від віків. Ось мудре поводження.

Іти до московських церков або творити ще одну єпархію і ще одну Церкву, — даруйте, але, на мою скромну думку, це не має ніяк оправдання.

Інша річ, що в місцевостях, де, крім кол. греко-католиків, є значне число православних українців (з народження православних), провід УПЦ повинен був згодитись на творення — для обслуговування тих православних — окремих парафій, в яких відправлялось би без «уніятських наносів», цілком правильно, як треба. Коли на це Митрополит Теодорович і його консисторія не дозволили, то, розуміється, вчинили злочин і поносять вину за наслідки. Та на це треба мати докази, бо, напр., в Рочестері, в церкві, що підлягає їм і яку заснували «східняки», відправляється цілком по-нашому.

Цей момент є єдиним, що промовляв би на користь уаргументування Вашої праці для творення ще одної окремої єпархії на терені Америки.

Але чи ті, хто пішов аж до московсько-єдинонеділимських церков тільки тому, що їм не подобаються унійтські звичаї тощо, використали всі легальні можливості для того, щоб мати змогу молитись так, як вони привикли?

Мені здається, що за звичкою ляяти та ремствувати із-за плота, вони тих можливостей відповідно не використали. Бо коли б чинили як слід і організовано довели цілу справу і до Собору і писали б про це в пресі, ті обрядово-уніятствующі (тим більш, що єпископи не є галичанами) напевно б їх просьб не відкинули.

Ви пишете, Владико, що приглянувшись до сумної церковної дійсності в США і щоб тими православними українцями і тими, що пішли до москалів, заопікуватись, Ви почали творити свою єпархію, і то під фірмою УАПЦ.

Пишете теж, що тут нема мови про розбиття єдності, бо, мовляв, еміграційна УАПЦ в тому об'єднанні участі не брала і нікому не давала уповноважень до такого об'єднання.

Така аргументація мені видається принаймні дивною.

Бо 1) оскільки мені відомо, синод УАПЦ в Німеччині вислав єп. Мстислава як свого відпоручника-уповноваженого до Канади, 2) поєднання Церков в Америці, яке останній переводив, чинив нібито в порозумінні з Митр. Полікарпом, 3) Ви пригадуєте, мабуть, собі скандальний випадок, коли Митр. Іоанн Теодорович прийняв під свою юрисдикцію забороненого в священнослуженні прот. І. Губаржевського в Англії. З цього постав головний скандал (про це багато писалося в пресі) і в наслідок протесту Митр. Полікарпа Митр. Теодорович своє прийняття о. Губаржевського відкликав. При тому, як кажуть, між обома Владиками дійшло до порозуміння, що єпископи УАПЦ в Європі (чи з Європи) не бу-

дуть втручатися в терен Америки і навпаки — Митр. Іоанн не буде втручатися в терен єпархії Митр. Полікарпа. До того самого зобов'язався на Соборі УАПЦ Канади і Митр. Іларіон.

І коли так, то як же після цього погодити те, що чините Ви, Владико, на терені США і про що пишете в своєму листі.

Ви пишете, що ВПреосвящ. Полікарп дав свою згоду на Вашу працю в дусі творення в Америці ще одної УАПЦ — і то всупереч тому, до чого він нібито зобов'язався перед Митр. Теодоровичем після справи з Губаржевським. Дивно це і сумно!

Чи ж мало ще розбиття і розгардіяшу в Америці від наявності двох нібито канонічних укр. православних Церков (Митр. Теодоровича і арх. Богдана Шпильки) та неканонічної «соборно-правної» липківця Григорія, який, як чую, вже має в Чикаго катедрі і розбудував свою «східняцьку» єпархію?

І тому мені здається, що творення Вами, Владико, ще однієї єпархії, і то під назвою європейської УАПЦ (вже четвертої УАПЦ), є кроком помилковим, невідповідним і шкідливим з точки зору церковно-релігійних і національно-українських інтересів.

Ваше становище було б оправданим лише в тому разі, якщо б своє приступлення до УПЦ-більшости (М. Іоанна і арх. Мстислава та Генадія) Ви зголосили б, але вони Вас безпідставно не прийняли б, і коли б на творення окремих парафій УПЦ з більшістю не-греко-католиків, а православних з роду з тим, що там повинно відправлятися так, як в ПЦ від віків прийнято — провід УПЦ (М. Теодоровича) не згоджувався або тому перешкоджав. Але Ваш крок треба було публічно умотивувати і скликати якийсь принаймні з'їзд, як не Собор. Без виконання цього Вас, Владико, з церковного становища (хоч Ви закидаєте авторам згаданого листа саме ту «нецерковність») тяжко зрозуміти; проте не сумніваюсь, що тут Вами не керують якісь особисті мотиви чи амбіції.

Я з болем серця прочитав у Вашому листі місце, де Ви пишете про гідну гострого натаврування подію з балем у піст в церкві арх. М. на НН-й вулиці, як і про загально низький духово-моральний рівень духовенства в т. зв. об'єднаній УПЦ. Це все, на жаль, правда, і тому до проводу і духовенства цієї Церкви глибоко віруючі і морально не зіпсовані американською доляровою психікою православні українці не можуть мати довір'я й пошани. Але й тут я не погоджуюсь з Вашими, Владико, застереженнями, які кладуть наголос на «єзуїтський» ковнірець і «лаїсардак». Суть справи, по-моєму, не в тих зовнішніх дрібницях, а в тому, що ту церкву штучно «об'єднали» люди дуже низької моральної вартості, негідні своїх становищ і санів, і недостойні стояти біля престолу.

Не знаю, чи завинив тут докраю низький критерій вимог у тих чинників, які деяких добродіїв висвятили в єпископи, чи сталося трагічне непорозуміння? Як таку особу, що ні якостями свого характеру і минулою діяльністю та пове-

динкою не надавалась і не надається на духовне становище, та ще й на єпископа, можна було висвячувати! Таж «притчею во язицях» є цілі анекдоти на фактичній основі про те, як Х подвизався перед своєю хіротонією і як пиячить і розпусничає ще тепер, в сані Високопреосвященно-го. Таж це ганьба не лише для нього особисто, але й для цього цілого православного духовного стану і цілого українського суспільства!

На питання, хто ж тому винен, що парадоксальним збігом обставин доля винесла таку особу на таке становище в єрархії УПЦ, відповідаю: провину, і то тяжку, носять за це Владика, які таку особу прийняли і висвятили в єпископи. Передусім це вина Митрополита Полікарпа, а далі і єпископів, які брали участь в хіротонії таких єпископів. Не треба було такого «спритяра на високу міру» висвячувати, — і не було б стільки сорому, шкоди і скандалістики.

Коли мова про сучасне розбиття серед єпископату УПЦ, то треба сказати отверто, що причиною є взагалі 1) невдалий добір осіб, яких висвячено в єпископи в 1942 р., 2) той факт, що на терен Америки тих єпископів приїхало забагато, 3) низький морально-етичний рівень деяких з тих єпископів, в яких лишилось забагато світського і які кваліфікаціями, що їх повинні мати духовні особи (та ще й єпископи!), ніяк не відповідають або дуже мало відповідають своїм становищам, 4) те, що деякі з тих єпископів мають дуже поверховий світогляд і є занадто великими егоїстами, амбіціонерами і матеріялістами.

Ще однією язвою, яка точить тіло УПЦ Церкви в США, є надмірний матеріялізм проводу і духовенства тієї Церкви, що вони з домів молитви зробили «бізнес» і, неначе за часів голови московського союзу безбожників в СРСР, жила Губельмана-Ярославського, — розривкові клюби і дсми для т. зв. балів і пікніків з горілкою і всяким свинством. Церква використовується для здобуття доларів і для вузьких партійних цілей. Щодо тих доларів, то, правда, помічаємо це й у деякого з Греко-Католицької Церкви в Америці.

Головною виною в цьому є те, що конфесії від американської держави не одержують жадної матеріяльної підтримки. Але, не зважаючи на цю ненормальність, незалежну від нас, розпуста і деморалізація в грсшових речах на терені Церкви йде аж задалеко, а винне в цьому є в значній мірі само духовенство обох віроісповідань, чи вірніше всіх віроісповідань.

Це зло є таке разуче, що вже давно багато православних і католиків в таких церквах молитись не можуть. Долярова психоза, якою заразились і деякі новоприбулі духовні і світські церковні діячі в т. зв. об'єднаній УПЦ, переходить усякі межі пристойности і до огидливости є одіозним явищем.

В цьому місці не можна не признати Вам, Владико, рації, що об'єднуватися з такою морально-духовою гниллю неможливо. Треба її або раніше усунути, або «творити», якщо нема іншого виходу, НОВЕ на чистих і здорових підставах.

Для доповнення характеристики моральної

вартости деяких чоловічих осіб. так би мовити. еліти з проводу УПЦ в США, треба згадати ще члена консисторії і редактора «Укр. Прав. Слова» І. Гундяка.

Ось у мене в руках ч. 4 «Укр. Вісника» — органу арх. Богдана — з травня 1949 р. В ньому є світлини, на яких фігурує той о. Гундяк (права рука арх. Х) в товаристві советської делегації на конференцію в Сан-Франціско в 1945 р. та різних комуністів. І там написано, як цей «стовп українського православ'я» і перебіжник з греко-католицизму тільки тому, щоб удруге оженитись, — вітав великою промовою цю делегацію катів України, як «представників законного уряду України». Можливо, Ви бачили і читали це. Якщо ні, то поцікавтесь.

Отже, як можна мати довір'я і пошану до таких осіб? Не можна — і тому треба УПЦ від таких єпископів і таких священників очистити.

Мій лист, яким я Вас, Владико, порядю змутив, добігає кінця. Але мушу вернутися ще до Вашого закиду про «католицьку ересь» у нашому листі.

Ви, Владико, пишете, що для Вас відділ безпардонної критики «уніятів» і Риму в «Укр. Прав. Слові» — найкращий. Дивує мене такий Ваш погляд і з ним ніяк погодитись не можу і як християнин, і як православний, і як українець. Стою на становищі, що в часописі, який себе називає церковно-релігійним, не повинно бути такого агресивно-напастилого стилю і тону, хоч би ті греко-католики і Рим заслуговували на критику. А читаючи українські католицькі часописи, ніде не зустрінете такого груб'яньського тону і такої неприязні проти православних. Навіть коли хтось хоче з ними вести полеміку, то це можна робити в іншому тоні, не такому вульгарному, як пишуть панки з «Укр. Прав. Слова». Але, на мою думку, як я вище вже згадав, взагалі не варто українцям з українцями так воювати та виявляти таку взаємну неприязнь і ненависть, ще й на релігійному тлі. Чи ж мало нам чвар і сварів на політично-громадському полі?

Ще раз скажу: хто читає те «Православне Слово», той має враження, що там пишуть не віруючі християни, а безбожницькі варвари-комуністи чи інші вороги. Так пишуть, так думають і так чинять не віруючі українці-християни і не патріоти-соборники, а фанатичні закукубічені сектанти, малоросіяни і взагалі духові карли, національні шкідники. Така моя думка. І тому з Вашим поглядом, Владико, на цей орган ніяк погодитись не можу і вважаю, що відповідне місце в авторів відомого Вам листа було цілком оправдане і відповідає найкращим інтенціям щодо релігійних і національних наших інтересів.

Говорячи про потребу декому притупити вістря своєї нетерпимости і ненависти до братів католицького віроісповідання, дозволю собі нагадати Вам, Владико, таке:

Які особи в Україні були найбільшими духовними авторитетами і найбільшими титанами духу в останнє сторіччя?

Відповідь: невіджалуваної пам'яті Голова Української Греко-Католицької Церкви Андрей

Шептицький — цей великий патріарх, великий громадянин, меценат нашої культури, апостол церковного об'єднання і релігійної єдності, і похований в с. Затурцях на Волині В'ячеслав Липинський — ідеолог Гетьманського Руху, великий історик і мислитель.

Перший — греко-католик, другий — римо-католик, але обидва в найвищій мірі були толерантні до всіх українців без огляду на віровизнання, а тому й признані всіма за авторитетів правдивої соборності.

Чи ж хоч би цей факт не повинен промовити Вам і всім противникам релігійної толеранції?

Не про негативну, а позитивну роль Унії на Україні, підходячи до справи об'єктивно, а не спираючись на московсько-православні джерела, теж можна б було багато доброго сказати, а надто з погляду національної рації. Та помину цю проблему до іншої нагоди.

На закінчення дозволю собі звернути увагу ще на один факт, що мав місце в останніх днях:

За час 175-річного існування Сполучених Штатів уряд цієї великодержави не утримував офіційних дипломатичних стосунків з Ватиканом, де є представництва від 50 держав. І ось недавно уряд през. Трумена вирішив покласти край такій ситуації і призначив офіційним амбасадором при Ватикані ген. Марк Клярка. На напади протестантів (особливо баптистів) през. Труман зазначив, що цього вимагають інтереси США, бо Ватикан є найбільшою духовою силою в боротьбі з світовим комунізмом. Це признала найбільша потуга світу, якою є США Америки. В наслідок демаршу протестантів, підсичених світовою масо-нерією і прокомуністичними елементами, переведення в життя цього рішення уряду США покищо відложено до скликання Конгресу в січні наступного року, але можна бути певним, що намір през. Трумана (хоч він сам баптист) буде здійснений.

Ось приклад глибокої думки і дійсно мудрого, великодержавницького становища! Які ж МАЛІ ми в порівнянні з цим! Через короткозорість, сектантство і вузькі, примітивні погляди не зрозуміє цього факту багато православних українців, а, на жаль, і деякі наші православні Владика...

Висловлюючи такі думки, я не хотів би викликати проти себе закид в «уніятстві», хоч цього не стидаюсь. Як уже зазначив, насьогодні я лише за взаємну толеранцію і статус кво; лінія діяння в майбутньому буде продиктована майбутніми потребами нації.

Я ще хотів би кількома словами оборонити моего приятеля інж. І. Сапіга, якого Ви в своєму листі неслухно називаєте «ура-католиком».

Поперше, він є гетьманець-державник, і гетьманцеві в листі до негетьманців не випадає про гетьманця так зневажливо висловлюватись.

Подруге, І. Сапіга був і лишається членом УПЦ, тільки хотів би, щоб наша Церква і наше Православ'я духово-морально підкріплювалось до Католицизму, де бачить багато позитивного в протиставу православію, де є багато гнилі і москов-

ської спадщини. Переводити всіх українців на Унію вже сьогодні, як І. Сапіга мене запевнює, він не хоче, лише бажає, щоб православні українці нав'язали з столицею світового християнства — Римом приязніші стосунки, а не воювали з нею.

Він, ідучи до цієї мети, правда, дещо «переборщує», і я його тактику і думки НЕ у всьому поділяю. В цих справах я з ним у листовному контакті, веду дискусію. Але смію запевнити Вас, Владико, що він православ'я не зрадив і, як український патріот, має найкращі ІДЕЙНІ інтенції.

Я не покликаний до того, щоб давати Вам, Владико, поради, як належить поступати. Але коли б хтось запитав мене, як православного українця, який глибше думає і працює на національно-релігійній ниві, я дав би таку раду:

Добре було б, щоб Ви, Владико, поєдналися з арх. Богданом Шпилею в одну єпархію, ставши головою цієї митрополії чи єпархії, і приєднали до себе решту українських православних Владик в Америці (Генадія, В'ячеслава і Володимира), крім Іоанна і Мстислава, які хай вартяться у власному сосі, що його наварили разом з своїми Гундяками і Весоловськими — злими духами своєї митрополії.

Щойно одержав листа від Владики Іларіона, відпис якого надсилаю Вам. Хоч не вірю в щирість автора того листа, але теоретично це правильний і великий шлях. Дав би Господь, щоб у Владики Іларіона за гарними словами пішли діла і щоб він на цьому становищі витривав до кінця.

Було б бажаним, щоб Ви, Ваше Високопреосвященство, і об'єднана Вами Церква в Америці знайшли з ним (митрополитом Іларіоном) модус вівенді — шлях до поєднання більше, ніж **МОЛІТОВНОГО**, а саме — в одну Американсько-Канадійську Митрополію УПЦ.

Ось моя думка, думка скромного раба Божого і маленької людини, якій залежить на єдності, порядку, величчі і непорушній святості УПЦеркви.

На закінчення хай мені буде вільно відповісти Вам і на те місце у Вашому листі, де Ви висловлюєте незадоволення, що автори листа з 20. IX. подали думку, що і для Вас повинно б знайтись місце серед ієрархії об'єднаної УПЦ в США.

Це правда, що Ви нас про це не просили. Але даруйте, Владико, Ви не приватна особа, а як вірні УПЦ, ми вважали себе покликаними до того, щоб свою думку в тій справі висловити, і мали ми на увазі не якісь особисті, а ЗАГАЛЬНІ церковно-національні інтереси, щоб у нас не було такого «сам-собі-панства» і такого неладу, які, на жаль, є дотепер. Щоб був порядок — напр., такий, як у Католицькій Церкві, якої сила лежить в авторитативності, ієрархічності і дисциплінованості як духовенства, так і вірних. І нам, замість виявляти таку нетолеранцію до католицизму, треба брати з нього з багатьох поглядів

приклад, залишаючи незмінним наш старо-український обряд, незіпсований і незасмічений інноваціями латинськими та московськими, чужими нашої психіці і звичкам. І нехай Бог нам допоможе!

Простіть, дорогий Владико, за таке довге писання і за стиль, може в дечому занадто вільний і невідповідний. Але вага справ, які я порушив з тим, щоб крім Вас, прочитали мої рядки й інші наші люди, які цими справами цікавляться і про них журяться, виправдує мене.

До написання цього листа спонукало мене ще й бажання висловити свої думки, як гетьманця. Незаперечно, є в нас добра воля, а це в засаді важить багато.

Хоч, може, написав я на все «доладу», але в кожному разі щиро. Гадаю, що за щирість не погніваєтесь на мене.

Уклінно прошу благословення і молитов Ваших, Високопреосвященніший Владико, і лишаюсь

з високою до Вас повагою

А. В.

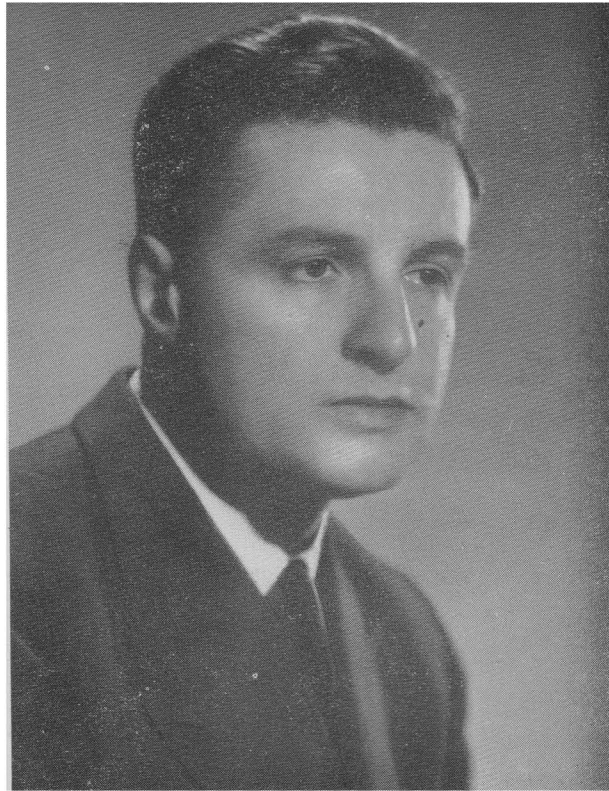

Розуміється, з хвилиною, коли єпископат на Русі склався з греків, про унезалежнення його од Візантії вже не могло бути й мови. І справа ця вирішилась не тоді, коли вже прийшли греки, а тоді, коли влада державна, приймаючи християнство, рішила покликати єпископів власне з Візантії, а не з Риму.

В. ЛИПИНСЬКИЙ

Редакція і Видавництво «Україна і Світ» висловлюють своє щире співчуття Його Світлості Гетьманичеві і цілій Гетьманській Родині з приводу смерти Гетьманової Олександрі.

Данило Редзіванський

Його Світлість Гетьманич Данило

Редакція і Видавництво „Україна і Світ“ щиро бажають Михайлові Оресту з нагоди Його п'ятдесятиріччя повного здоров'я і дальшої плідної праці. Хай Його блискуче слово довгі роки приносить естетичну насолоду українським читачам!

Ціна числа (подвійного):

В Німеччині — 2 НМ; в США — 0,50 ам. доляра; в Британії — 3 англ. шилінги.

Редаґує Колегія. Видає Видавництво „УКРАЇНА І СВІТ“, Hannover, Schierholzstr. 41.

Druck: «LOGOS», Buchdruckerei u. Verlag, München 8, Rosenheimerstr. 46a.

JUN 10 1972

Ціна числа (подвійного):

В Німеччині — 2 НМ; в США — 0,50 ам. доляра; в Британії — 3 англ. шилінги.

Редагує Колегія. Видає Видавництво „УКРАЇНА І СВІТ“, Hannover, Schierholzstr. 41.

Druck: «LOGOS», Buchdruckerei u. Verlag, München 8, Rosenheimerstr. 46a.

JUN 10 1972